

AKALID

**Academic
Literature**

**Akademik
Literatür**

The Journal of
Social Sciences
Research

&

Sosyal Bilimler
Araştırmaları
Dergisi

Volume
Issue
April

**1
2**

Cilt
Sayı
Nisan

e-ISSN: 10.29329/akalid.2023.592

Editör
Doç. Dr. İbrahim TAVUKÇU

2024

**Academic
Literature**

The Journal of
Social Sciences
Research

&

**Akademik
Literatür**

Sosyal Bilimler
Araştırmaları
Dergisi

V o l u m e
I s s u e
April

1
2

C i l t
S a y ı
Nisan

Editör
Doç. Dr. İbrahim TAVUKÇU

2024

İMTİYAZ SAHİBİ

Tunahan ÖZCAN

Istanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi,
Istanbul/Türkiye

YAZI İŞLERİ VE MİZANPAJ SORUMLUSU

Alper Fatih EKİNCİ

Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Ordu/Türkiye

DANIŞMA ve YAYIN KURULU

Prof. Dr. Nedim İPEK

Ondokuzmayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri
Fakültesi, Tarih Bölümü, Samsun/Türkiye
nipek@omu.edu.tr

Prof. Dr. Mesut ÇAPA

Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü,
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Ankara/Türkiye
capa@ankara.edu.tr

Prof. Dr. Rıza KARAGÖZ

Ondokuzmayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum
Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Samsun/Türkiye
rkaragoz5255@gmail.com

Prof. Dr. Orhan DOĞAN

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü,
Kahramanmaraş/Türkiye
odogan@ksu.edu.tr

Prof. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU

Milli Savunma Üniversitesi, Fatih Harp Tarihi Araştırmaları
Enstitüsü, Yakınçağ Harp Tarihi, İstanbul/Türkiye
bunyaminkocaoglu55@gmail.com

Prof. Dr. İlhan EKİNCİ

Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Ordu/Türkiye
ekincilhan@hotmail.com

Prof. Dr. Sezai BALCI

Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Giresun/Türkiye
sezai.balci@giresun.edu.tr

Prof. Dr. İbrahim SERBESTOĞLU

Ondokuzmayıs Üniversitesi, Çarşamba İnsan ve Toplum
Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Samsun/Türkiye
ibrahimserbest53@gmail.com

Prof. Dr. Bayram NAZIR

Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Gümüşhane/Türkiye
bayramnazir@gumushane.edu.tr

Prof. Dr. M. Alaaddin YALÇINKAYA

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Trabzon/Türkiye
alaaddin@ktu.edu.tr

Prof. Dr. Necmettin ALKAN

Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Sakarya/Türkiye
nalkan@sakarya.edu.tr

Prof. Dr. Abidin TEMİZER

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü, Burdur/Türkiye
abiten@gmail.com

Prof. Dr. Alpaslan DEMİR

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü, Tokat/Türkiye
alpaslan.demir@gop.edu.tr

Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN

Afyon Kaocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü, Afyonkarahisar/Türkiye
gsahin@aku.edu.tr

Prof. Dr. Zafer GÖLEN

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü, Burdur/Türkiye
zgolden@mehmetakif.edu.tr

Prof. Dr. Yusuf KILIÇ

Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Denizli/Türkiye
ykilic@pau.edu.tr

Prof. Dr. Mehmet BEŞİRLİ

Samsun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Samsun/Türkiye
mehmet.besirli@samsun.edu.tr

Doç. Dr. Esat AKTAŞ

Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri
Fakültesi, Tarih Bölümü, Bayburt/Türkiye
esataktas@bayburt.edu.tr

Doç. Dr. Süleyman UYGUN

Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü,
Ordu/Türkiye
suleymanuygun@odu.edu.tr

Doç. Dr. Murat TURAL

Ondokuzmayıs Üniversitesi, Çarşamba İnsan ve Toplum
Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Samsun/Türkiye
murat_turals@hotmail.com

Doç. Dr. Hüseyin KALEMLİ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Tarih Bölümü,
Nevşehir/Türkiye
hkalemlı@nevsehir.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Hakan TAN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Çarşamba İnsan ve Toplum
Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Samsun/Türkiye
hakan.tan@omu.edu.tr

Doç. Dr. Mustafa Emre KILIÇASLAN

Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Ordu/ Türkiye
memrekilicaslan@odu.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Tuğba KARA

Ondokuzmayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri
Fakültesi, Tarih Bölümü, Samsun/Türkiye
tugba.kara@omu.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi İsmail ASOĞLU
Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü, Şanlıurfa/Türkiye
iasoglu@harran.edu.tr

EDİTÖR

Doç. Dr. İbrahim TAVUKÇU
Dicle Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Diyarbakır/Türkiye
ibrahimtavukcuu@gmail.com

ALAN EDİTÖRLERİ

Tarih

Prof. Dr. Emilio SOLA
Alcala Üniversitesi, Tarih ve Felsefe Fakültesi,
Tarih Bölümü, Madrid/İspanya
emilio.sola@uah.es

Prof. Dr. Ayşe PUL
Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Ordu/Türkiye
a.pul69@hotmail.com

Prof. Dr. Miguel Angel de BUNES IBERRA
Alcala Üniveristesi, Tarih Enstitüsü, Modern ve
Çağdaş Tarih Anabilim Dalı, Madrid/İspanya
miguel.bunes@cchs.csic.es.

Prof. Dr. Kemal SAYLAN
Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ordu/Türkiye
kemalsaylan52@gmail.com

Doç. Dr. Maxime GAUINE
Azerbaycan Diplomasi Akademisi, Gelişim ve
Diplomasi Enstitüsü, Bakü/Azerbaycan
gauin.maxime@wanadoo.fr

Doç. Dr. Gülşah KURT GÜVELOĞLU
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Rize/Türkiye
gulsah.guveloglu@erdogan.edu.tr

Doç. Dr. Liliana BOSCAN

Bükreş Üniversitesi, Tarih Fakültesi, Tarih Bölümü, Bükreş/Romanya
liliana.boscan@gmail.com

Doç. Dr. Eyüp KUL

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Rize/Türkiye
eyup.kul@erdogan.edu.tr

Doç. Dr. İlkay ERKEN

Ondokuzmayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
Tarih Bölümü, Samsun/Türkiye
ilkay.erken@omu.edu.tr

Doç. Dr. Cengiz ŞAVKILI

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü,
Kahramanmaraş/Türkiye
savkili67@ksu.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Melike KARABACAK YILMAZ

Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Artvin/Türkiye
mel.sam.karabacak@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Zafer SEVER

Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Erzurum/Türkiye
zafer.sever@erzurum.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÜLENÇ

Trabzon Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi,
Tarih Bölümü, Trabzon/Türkiye
ahmetgulenc@trabzon.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Türker UYGUR

Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Şanlıurfa/Türkiye
turkeruygur@harran.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Fuat HACİSALİHOĞLU

Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ordu/Türkiye
fuathacisalihoglu@odu.edu.tr

Sanat Tarihi**Prof. Dr. Ahmet Ali BAYHAN**

Ordu Üniveristesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü,
Ordu/Türkiye

ahmetalibayhan@odu.edu.tr

Dr. Raziye Çiğdem ÖNAL

Karadeniz Teknik Üniveristesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü,
Trabzon/Türkiye

cigdemornek@ktu.edu.tr

Dr. Ahmet YUKA

Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü,
Ordu/Türkiye

ahmetyuka25@hotmail.com

Arkeoloji**Doç. Dr. Harun OY**

Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Ordu/Türkiye

harunoy@odu.edu.tr

Doç. Dr. Ercüment YILDIRIM

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü,
Kahramanmaraş/Türkiye

neshali@ksu.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet KURUCU

Fırat Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi,
Restorasyon Bölümü, Elazığ/Türkiye

mkurucu@firat.edu.tr

Kültür ve Edebiyat Tarihi**Prof. Dr. Mesut TEKŞAN**

Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ordu/Türkiye

mesutteksan@odu.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa EREN

Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ordu/Türkiye

kutaymustafa@hotmail.com

İktisat Tarihi**Prof. Dr. Gürol ÖZCÜRE**

Ordu Üniversitesi, Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İktisat Bölümü, Ordu/Türkiye
gozcure@odu.edu.tr

DİL EDİTÖRLERİ**Türkçe Dil Editörleri****Doç. Dr. Üzeyir SÜĞÜMLÜ**

Ordu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi, Ordu/Türkiye
uzeyirsugumlu@odu.edu.tr

Doç. Dr. Hasan Hüseyin MUTLU

Ordu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi, Ordu/Türkiye
hasanhuseyinmutlu@odu.edu.tr

İngilizce Dil Editörleri**Doç. Dr. Hakan GÜNGÖR**

Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ordu/Türkiye
hakangungor@odu.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Ömür YANAR

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fa-
kültesi, Tarih Bölümü, Kahramanmaraş/Türkiye
oyanar@ksu.edu.tr

SAYI HAKEMLERİ**Prof. Dr. İlhan EKİNCİ**

Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Ordu/Türkiye

Prof. Dr. Sezai BALCI

Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Giresun/Türkiye

Doç. Dr. Zeynep ÖZDEM KÖSE

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi,
Bodrum Denizcilik Meslek Yüksekokulu Muğla/Türkiye

Doç. Dr. Esat AKTAŞ

Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri
Fakültesi, Tarih Bölümü, Bayburt/Türkiye
esataktas@bayburt.edu.tr

Doç. Dr. Ercüment YILDIRIM

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü,

Doç. Dr. Okay PEKŞEN

Ondokuzmayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum
Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Samsun/Türkiye

Doç. Dr. Süleyman UYGUN

Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Ordu/Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Hakan TAN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Çarşamba İnsan ve Toplum
Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Samsun/Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Zafer SEVER

Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Erzurum/Türkiye

Dr. Ergun ÜSTÜN

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Anabilim Dalı Nevşehir/Türkiye

EDİTÖR METNİ

Ademik Literatür Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (AKALİD), Türkçe ve İngilizce yayın yapan hakemli bilimsel bir dergidir. Dergimiz, 2023 yılından itibaren Aralık, Nisan ve Ağustos olmak üzere dörder aylık periyotlarla yılda üç kez yayınlanır. Dergimizde yılda bir defa olmak üzere özel sayıya yer verilebilir.

Dergimize makale gönderecek yazarların makalelerini dergimiz yazım kurallarına ve şablona uygun olarak hazırlamalarını rica ederiz. Bu dergide yayınlanan makalelerde aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.

Nisan 2024'te yayınlanan 2. Sayımıza katkılarından dolayı tüm yazarlarımıza, hakemlerimize ve dergi sorumlularımıza içtenlikle teşekkür eder, bundan sonraki çalışmalarında kolaylıklar dilerim.

Doç. Dr. İbrahim TAVUKÇU
Editör

İLETİŞİM & SEKRETERYA

Beyza ŞEYHOĞLU

Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tarih Anabilim Dalı, Ordu/Türkiye

Öznur ATALAN

Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tarih Anabilim Dalı, Ordu/Türkiye

(E-erişim)

akaliddergi@gmail.com

<https://www.akalid.com>

İÇİNDEKİLER

1 Öznur ATALAN	“Sultan Abdülhamid Dönemi Ve- zirlerinden Altunîzâde İsmail Zühdü Paşa (1806-1887)” (<i>Araştırma Makalesi</i>) 1-17
2 Fatih Alper EKİNCİ	“Komitacıların Tehdit Mektupla- rında Makedonya’daki Toprak Meselesi ve Çiftlik Sahiplerinin Durumu” 18-65
3 İsmail DEMİRBAŞ	“Osmanlı’da Taşra Yönetimi Ola- rak Ordu Belediyesi” (<i>Araştırma Makalesi</i>) 66-86
4 Beyza ŞEYHOĞLU	“Osmanlı Meclis Geleneği ve Bahriye Meclisi” (<i>Araştırma Makalesi</i>) 87-101
5 Selçuk SARI	“Aziziye Zirhlisi Selçuk Sarı” (<i>Araştırma Makalesi</i>) 102-122
6 Erdal HÜROL	“Süleyman Uygun, Fransız Seyyah ve Konsolosların Gözünden Ordu- Fatsa-Ünye, (Ed. İlhan Ekinci), Akademisyen Yayınevi Kitabevi, 1. Baskı, Ankara, 2023, 210 sayfa, ISBN 978-625-399-180-7” (<i>Kitap Kritiği</i>) 123-130
7 Selçuk SARI	“Kitap Kritiği: İlhan Ekinci, Tuna Nehri’nde Diplomasi Oyunları (1856-1883), Altınpost Yayınları, Ankara, 2014, ISBN: 978-605-4811- 66-3” (<i>Kitap Kritiği</i>)	...131-135

Academic Akademik
Literature Literatür

The Journal of Sosyal Bilimler
Social Sciences Araştırmaları
Research Dergisi

SULTAN ABDÜLHAMİD DÖNEMİ VEZİRLE- RİNDEN ALTUNİZÂDE İSMAİL ZÜHDÜ PAŞA (1806-1887)

Öznur ATALAN

Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Dok-
tora Öğrencisi, E-mail: oznuratalan1@gmail.com

DOI :

Makale Geliş Tarihi : 18 Aralık 2023

Makale Kabul Tarihi : 16 Mart 2024

Makale Sonuçlanma Tarihi : 27 Nisan 2024

Makale Yayın Tarihi : 29 Nisan 2024

Sayfa Aralığı : 1-17

Öznur Atalan, “Sultan Abdülhamid Dönemi Vezirlerinden Altunîzâde İsmail Zühdü Paşa (1806-1887), *Akademik Literatür Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* (AKALİD), C.1, S.2, Nisan 2024, s 1-17.

Öz

Sultan Abdülhamid Dönemi vezirlerinden biri olan Altunîzâde İsmail Zühdü Paşa, 1806 yılında dönemin büyük gemi tüccarlarından biri olan Altunî Ali Efendi'nin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Fatih Kurşunlu Medresesi'ni bitirdikten sonra altın varakçılığı, hattatlık, nakkaşlık ve yapı işlerine dair babasından eğitim almıştır. 1829'de babasının vefatı ile Enderûn Mektebi'ne girmiş burada eğitimine devam etmiştir. Enderûn Mektebi'nde iki yıl eğitimini tamamladıktan sonra Mekteb-i Tıbbiye ve Mekteb-i Sultaniye Bina Eminliği görevine tayin edilmiştir. Bina Eminliği vazifesinde iken Dolmabahçe Sarayı, Zeytin Burnu Fişek Fabrikası ve Paşabahçe Şişe

Fabrikası inşaatlarına devam etmiş, yine bu vazifesinde iken İstanbul Üniversitesi'nin ana binasının tamamlanmasına nezaret etmiştir. Bu vazifesini başarıyla yerine getirmesinden ötürü kendisine *ûla sanîsi* rütbesi verilmiş ve Dâr-ı Şûrâ-yı Askeri Azalığı'na tayin edilmiştir. Bu vazifesinden sonra paşa, sırasıyla Ziraat Meclisi, Nafiâ Meclisi ve Askeri Şûrâ azalıklarında vazifelerde bulunmuştur. Altunîzâde İsmail Zühdü Paşa, Osmanlı Devleti'nde almış olduğu vazifeleri hakkıyla yerine getirmiş, çalışkanlığı, dürüstlüğü ve özellikle alçak gönüllüğü ile Osmanlı Devleti'nde tanınan bir devlet adamı olmuştur. Paşanın getirildiği görevler onun bahsi geçen özellikleri ile örtüşmüştür. Ayrıca Zühdü Paşa, Osmanlı Devleti'nde pek çok hayırda bulunmuş, yaptığı hayır işleri onun gönlünün zenginliğini ortaya koymuştur. Zühdü Paşa, mimari olarak da İstanbul'un çeşitli semtlerinde cami yaptırmıştır. Paşanın yaptırdığı camilerden en önemlisi, bugün hala varlığını devam ettiren İstanbul Üsküdar'da bulunan Altunîzâde Cami'dir. Bu çalışma, Zühdü Paşa'nın Osmanlı Devleti'nde yapmış olduğu görevler, paşanın yaptığı hayır işleri ve paşanın yaptırdığı mimari yapıları anlatmayı amaçlamıştır. Çalışmada Osmanlı Arşiv vesikaları ve dönemi ihtiva eden kaynaklardan yararlanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Sultan Abdülhamid, Altunîzâde İsmail Zühdü Paşa, Mimari

Altunîzâde İsmail Zuhdu Pasha, One Of The Visiers of The Period of Sultan Abdulhamid (1806-1887)

Abstract

Altunizade İsmail Zuhdu Pasha, one of the visiers of the Sultan Abdulhamid Period, was born in 1808 as the son of Altuni Ali Efendi, one of the great ship merchants of the period. After graduating from Kursunlu Madrasa, he received training from his father in gold leaing, calligraphy, miniaturisim and construction works. After his father's death in 1829, he entered Enderun School and continued his education there. After completing his two years of education at Enderun School, he was appointed as the building supervisor of *Mekteb-i Tıbbiye* and *Mekteb-i Sultaniyye*. While he was the Building Superintendent, he continued the construction of Dolmabahçe Palace, Zeytin Burnu Cartridge Factory and Pasabahce Bottle Factory, and also supervised the completion of the main building of Istanbul University. Because he successfully fulfilled this duty, he was given the rank of *ûla sanîsi* and was appointed as the Military Membership of the Council of State. After this duty, the pasha served as members of the Agricultural Assembly, the Public Works Assembly and the Military Council, respectively. Altunizade İsmail Zuhdu Pasha, fulfilled his duties in the Ottoman Empire and became a statesman known in the Ottoman Empire with his diligence, honesty and especially his humility. The duties assigned to the pasha coincided with his aforementioned characteristics. In addition; Zuhdu Pasha, made many charitable contributions to the Ottoman Empire and his charity works revealed the richness of his heart. In terms of architecture, Zuhdu Pasha had modques built in various districts of İstanbul. The most important of the mosques built by the pasha is the Altu-

nizade Mosque in Uskudar, İstanbul, which still exists today. This study aims to explain the duties of Zuhdu Pasha in the Ottoman Empire, the charity works done by the pasha and the architectural structures built by the pasha. In the study, Ottoman Archive documents and sources covering the period will be used.

Keywords: Ottoman Empire, Sultan Abdulhamid, Altunîzade İsmail Zuhdu Pasha, Architecture.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda yaşamış ve bu yüzyılda kendi menfaatlere öte devletin bekasını düşünmüş pek çok devlet adamı bulunmaktadır. Bu devlet adamlarından birisi de aileden zengin olduğu halde zenginliğin verdiği rehavete kapılmayarak, hali hazırda devlet tarafından kendisine verilen görevleri en iyi bir şekilde yerine getirmeye çalışan Altunîzâde İsmail Zühdü Paşa'dır. Paşa, bu yüzyılda Osmanlı Devleti'nde başta vezirlik gibi pek çok görevde bulunmuş ve görevleri esnasında sahip olduğu mal varlığını devlet için harcamıştır. Zühdü Paşa, devlette yaptığı yardımların yanı sıra yine servetini kullanarak pek çok hayır eseri yaptırmıştır. Altunîzâde İsmail Zühdü Paşa, devlette elli küsurluk memuriyet hayatı geçirmiş olmasına rağmen az bilinen tarihi bir şahsiyet olmuştur. Paşa'nın hayatına dair yapılan çalışmalar ise kısıtlı olmaktadır. Paşanın hakkında yapılan çalışmalar arasında bir ansiklopedi maddesi ve bir bildiri çalışması yer almaktadır. Yaptığımız bu çalışma ile paşa hakkında yapılan çalışmalar birbirini tamamlar mahiyette olup, paşanın hayatının aydınlatılmasına imkân sağlayacaktır.¹

¹Altunîzâde İsmail Zühdü Paşa'nın hayatı ile ilgili yapılmış iki çalışma bulunmaktadır. Bunlardan ilki TDV Ansiklopedi'nde yer alan "Altunîzâde İsmail Zühdü Paşa" maddesidir. Diğeri ise Tufan Buzpınar'ın 2006 yılı Üsküdar Sempozyum'unda yayımlanan "Altunîzâde Ailesi" adlı bildiridir. "Altunîzâde İsmail Zühdü Paşa" maddesinde paşanın Osmanlı Devleti'nde yaptığı görevlerden bahsedilmektedir. Hamit Küçükbatır, "Altunîzâde İsmail Zühdü Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul 1989, s.545; "Altunîzâde Ailesi" adlı bildiride ise paşanın yaptığı görevlerin yanı sıra hayatı ve ailesi ile ilgili bilgiler bulunmakla birlikte bu bilgiler çoğunluk olarak sözlü kaynağa dayandırılmıştır. Tufan Buzpınar, "Altunîzâde Ailesi", *Üsküdar Sempozyumu IV*, İstanbul, 2007, ss.485-506; Bu çalışmada eksik kalan bilgiler arşiv kaynakları ile desteklenerek tamamlanmaya çalışılmış, paşanın hayatı hakkında arşiv kaynakları temel alınarak bütüncül bir biyografi çalışması oluşturulmaya çalışılmıştır.

1. PAŞANIN HAYATI

Altunîzâde İsmail Zühdü Paşa, 1806 yılında doğmuştur. Babası büyük gemi tüccarlarından olan ve aynı zamanda güzel sanatlar ile ilgilenen Altunî Ali Efendi'dir. Altunîzâde İsmail Zühdü Paşa, Fatih Kurşunlu Medresesi'ndeki eğitimini tamamladıktan sonra, babasından altın varakçılığı, hattatlık ve nakkaşlık eğitimi almıştır.² 1829 yılında babasını kaybettikten sonra ailesinin sorumluluğunu üstüne alarak, devletin kendisine ait ödemeleri temin etmek için Koca Hüsrev Paşa'nın aracılığı ile Sultan II. Mahmud'un huzuruna çıkmıştır. Sultan II. Mahmud, İsmail Zühdü Paşa'nın baba mesleğine binaen ona *Altunîzâde* lakabını vermiş ve paşa bu olaydan sonra *Altunîzâde* lakabı ile Osmanlı Devleti'nde anılmıştır. Paşa'nın sultan ile görüşmesi onun aynı zamanda Enderûn Mektebi'ne kaydolmasını sağlamıştır. Paşa, Enderûn Mektebi'nde okurken 64 parça gemiden oluşan bir ticaret filosunu yönetmiştir.³

2. PAŞANIN OSMANLI DEVLETİ'NDE ALDIĞI GÖREVLER

Altunîzâde İsmail Zühdü Paşa, Enderûn'da iki yıl okuyup mezun olduktan sonra, Mekteb-i Tıbbiye ve Mekteb-i Sultânî'nin inşasında Bina Emîni⁴ olarak görevlendirilmiştir. Bu görevlerini tamamladıktan sonra aynı görevde Dolmabahçe Sarayı, Zeytinburnu Fişek Fabrikası, Paşabahçe Şişe, Mum ve Kâğıt Fabrikalarının inşaatlarında görev yapmıştır. Yaptığı görevini başarıyla yürütmesi ile kendisine *ûlâ sâni* rütbesi verilmiştir. Paşa, aldığı bu rütbe ile Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî Azalığı'na getirilmiştir. Daha sonra Altunîzâde İsmail Paşa, sırasıyla 1858 yılında Ziraat Meclisi, 1859 yılında Nâfia Meclisi ve yine aynı yıl Askerî Şûrâ Azalıkları'na tayin edilmiştir.⁵ Altunîzâde İsmail Zühdü Paşa, Askerî Şûrâ Azalığı görevinde iken görevinden affını isteyerek, ticaret hayatına geri dönmüş ve ticari işleri ile uğraşmıştır.⁶ Paşa'nın ticarete olan ilgisi onun servetini daha da arttırmıştır. Paşa, artan servetini

² Küçükbatır, *Altunîzâde İsmail...*, s.545.

³ Buzpınar, "*Altunîzâde Ailesi*", s. 488.

⁴ Bina Emîni, Osmanlı Devleti'nde devlet tarafından yaptırılan büyük inşaatların para işleri ile ilgilenmek, işçi ücretleri ve diğer bütün masrafları ödemek gibi görevlerinde bulunan kişidir. Bina Emîni, binanın tasarımı ve yapısı hakkında sorumluluk sahibi değildi. Bkz. Cevdet Küçük, "Bina Emîni", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.6, s.179.

⁵ Küçükbatır, *Altunîzâde İsmail...*, s. 488.

⁶ Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, Yay. Haz. Nuri Akbayır, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 30, İstanbul 1996, s. 831.

fakir halka hayır yapmak ve halkın ihtiyaçlarını gidermek için harcamıştır.⁷ Sivil hayata geçmesiyle paşa, artan serveti ile beraber devlette oluşan sıkıntının ortadan kaldırılmasına yönelik hayır çalışmalarında bulunmuştur.

19. yüzyılda paşanın yaptığı hayır işlerinden en önemlileri, onun askeri olarak gönüllü görev alması ve bu görevde askerin tüm ihtiyaçlarını kendi maddi gelirinden harcamış olmasıdır. Paşa, bahsedilen askeri görevini 1876 yılında kendi isteği ile almıştır. Bu yılda paşa, bir tabur askeri kumandanının başında Sırbistan ve Karadağ arasından zuhur eden savaşlarda görev yapmıştır. Paşanın taburunda Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu maddi imkânlar yetersizliğinden dolayı teçhizat ve askerlerin giysileri konusunda eksiklikler bulunmaktadır.⁸ Bu konuda paşa, oluşan mağduriyetin önüne geçmek için askeri daireye maddi yardımda bulunarak kumandanı olduğu taburun tüm teçhizat ve giysilerini karşılamıştır.⁹

Paşanın kumandanlığını yaptığı taburun asker sayıları arşivde yer alan evrakta belirtilmektedir. Arşivden temin edinilen evraka göre taburun asker sayıları aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

Binbaşı	1
Kol Ağası	1
Yüzbaşı	4
Sancaktar	1
Çavuş	20
Eşherbölük	14
Onbaşı	32
Neferat	400
Yekûnu (Toplamı)	467

Tablo 1: Altunîzâde İsmail Zühdü Paşa'nın Taburunda Bulunan Askerlerin Sayıları.¹⁰

⁷Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, s. 831.

⁸ Altunîzâde İsmail Zühdü Paşa'nın tertib edilen tabura kumandan olması ve taburun eksikliklerine dair ifadeler şöyledir: *Elbiselerinde nısfı noksan olduğu gibi ayakkabılarıyla ve mataralarıyla çantaları noksan- dır. Gerek taburun noksanı gerekse esyanın noksanı bir haftaya kadar ikmâl olacağı ve bu eşyalar mahal-i şabâne malumâtın olacağı askeri nizâmîye kolağalarından asaliyetli bir kolağasının tabur-ı mezbur kumandanı sıfatıyla verilmesini ve taburun mevcudıyla bu hafta Cuma selamlığına gelmesi için mücade-i şabâne buyrulmasını istirham edülür.* Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri (BOA), Yaverân ve Maiyyet-i Seniyye Erkan- ı Harbiyye Dairesi (Y.PRK. MYD), No: 1/6, H.04.Ra.1293 (M.29.04.1876).

⁹ BOA, Y.PRK. MYD, No: 1/6, H.04.Ra.1293 (M.29.04.1876).

¹⁰ BOA, Y.PRK. MYD, No: 1/6, H.04.Ra.1293 (M.29.04.1876).

Tablodan anlaşıldığı üzere Altunîzâde İsmail Zühdü Paşa, taburunda bulunan toplam 467 kişinin hem teçhizat hem de giysilerini karşılamıştır. Zühdü Paşa'nın yaptığı bu hareket devlet erkânı arasında büyük övgülere mazhar olmuş, dolayısıyla paşa için *böyle devlet ve vatan ve milleti uğrunda hizmet-i fîliye ve mesâi-yi cemile ibraz edenî taltif...*,¹¹ denilerek paşanın devlet tarafından ödüle layık görülmesi istenmiştir. Paşa'nın ödüllendirilmesi hususu kısa sürede istenilen şekilde olmuş ve paşa, hak ettiği mükâfatla ödüllendirilerek kendisine ikinci rütbeden *Nişânı Âli Osmânî*¹² rütbesi verilmiştir.¹³

Altunîzâde İsmail Zühdü Paşa, yine Osmanlı Devleti'nin en sıkıntılı zamanlarının geçirdiği 1877-1878 yılları arasında Osmanlı Devleti'ne maddi destek sağlamıştır. Bilindiği üzere bu yıllarda Osmanlı Devleti'nin Rusya ile girmiş olduğu 93 Harbi¹⁴ adı ile bilinen savaş meydana gelmiştir. Bu savaşta Osmanlı Devleti hem büyük topraklar kaybetmiş hem de maddi yıkım içerisine girmiştir. Bu savaş ile Osmanlı devleti bahsettiğimiz üzere büyük bir yenilgi almış, yenilgi sonrasında da devletin topraklarına büyük oranda muhacir göçü başlamıştır. Altunîzâde İsmail Paşa, savaş esnasında yine bir taburun askeri sorumluluğunu üstlenerek savaşa gönüllü olarak katılmıştır. Paşa, savaşta üç tabur halinde bir gönüllüler alayı kurarak daha önce yaptığı yardımlar gibi bu savaşta da taburda bulunan askerlerin tüm ihtiyaçlarını karşılamıştır. Paşa, savaş bitiminde taburunun malzemelerini Tophane'ye bağışlamıştır. Paşanın başında gönüllü olarak bulunduğu tabur

¹¹BOA, İ.DH, No: 746/60971, H.17.Ra.1294 (M.02.05.1877).

¹²1862 yılında Sultan Abdülaziz'in irade-i seniyyesi ile Osmanlı Devleti'nde her türlü devlet işlerinde başarı gösteren sere imtiyaz ve iftihar işareti olarak verilen Osmanlı Nişanı'na verilen isimdir. Osmanlıda Mecidi Nişanı'ndan sonra devlet adamlarına verilen önemli ikinci nişandır. Bkz. İbrahim Artuk, "Nişan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2007, C.33, s.154.

¹³BOA, İrade Dahiliye (İ. DH), No: 746/60971, H.16.Ra.1294 (M.30.04.1877).

¹⁴Rusya daha önce kendisine cephe oluşturan Batılı Devletler ve Osmanlı Devleti'ne karşı Kırım Savaşı'nı kaybetmenin verdiği kin ile hareket ederek olayı kendi lehine çevirmeye çalışmıştır. Rusya barışçı politikasını Avrupa'ya karşı ispatlamaya çalışırken, Osmanlı Devleti'ne karşı duyduğu kinden ötürü karalama kampanyasını yürütmüştür. Neticede Rusya, 93 Harbi savaşı ile istediğine ulaşmış ve Osmanlı Devleti'ne ağır bir darbe vurmuştur. Savaş sonrası Ayestefonos (Yeşilköy) Anlaşması imzalanmış ve Batılı Devletler savaş esnasında ve anlaşma yapılırken Osmanlı Devleti'ne destek vermemişlerdir. 93 Harbi için bkz. Yunus Tuna, "Osmanlı Rus Savaşı (93 Harbi)", *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.1, S.2, 2019, s. 3-5.

Altunîzâde Alayı olarak adlandırılmıştır. Bu askeri birliğin sancağı paşanın yaptırdığı Altunîzâde Camii'nde muhafaza edilmektedir.¹⁵

Altunîzâde İsmail Zühdü Paşa'nın savaş esnasında göstermiş olduğu büyük fedakârlıklar dönemin sultanı Sultan II. Abdülhamid tarafından takdir edilmiş ve Sultan II. Abdülhamid, paşayı vezirlik rütbesi ile onurlandırmıştır. Aldığı bu rütbe ile paşa, Meclis-i Ayan Azalığı görevine getirilmiştir.¹⁶ Ardından paşa, vezir rütbesiyle 1880 yılında İdare-i Umumiye Muhacirûn Komisyonu'nun¹⁷ reisliğine getirilmiştir. Paşa, komisyon reisi olarak, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında İstanbul'a gelerek yerleşen binlerce mültecinin ikametleri, barınmaları ve yeme, içme gibi pek çok meselelerinin çözüme kavuşturulmasında büyük fedakârlıklar göstermiştir. Özellikle paşa, Şehzadebaşı'nda bulunan 30 odalı konağını mültecilerin kullanımına bırakmış, kendisi de Altunîzâde'de bulunan köşküne geçmiştir. Yine paşa, Bulgaristan'dan gelen Müslüman muhacirleri Karamürsel'de bulunan Çiftliği'ne yerleştirmiştir.¹⁸ Zühdü Paşa'nın yaptığı fedakârlıklar bunlarla da kalmamış paşa, muhacirlerin giysilerini karşılamaya yönelik merkezden üç yük kumaş talep etmiştir. Paşanın muhacirlerin masrafları için yaptığı bu talep, merkez tarafından onaylanmış ve belirtilen üç yük kumaş, hazine ya da Encümen-i Âliyye tarafından komisyona verilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁹

¹⁵ Küçükbatır, *Altunîzâde İsmail...*, s.545.

¹⁶ BOA, İrade Dosya Usulü (İ. DUIT), No: 11/58, H. 11.Ra.1296 (M04.04.1879).

¹⁷ 1877-1878 yılları arasında gerçekleşen Osmanlı-Rus Savaşı ile Osmanlı Devleti büyük bir yıkım ile karşı karşıya kalmıştır. Mali açıdan zor durumda olan devlet bu savaş neticesinde binlerce göçmene ev sahipliği yapmıştır. Devlet, beklenmeyen muhacir akını karşısında muhacirler ile ilgilenmek amacıyla üç ayrı komisyon kurmuştur. Komisyonlardan ikisi, padişahın yönetiminde olmak üzere kurulan *Umum Muhacirûn Komisyonu* ve *Muhacirin-i Encümen-i Âli*, komisyonun üçüncüsü ise padişah tarafından görevlendirilen paşa ünvanlı devlet adamları tarafından yönetilmesi planlanan *İdare-i Umumiye Komisyonu'dur*. Umum Muhacirûn Komisyonu, bir üst kurul şeklinde çalışıp, muhacirlerin bütün dilekçelerini kendi bünyesinde toplayarak ilgili olduğu kurumlara havale etmekte ve gönderdiği evraklar hakkındaki süreci titizlikle takip etmektedir. Bu komisyonda, neredeyse her gün toplantı yapılmış, toplantı esnasında tutulan komisyon tutanakları iki nüsha halinde hazırlanmış ve nüshalardan birisi padişaha iletilmiştir. Zamanla ülkede muhacirin işleri ile ilgilenmesi için birden çok komisyon kurulunca Umum Muhacirûn Komisyonu 1878 yılında kapatılmış, muhacirlerin işleri ile ilgilenmesi hususunda yetkili tek kurum İdare-i Umûmiye Komisyonu olmuştur. İdare-i Umûmiye Muhacirin Komisyonu'nun görev ve sorumlulukları 1878 yılında 48 madde halinde belirlenmiştir. Böylelikle muhacir işleri ile ilgilenen kurumlar İdare-i Umûmiye-i Muhacirin Komisyonu çatısı altında toplanmıştır. Muhacirûn Komisyonu için Bkz. Erdem, *Osmanlı'dan Cumhuriyete...*, s.95-111.

¹⁸ Buzpınar, *Altunîzâde Ailesi...*, s.496.

¹⁹ BOA, Mabeyn-i Hümayûn Evrakı İradeleri (MB. İ), H.19.Ş.1295 (M.11.08.1875), *Reside-i dest tekrim olan işbu tezkirede samiye-yi atufiyetleri manzur hazreti şehinşâbî buyrulmuş ve ziker olan üç yük kuruluşun*

Zühdü Paşa, Muhacirûn Komisyonluğu Reisliği'nde muhacirlerin sorunlarına dair çözümler üretmiş ve görevini hakkıyla yerine getirmek için çok büyük çaba göstermiştir. Paşa, bu görevinde iken zaman zaman sağlık problemleri yaşamıştır. Paşanın rahatsızlığı İdare-i Umûmiye-i Muhacirin Komisyonu ile Encümen-i Âli'nin birleştirilmesi esnasında artmış fakat paşa, rahatsızlığını önemsemeyerek devlete hizmet etmenin daha önemli olduğunu düşünerek vazifesine devam etmiştir. Zamanla Zühdü Paşa'nın hastalığının artması sonucu hekimler, hastalığın paşanın hayatını riske edeceğine kanaat ederek, paşanın altı ay kadar istirahate çekilmesini uygun görmüştür. Ayrıca hekimler, bu hususta bir rapor düzenlemişlerdir.²⁰ Neticede Altunîzâde İsmail Paşa, hastalığının artması nedeniyle 1879 yılında Muhacirûn Cemiyeti Komisyonu Reisliği'nden ayrılmış ve evinde sağlığının daha iyiye gitmesi için istirahate çekilmiştir.

3. OSMANLI DEVLETİ'NDE YAPTIRDIĞI MİMARİ ESERLER

3.1. Altunîzâde Külliyesi

Altunîzâde İsmail Zühdü Paşa, sağlığında kendi ismi ile anılan *Altunîzâde Semtinde*,²¹ Altunîzâde Külliyesi'ni inşa ettirmiştir. Külliyenin içerisinde cami, çeşme, hamam, sıbyan mektebi, dükkân, imam ve müezzin evleri bulunmaktadır. Bu yapılardan sıbyan mektebi, dükkân, imam ve müezzin evleri günümüze ulaşmamış, ayrıca bu yapılar hakkında kaynaklarda detaylı bilgi de bulunmamaktadır. Yapılardan yalnızca cami, çeşme ve hamam günümüze ulaşmıştır. Külliyenin içerisinde yer alan yapılardan en gözde

muhacirûn lüzumuna sarf olunmak üzere muhacirûn iradesine itâsı müteâllik ve şeref buyurulan irade-yi seniyye cenab-ı müllükâne muktezâ-yı celilinden bulunmak olmakla olbabda irâde-yi hazret-i mellehül emrindir.

²⁰ *Muhacirûn Komisyonunun Encümen-i Âli ile birleştirilmesinden naşi idarece islahata ve tensikât-ı muktezâyı icrasıyla hizmetten geri durmamış arızaların illeti devam etmekte olması hastalığın tezyidini ve bu da tehliyekeye müstelzim olacağı cihetle altı ay kadar terk-i eşgâl ile tedaviyi bekimleri tarafından raport ba- lüzum görülmüş,* BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzât (Y. MTV), No: 2/22, H.01.Za.1295 (18.10.1879).

²¹ Bugün bildiğimiz Altunizâde, İstanbul İlimizin Üsküdar semtinde Kısıklı yolu üzerinde Bağlarbaşı ile Millet Parkı arasında kalan bölgenin Koşuyolu'na doğru uzanan kısma verilen isimdir. Semtin ismi İsmail Paşa'ya Sultan II. Mahmud tarafından verilen *Altunîzâde* lakabından gelmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Davut Hut, "Üsküdar'da Tarihi Yer Adları", *Üsküdar Sempozyumu II*, İstanbul 2005, s.39.

olanı şüphesiz İsmail Zühdü Paşa tarafından yaptırılan Altunîzâde Cami'dir.²²

3.1.1 Altunîzâde Cami

Altunîzâde Caminin Kitabesi Besmele-i Şerif ile başlamaktadır. Kitabe, Mehmed Rasim Efendi tarafından yazılmıştır. Kitabenin içeriği şu şekildedir:

Bismillâhirrahmânirrahîm
Râh-ı Hak'da hayr edip Altûnîzâde eyledi
Ma'den-i cûd u sehâsından nisâr-ı sîm ü zer
Yapdı bir câmi' ki oldu câmi'-i nûr-ı mübîn
Kıt'a-i elmasdan resmi latîf u hûbter
Seng-i târîhi mücevher olsa şâyândır Senîh
Oldu İsmâîl Efendi ma'bedi hayru'l-eser

Kitabe'nin Türkçe Meali ise şöyledir: “*Hak yolunda Altunîzâde İsmail Efendi iyilik edip, cömertlik madeninden altın ve gümüş sarf ederek bir cami yaptı ki apaçık nur olan bir cami oldu. Caminin görünüşü bir elmas parçasından daha latif ve daha güzeldir. Tarih taşı mücevher olsa layıktır Senîh, İsmail Efendi'nin camii en hayırlı eser oldu.*”²³ Kitabe'nin Türkçe mealinden anlaşıldığı üzere, Altunîzâde İsmail Zühdü Paşa'nın hayır işleri onun halk nezdinde cömert yanının en güzel örneğini temsil etmektedir.

Caminin *üzerinde* yer alan bu kitabede caminin H.1281 (M.1865)'de yapıldığı bilgisi yer almaktadır. Pek çok kaynakta caminin yapılış tarihi bu tarih olarak verilmiştir. Fakat bu tarih caminin inşasına başlanıldığı yıldır.²⁴ Cami, H.1282 (M.1866) tamamlanarak hizmet vermeye başlamıştır. Bu nedenle caminin yapılış tarihini 1866 yılı olarak almamız daha doğru olacaktır. Altunîzâde İsmail Zühdü Paşa, cami tamamlandıktan sonra cami için bir vakıf kurdu muştur. Kurulan vakfın vakıf gelirleri için de paşa, daha

²² Abdülhamit Tüfekçioglu, “Türk-İslam Sanatında Devşirme Malzeme Kullanımına Farklı Bir Örnek: Üsküdar Altunîzâde Camii Son Cemaat Yeri Mihrabı”, XX. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyum, 2016, s.2.

²³ Salih Çavdar, “Üsküdar'da Tarihi Bir Yapı Altunîzâde Cami”, *Yedi Kıt Dergisi*, S.169, 2022.

²⁴ Tayfun Er, *Yalıdakiler*, Destek Yayınları, İstanbul 2009, s.179.

önce Karamürsel’de mutasarrıflığını yaptığı ve maslahatlarından ötürü kendisine verilen çiftliğin gelirlerini caminin vakfına devretmiş, ayrıca çiftlik devlete ödenen öşür vergisi ve diğer vergilerden muaf tutulmuştur.²⁵ Caminin mimarı hakkında ise kaynaklarda kesin bir bilgi yer almamaktadır.²⁶ Cami, şu anda Bağlarbaşı ve Kısıklı arasında yer alan köprü yolundan çok rahat bir şekilde görülmektedir.

3.1.2 Altunîzâde Çeşmesi

Altunîzâde Çeşmesi, Altunîzâde Mahallesi’nde camiye yoldan ayıran hazire duvarı üzerinde bulunmaktadır. Bugün Altunîzâde İsmail Zühdü Paşa’nın kabrinin önünde yer alan çeşmenin, caminin yapıldığı 1866 yılında ya da paşanın ölümünü takiben 1888 yılında yapıldığı muhtemel bilgiler arasındadır.²⁷

3.1.3 Altunîzâde Hamamı

Altunîzâde Hamamı, Altunîzâde Cami’nin Koşuyolu’na bakan tarafta cadde üzerinde yer almaktadır. Hamamı Altunîzâde İsmail Zühdü Paşa H.1282 (M.1867) yılında yaptırmıştır. Hamamın bir kısmı zamanla yıkılmış, bir kısmı ise halen eski yapısıyla varlığını devam ettirmektedir.²⁸

3.1.4 Altunîzâde Köşkü

Altunîzâde İsmail Zühdü Paşa’nın kendisi için yaptırdığı ilk köşk, Validebağ Korusu’nun olduğu yerde inşa edilmiştir. Zühdü Paşa, 1860 yılında bu bölgeye gösterişli bir köşk yaptırmıştır. Köşkün güzelliğini duyan Sultan Abdülaziz, Altunîzâde Paşa’yı huzuruna çağırarak, *Sen Koşuyolu’nda sultanlara layık güzellikte bir köşk yapmışsın öyle mi*, diye soru yöneltmiştir. Zühdü Paşa’da sultanın köşkü beğenmesinden ötürü, *Sultanlara layık olan bu köşk benim size armağanımdır*, diyerek köşkü Sultan Abdülaziz’e hediye etmiştir.²⁹ Böylece paşa, 1861 yılında tahta geçen Sultan Abdülaziz’e kendisinin yaptırdığı köşkü hediye etmiştir. Zamanla sultan kendisine hediye edilen köş-

²⁵ BOA, Şurâ-yı Devlet (ŞD), No:298/26, H.05.Ra.1301 (M.03.02.1884).

²⁶ Tüfekçioğlu, *Türk-İslam...*, s. 3.

²⁷ Tülay Sezgin, “Üsküdar’daki Örnekler ile Türbe- Mezar- Sebil Çeşme İlişkisi”, *Üsküdar Sempozyumu II*, s.469.

²⁸ Kurtulmuş, *Dünden Bugüne...*, s.404.

²⁹ Tuna Baltacıoğlu, *Altunîzâde Köşkü’nün Öyküsü*, Mim Matbaacılık, İstanbul 2000, s.9.

kün *İsmail Paşa Köşkü* adıyla anılmasından rahatsızlık duymuş ve köşkü yıktırarak köşkün yerine *Adile Sultan Kasrı* olarak bilinen kasrı inşa ettirmiştir.³⁰ Sultan Abdülaziz, bu kasrı *Nigoğos Bayan* adlı mimara yaptırmış ve kasrı kız kardeşi Adile Sultan'a yazlık olarak kullanması için hediye etmiştir. Adile Sultan da kasrı vefatına kadar yazlık olarak kullanmıştır.³¹

Yaptırdığı ilk köşkü sultana hediye eden Altunîzâde İsmail Paşa, Koşuyolu'na yakın bir yerde kendisine ait bir yer alarak, bugünkü bilinen adıyla Altunîzâde Köşkü'nü yaptırır. Köşkün yapım tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, köşkün caminin yapımına yakın bir zamanda yapıldığına dair kanaat yaygındır. Paşa, köşkün göze gelmemesi ve bir önceki köşkünün kaderi ile aynı sonu yaşamaması için köşkü oldukça sade yaptırır.³² Köşkün üst katındaki salonun duvarında yağlı boyadan yapılmış iki adet portre yer almaktadır. Portrelerden biri Altunîzâde İsmail Zühdü Paşa'nın diğeri de paşanın evlatlık edindiği Necip Bey'in portreleridir. Portreler Altunîzâdelerin damadı olan İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun isteği ile Üsküdarlı Cevdet Bey tarafından yapılmıştır.³³ Köşk, geniş bir bahçe içerisinde oldukça fazla pencereleli bir yapı olarak inşa edilmiştir. Zaman içerisinde yıpranmalara bağlı olarak köşkte restorasyon çalışmaları yapılmış ve yenileme çalışmaları neticesinde köşk günümüze ulaşmıştır.³⁴

4. ALTUNÎZÂDE İSMAİL ZÜHDÜ PAŞA'NIN VEFATI

Altunîzâde İsmail Zühdü Paşa, 75 yaşında iken atardamar (kırmızı kan damarları bugünkü adıyla periferik damar hastalığı) hastalığına yakalanmıştır. Bu hastalık paşanın muayenesi esnasında ortaya çıkmıştır. Esasında Paşa'nınmuayenesinden 45 gün önce, damarlarında meydana gelen rahatsızlık sonucunda vücudunda felç meydana gelmiştir. Doktor, paşada oluşan bu felci son yaptığı muayene ile netleştirmiştir. Paşayı muayene eden

³⁰E. Taşkın, 19. Yüzyıl Saraylarının ve Çeşitli Devlet Yapılarının Yapımında Görev Almış Olan Altunîzâde İsmail Zühdü Paşa'yla İlgili Bilgiler, TBMM Milli Saraylar Daire Bakanlığı, İstanbul 1985, s.82.

³¹ *Validebağ Korusu Çevrimiçi Seminerler Dizisi Sonuç Raporu*, Yay. Validebağ Savunması, 2021, s.23.

³² Buzpınar, *Altunîzâde Ailesi...*, s.490.

³³ Gül Sarıdikmen, "Ressam Üsküdarlı Cevdet", *Üsküdar Sempozyumu II*, s.673.

³⁴ İsmail Hakkı Kurtulmuş, "Dünden Bugüne Bağlarbaşı Altunîzâde ve Kısıklı'da Kültürel Mirasımız", *Üsküdar Sempozyumu I*, İstanbul 2004, s.396.

doktor, paşanın hastalığının da son geçirdiği felcin devamı niteliğine olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca doktor, paşanın vazifelerinden bir süre ayrı kalarak istirahat etmesiyle hastalığının tamamıyla iyileşmese de hafifleyeceğini belirtmiştir.³⁵ Paşa, hastalığının daha şiddetlenmemesi için Muhacirûn Komisyonluğu Reisliği görevinden doktor raporu ile ayrılmıştır. Daha sonra paşa, evinde istirahate çekilmiş ve hastalığını evinde geçirmiştir. Altunîzâde Paşa hastalığının ilerlemesi ile 80 yaşında 16 Ocak 1888 tarihinde vefat etmiştir. Paşanın cenazesi yaptırdığı Altunîzâde Cami'nin bahçesine getirilerek, cenaze namazı bahçenin avlusunda, devlet erkânı ve büyük bir kalabalık halkın iştirakiyle kılınmış ve paşanın cenazesi caminin mihrap duvarının önündeki hazireye defnedilmiştir.³⁶ Osmanlı Devleti'nde ahlaklı, salih, dindar ve çalışkan bir zat olarak tanınan bu zat bu dünyadaki ömrünü gönüllerde hep iyi anılacak şekilde tamamlamıştır.

5. ALTUNÎZÂDE İSMAİL PAŞA'NIN AİLESİ VE AİLENİN PAŞAYA AİT MAL VARLIĞI HAKKINDA YAPTIĞI MÜRACAATLAR

Altunîzâde İsmail Zühdü Paşa'nın başından iki evlilik geçmiştir. Paşanın ilk eşi Habibe Nevres Hanım, paşanın vefatından dört sene sonra vefat etmiş ve Altunîzâde Caminin haziresine paşanın kabrine yakın defnedilmiştir. Paşa, ikinci evliliğini de Mukadder Hanım adlı kişi ile yapmıştır. Paşa'nın ikinci eşi Mukadder Hanım'ın akıbeti hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Paşanın her iki evliliğinden de çocuğu olmamıştır. Paşanın yaptığı evliliklerden çocuğu olmayınca paşa da ablası Emine Şerife Hanım'ın oğlu olan Necip Bey'i³⁷ evlatlık olarak almıştır. Paşa, vefat ettikten sonra paşanın ailesi paşaya ait mal varlıklarının kendilerine devredilesine yönelik Maliye Nezareti'ne çeşitli arzuhaller ile müracaatta bulunmuşlardır. Bu konuda paşanın ilk eşi Nevres Hanım ve paşanın evlatlığı Necip

³⁵ BOA, Yıldız Parekende Sıhhiye Nezareti Maruzat (Y.PRK. SH), No: 2/3, H.24.M.1302 (M.13.11.1884).

³⁶ Buzpınar, *Altunîzâde Ailesi...*, s.500.

³⁷ Necip Bey, dayısı Altunîzâde Paşa gibi 1877-1878 Osmanlı- Rus Harbi'nde büyük katkılar göstermiştir. Necip Bey'in savaş sırasında yaptığı çalışmalar ile kendisine üçüncü rütbeden Mecidi Nişanı verilmiştir. *Necip Bey'in yaptığı katkılardan dolayı kendisine verilen nişan verilmesine yazılan tahriratta konu ile ilgili olarak şu ifadeler kullanılmıştır: Kadri Efendi ve akrabasından Necip Bey'in saye-i mesîleri hazretî padişâhîyede tatbib ve taltifleri muvaffak-ı şân-ı âli göründüğünden mumaileyb Necip Bey'e üçüncü rütbeden bir nişân-ı mecidi dahi itâsı hakkında*, BOA, İ. DH, No: 748/61111, H.07.C.1294 (M. 20.05.1877).

Bey'in müracaatları oldukça dikkat çekicidir. Necip Bey, Paşa'nın ölümünde sonra paşanın hayatta iken Sultan Murad Han'a üç bin beş yüz lira verdiği paranın kendisine verilmesine dair Maliye Nezareti'ne dilekçe yazmıştır. Hazine dairesi verdiği malumatta bahsi geçen paranın Necip Bey'e ödenmesine karar vermiştir.³⁸

Yine paşanın ilk eşi olan Habibe Nevres Hanım, paşadan kalan Karamürsel'de bulunan Karasi Kazası'nın Hersek'e tabi olan Yeni Çiftliği'nin ve çiftliğin bahçesinde bulunan zeytinlikler de dâhil olmak üzere H.1309 (M. 1891) yılından itibaren kendine devredilmesine dair başta Maliye Nezareti olmak üzere çeşitli kurumlara yazdığı dilekçeler³⁹ ile müracaatlarda bulunmuştur. Habibe Nevres Hanım'ın yaptığı müracaatlar ve çiftliğe ait karar bir türlü kesinleşmemiş olduğundan, Habibe Hanım kararın kendi lehine çevrilmesi için dört sene boyunca bir daireden diğer daireye sevk edilerek oyalanmıştır.⁴⁰ Neticede Nevres Hanım'ın yapmış olduğu müracaatlar sonuçsuz bırakılmıştır.

SONUÇ

Altunîzâde İsmail Zühdü Paşa, Osmanlı Devleti'nde aldığı vazifelerde daima işini en iyi bir şekilde yerine getirmeye çalışmış ve bu isteğinde de çoğu zaman muvaffak olmuştur. Keza paşa, hayatını devlet ve milletin hizmetine adanmıştır. Altunîzâde paşa, mali durumunun verdiği imkânları devletin bekasına ve devlette yaşayan mali yeterliliği olmayan insanların daha iyi yaşam koşullarında yaşaması için harcamıştır. Paşanın devlette pek hayırsever ve kadirşinas olarak tanınması hiç şüphesiz paşanın bu meziyetlere sahip olmasından ileri gelmektedir. Hayırseverliğini mimari alanda da yapmaya çalışmıştır. Paşanın mimari anlamda Osmanlı Devleti'nde yaptırdığı hayır eserlerinden bazıları günümüze ulaşarak varlığını devam ettirmiştir. Bu mimari yapıların en önemlileri ise İstanbul'un Altunîzâde semtinin kimliğinin oluşmasına etkili olan cami ve külliye'dir. Paşanın yaptığı hayır işleri sadece

³⁸ BAO, Bab-ı Âli Evrak Odası (BEO), No: 3453/258993, H.18.Za.1326 (M.05.12.1908).

³⁹ Habibe Nevres Hanım'ın Şurâ-yı Devlet Dairesine Yazdığı dilekçenin bir kısmı: *Bunca seneden berii ihbâr-u hususu neticesi gece gündüz takip uğrunda vuku bulan mesârifat-ı merâhim-i kisreyi cereyanem ber heva olduktan başka olbapta kanunen tarafıma ait ihbariye dahi meskûn bir halde bırakılmak isteniliyor. Binaen aliyye hem hukuk-u bahşine-yi devlet hem de hak-ı meşrû-u çergânem mahûr oluyor. Bu zat şu abalın mevki-i tetkik ve ehemmiyeti sayıyle bu babta makam-ı celil-i sadaretpenâhî evrak-ı celiliyesi tezâkürüyle evrak-ı müteferiiâ-yı sairesinin ba celp mütalâyı tabkikle icrâ-yı icabına mülkiye dairesine karar-ı itâsına...*, BOA, Ş.D, No: 2994/43 H.02.Z.1316 (M.13.04.1898).

⁴⁰ BOA, Ş.D., No: 2988/24, H.15.R.1316 (M.03.09.1898).

mimari alanda değil Osmanlı Devleti'nin en zor zamanlarında maddi imkânların yetersizliğinin neşet ettiği anlarda da ortaya çıkmıştır. Bu konuda paşanın Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu savaş koşullarında gönüllü asker olması, kumandanlık yaptığı askerlerin temel ihtiyaçlarını kendi servetinden harcaması o dönem için yapılabilecek en diğerkâm hareketlerden birisidir. Paşanın Osmanlı Devleti'nde yaptığı hayır işleri o kadar nam salmış olmalı ki paşa, Osmanlı Devleti'nde devletin en üst kademesi olan padişah'tan devletin en alt kademesinde hayatını idame ettiren halkın takdirini kazanmış ve paşanın bu takdire şayanlık durumu onun cenazesinde bile kendisini göstermiştir. Özetle paşa, Osmanlı Devleti'nde her şeyden önce devlet anlayışı ile hareket eden bir devlet adamı olmuştur. Ruhu Şad Olsun...

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri (BOA)

Yaverân ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiyye Dairesi (YPRK. MYD).

İrade Dahiliye (İ. DH).

İrade Dosya Usulü (İ. DÜİT).

Mabeyn-i Hümayûn Evrakı İradeleri (MB. İ).

Yıldız Mütenevvi Maruzât (Y. MTV).

Şurâ-yı Devlet (ŞD).

Yıldız Parekende Sıhbiye Nezâreti Maruzat (Y.PRK. SH).

Bab-ı Âli Evrak Odası (BEO).

2.Kitaplar- Makaleler

Artuk, İbrahim, “Nişan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, İstanbul, 2007, C. 33, ss.154-156.

Baltacıoğlu, Tuna, *Altunîzâde Köşkü'nün Öyküsü*, Mim Matbaacılık, İstanbul 2000.

Buzpınar, Tufan, “Altunîzâde Ailesi”, *Üsküdar Sempozyumu IV / Bildiriler (3-5 Kasım 2006)*, İstanbul, 2006, ss. 485-506.

Çavdar, Salih, “Üsküdar'da Tarihi Bir Yapı Altunîzâde Cami”, *Yedi Kta Dergisi*, S. 169, 2022.

Er, Tayfun, *Yalıdakiler*, Destek Yayınları, İstanbul 2009.

Erdem, Ufuk, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Muhacirün Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923)*, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi), Erzurum 2014.

Kurtulmuş, Hakkı İsmail, “Dünden Bugüne Bağlarbaşı Altunîzâde ve Kısıklı'da Kültürel Mirasımız”, *Üsküdar Sempozyumu I / Bildiriler (23-25 Mayıs 2003)*, Üsküdar Belediyesi, İstanbul 2004, ss. 382-408.

Hut, Davut, “Üsküdar'da Tarihi Yer Adları”, *Üsküdar Sempozyumu II / Bildiriler (12-14 Mart 2004)*, Üsküdar Belediyesi, İstanbul 2005, ss. 269-286.

Küçük, Cevdet, “Bina Emini”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.6, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, 1992, ss.179.

Küçükbatır, Hamit “Altunîzâde İsmail Zühdü Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.2, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, İstanbul 1989, ss. 545.

Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, Yay. Haz. Nuri Akbayır, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 30, İstanbul 1996.

Sarıdikmen, Gül, “Ressam Üsküdarlı Cevdet”, *Üsküdar Sempozyumu II / Bildiriler (12-14 Mart 2004)*, Üsküdar Belediyesi, İstanbul 2005, s. 675-677.

Sezgin, Tülay, “Üsküdar'daki Örnekler ile Türbe- Mezar- Sebil Çeşme İlişkisi”, *Üsküdar Sempozyumu II / Bildiriler (12-14 Mart 2004)*, Üsküdar Belediyesi, İstanbul 2005, ss. 454-475.

Taşkın, Emin, *19. Yüzyıl Saraylarının ve Çeşitli Devlet Yapılarının Yapımında Görev Almış Olan Altunîzâde İsmail Zühtü Paşa'yla İlgili Bilgiler*, TBMM Milli Saraylar Daire Bakanlığı Yayını, İstanbul 1985.

Tuna, Yunus, “Osmanlı Rus Savaşı (93 Harbi)”, *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.1, S.2, 2019, ss. 1-10.

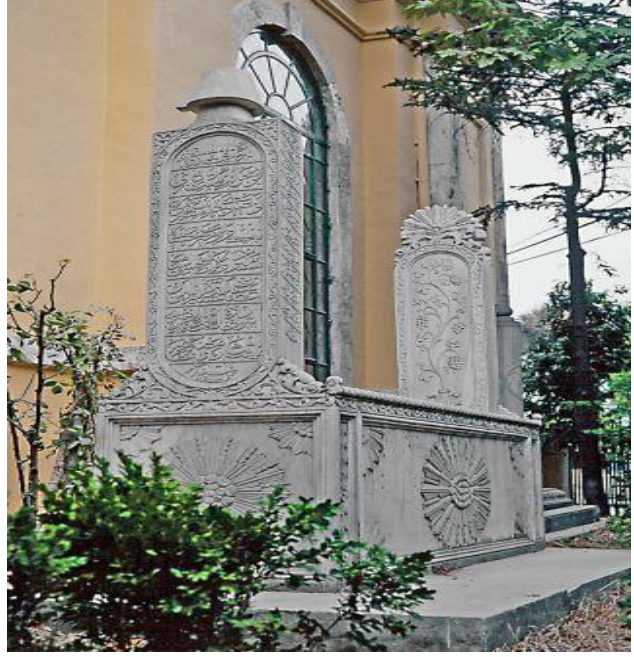
Tüfekçioğlu, Abdülhamit, “Türk-İslam Sanatında Devşirme Malzeme Kullanımına Farklı Bir Örnek: Üsküdar Altunîzâde Camii Son Cemaat Yeri Mihrabı”, *XX. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyum*, Sakarya Üniveristesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, 2016, ss. 1-13.

Validebağ Korusu Çevrimiçi Seminerler Dizisi Sonuç Raporu, Yay. Validebağ Savunması, 2021.

EKLER

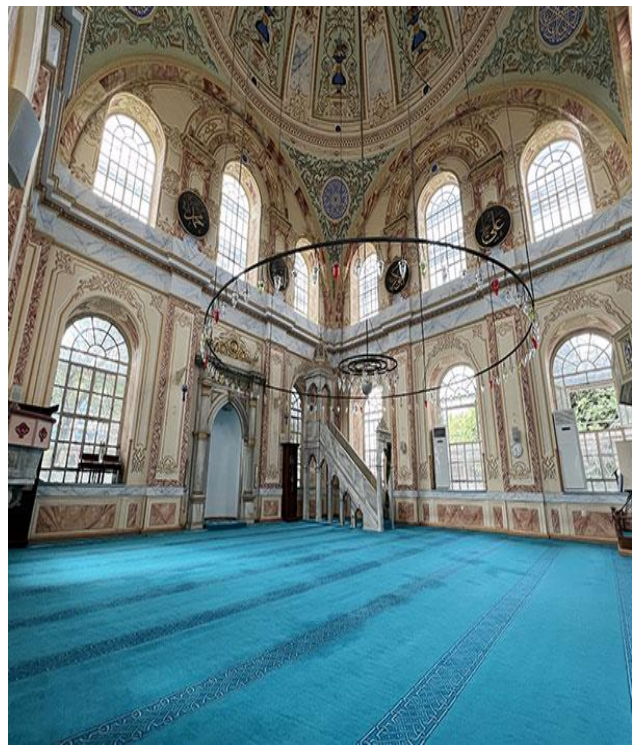
Ek 1: Altunîzâde İsmail Zühdü Paşa'nın Portresi.

Ek 2: Altunîzâde İsmail Zühdü Paşa'nın Altunîzâde Cami Hazinesi'ndeki Kabri.

Ek 3: Altunîzâde İsmail Paşa'nın Üsküdar'da Yaptırdığı Altunîzâde Cami.

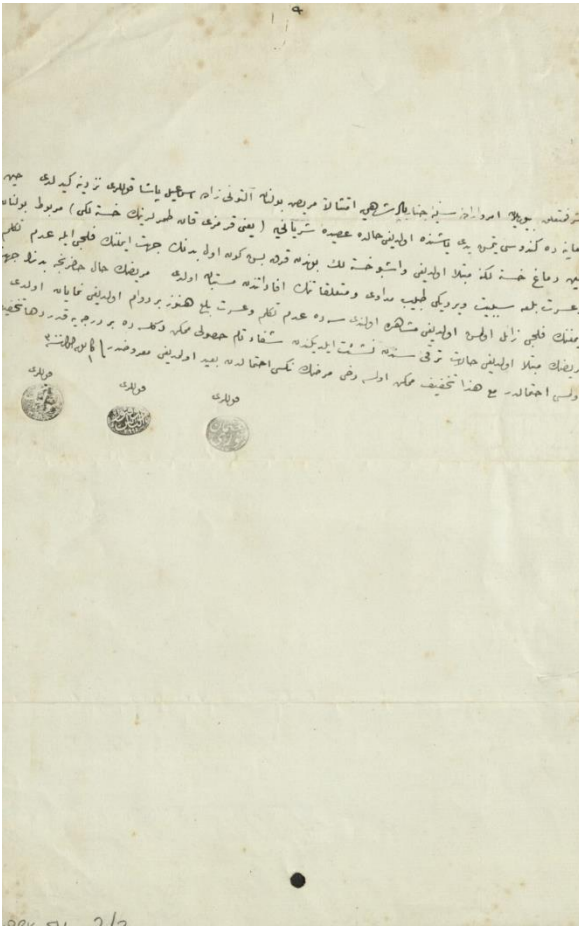
Ek 4: Altunîzâde Cami'nin İç Görşeli.

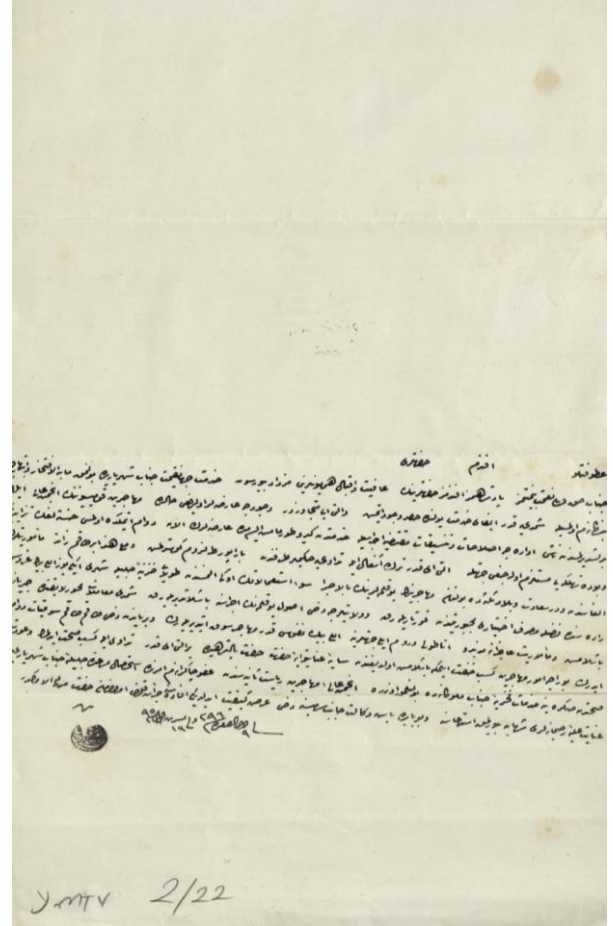
Ek 5: Altunîzâde Konağı

Ek 6: Altunîzâde Çeşmesi

Ek 7: Altunîzâde İsmail Zühdü Paşa'nın Hastalanması Nedeniyle İneyi Muhacirûn Komisyonu Reisliğinden Ayrılması: BOA, Y. MTV, No: 2/22, H. 01.Za.1296 (M.17.10.1879).

Ek 8: Altunîzâde İsmail Zühdü Paşa'nın Atardamar/ Kırmızı Kan Damarları/ Hastalığına Yakalandığı: BOA, Y.PRK. SH, No: 2/3, H. 24.S.1302 (M.13.11.1884).

Academic Literature **Akademik Literatür**

The Journal of
Social Sciences
Research

Sosyal Bilimler
Araştırmaları
Dergisi

KOMİTACILARIN TEHDİT MEKTUPLARINDA MAKEDONYA'DAKİ TOPRAK MESELESİ VE ÇİFTLİK SAHİPLERİNİN DURUMU

Fatih Alper EKİNCİ

Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı
Doktora Öğrencisi, E-mail: alperekinci045@gmail.com

DOI :

Makale Geliş Tarihi : 25 Mart 2024

Makale Kabul Tarihi : 25 Mart 2024

Makale Sonuçlanma Tarihi : 27 Nisan 2024

Makale Yayın Tarihi : 29 Nisan 2024

Sayfa Aralığı : 18-65

Fatih Alper Ekinci, "Komitacıların Tehdit Mektuplarında Makedonya'daki Toprak Meselesi ve Çiftlik Sahiplerinin Durumu", *Akademik Literatür Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (AKALİD)*, C.1, S.2, Nisan 2024, s. 18-65.

Öz

Osmanlı Devleti, klasik dönemde Balkanlarda hakimiyet sağlamayı başarabilmişti. Fakat 19. yüzyıla gelindiğinde bölgede Osmanlı hakimiyeti sarsılmaya başlamıştı. İç ve dış nedenler sebebiyle Balkanlarda kargaşa ve anarşi dönemi uzun yıllar boyunca sürmüştür. Bu mücadeleler yaşanırken taraflar komitacılar ve çiftlik sahipleri üzerinden bölgede hakimiyet kurmaya ve politikalarını uygulamaya çalışmıştır. Komitacılar, dış güçler ve Osmanlı yönetiminden hoşnut olmayan halkın

desteğini alıp onlar tarafından desteklenirken çiftlik sahipleri ise merkezi otoritesini tekrar tahsis etmeye çalışan Osmanlı Devleti tarafından korunmuşlardır. Çalışma yaşanan mücadeleleri, komitacıların ve özetçiftlik sahiplerinin yazmış oldukları mektuplar üzerinden okuma ve değerlendirmeyi amaçlamıştır. Bazıları komitacılar tarafından çiftlik sahiplerine yazılan tehdit mektupları, bazıları ise çiftlik sahiplerinin Osmanlı yönetimine yazdıkları bu mektuplar yazan, yazılan amaç ve yöntemler konusunda birçok bilgileri barındırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Makedonya, Çiftlik Sahibi, Komitacılar, Tehdit Mektubu

Abstract

The Ottoman Empire managed to dominate the Balkans during the classical period. However, by the 19th century, Ottoman dominance in the region began to shake. Due to internal and external reasons, the period of turmoil and anarchy in the Balkans continued for many years. While these struggles were taking place, the parties tried to establish dominance in the region and implement their policies through the committee members and farm owners. While the committee members were supported by foreign powers and the people who were dissatisfied with the Ottoman administration, the farm owners were protected by the Ottoman Empire, which was trying to reallocate its central authority. The study aimed to read and evaluate the struggles through the letters written by the committee members and farm owners. Some of them are threatening letters written by the committees to the farm owners, and some of them are written by the farm owners to the Ottoman administration. These letters contain a lot of information about the authors, purposes and methods of writing.

Keywords: Macedonia, Farm Owner, Committee Members, Threatening Letter

Giriş

Kuruluşunun ilk yıllarından itibaren izlediği politikalar ile tabiiyetindeki topluluklara bir arada yaşama imkânı sunan Osmanlı Devleti, bu yaklaşımı ile Balkanlarda siyasi bir otorite olarak asırlarca kalmayı başarmıştır. Bu başarının sebebini sadece hoşgörü politikasına bağlamak doğru olmayacaktır. Çağdaşı olan devletlerle karşılaştırıldığında Osmanlılar askeri-siyasi ve ekonomik anlamda fark yaratacak güçlü bir yapı oluşturmayı başaramışlardır. Fakat 19. yüzyıldan sonra devlet, içte ve dışta yaşadığı dönüşümler ve gelişmeler sebebiyle gücünü kaybetmeye başlamıştır. Bu kaybın en çok hissedildiği yer Balkan coğrafyasıdır.

Balkanlarda yaşanan çözümlenin temel sebepleri şöyle sıralanabilir: Devletin merkezi otoritesinin zayıflaması, toprak sisteminin sekteye uğraması ve bozulması, milliyetçilik akımı ve bunun paralelinde komitacılık faaliyetlerinin ortaya çıkmasıdır. Devlet klasik dönemdeki kurumlarını 19. yüzyıla taşıyamamış veya dönüştürememiştir. Bunun sonucunda idari sistemde bazı

boşluklar meydana gelmiş ve bu boşluklar yerel unsurlar tarafından doldurulmak istenmiştir. Bunlar çıkarları gereği, zaman zaman merkezî hükümeti karşlarına almaktan da çekinmemişlerdir. Bunun sonucunda devlet günden güne güç kaybetmeye devam etmiştir. Devletin klasik dönemdeki gücünü kaybetmesine neden olan tek sebep ayanlar değildi. Toprak sisteminin bozulması da devleti olumsuz etkilemiştir. Osmanlı toprak sistemi devletin ekonomik, askerî ve siyasi açıdan rakiplerine karşı üstünlük kurmasında önemli bir araçtı. Bu sistemin bozulmasıyla birlikte devletin birçok mekanizması işlevini yerine getirememeye başlamıştı. Sistemdeki bu bozulmalara bağlı olarak toprak idaresinde oluşan belirsizlikler, Balkanlarda ayrılıkçı hareketler ve komitacılık faaliyetlerinin artmasına ortam hazırlamıştır.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin güç kaybetmesiyle birlikte İngiltere, Fransa ve Rusya gibi devletlerin Balkanlardaki çıkarları sebebiyle bölgede komitacılığa yönelen ayrılıkçı gruplar oluşmaya başladı. Güçlü devletlerle temasları bulunan bu tür gruplar, milliyetçi hareketleri hem yaygınlaştırmakta hem de kuvvetlendirmektedirler. Bu tür hareketlerin Balkanlarda en çok hissedildiği yer Makedonya coğrafyası idi. Bu sebeple Makedonya'nın hemen her tarafında Bulgar, Sırp ve Rum komitacılara rastlamak mümkündü. Bu üç komita grubunun en belirgin özelliği Makedonya'da bir toprak reformu peşine düşmeleri idi.¹

Komitacılar amaçlarına ulaşmak için başta silahlı faaliyetler olmak üzere birçok yöntem kullanmışlardır. Kullandıkları yöntemlerden birisi de toprak sahiplerini tehdit etmektir. Bu çalışmada Makedonya özelinde toprak reformu meselesi üzerinden komitacılar ile özellikle Müslüman toprak sahipleri arasındaki ilişkiler komitacıların göndermiş oldukları tehdit mektupları ile toprak sahiplerinin devlet yetkililerine gönderdikleri yardım taleplerini içeren mektuplar üzerinden ele alınacaktır. Çalışmaya kaynaklık eden tehdit mektupları Osmanlı Arşivinden sağlanmıştır. Diğer bir ifade ile kendilerine gönderilen tehdit mektuplarını devletin resmi makamlarına ileten ve yardım isteyen toprak sahiplerine gönderilenler oluşturmaktadır. Komitacıların göndermiş olduğu tehdit mektupları üzerinden Makedonya meselesini anlamayı amaçlamış çalışmada şu sorulara cevap aramaya çalışılacaktır: *“Komitacılar neden çiftlik sahiplerini hedef aldılar? gönderdikleri tehdit mektupları ne derece etkili oldu? çiftlik sahiplerinin Osmanlı Devleti veya halk indinde karşılıkları*

¹ Fatma Gül Özküçük, *I.Meşrutiyet Dönemi Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış, Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2011, s. 100-101.

ne idi? çiftlik sahipleri komitacılık faaliyetlerine karşın kendilerini Osmanlı egemenliğinin neresinde görüyorlardı? komitacılara destek veren Müslüman toprak sahipleri de var mıydı? devlet, çiftliği basılan zarar gören çiftlik sahiplerine nasıl ve ne ölçüde destek veriyordu?...”

1. MAKEDONYA'DAKİ BULGAR KÖYLÜSÜNÜN DEĞİŞİM-DÖNÜŞÜMÜ VE ÇİFTLİK SAHIPLERİNİN YAŞADIKLARI SORUNLAR

Makedonya en eski tarihi kaynaklardan takip edilebildiği kadar sürekli bir karışıklık, savaş ve bunların akabinde göçlere sahne olmuş bir bölgedir. Bu kaos ortamı Osmanlıların bölgeye gelmeleriyle birlikte son bulmuştur. Osmanlı yönetimi, ilk olarak bölgedeki feodal sisteme ve bunun getirdiği anarşiye son vermiştir. Halka yeni haklar tanımıştır. Ağır vergiler karşısında ezilen halk için daha uygun bir vergi düzenlemesi getirmiştir. Bunların yanı sıra angarya ve keyfi işlere meydan verilmemesi için önlemler almıştır. Tüm bu yapılan yeni düzenlemelere Osmanlı yönetiminin Balkanlarda uyguladığı hoşgörü politikası da eklenince hem halk bu düzeni benimsemiş hem de Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hakimiyeti pekişmiştir. Balkanlarda -daha özelinde Makedonya'da- kurulan bu sistem, Osmanlı idaresinin bölgedeki hakimiyetini uzun süre devam ettirmesini sağlamıştır.²

Makedonya bölgesinde zamanla güç kaybı yaşayan Osmanlı Devleti, bölgedeki huzursuzluklarla baş etmek adına zaman, iş gücü ve kaynak yönüyle zarara uğrayacaktır. Bölgenin çeşitli sebeplerle istikrarsızlaşmasının sonucunda Bulgarlar, Sırlar ve Rumlar mevcut yönetimden hoşnut olmamaya başlamışlardı. Osmanlı egemenliğinden rahatsızlık duymaya başlamalarının birçok sebebi bulunmaktadır. Bu sebeplerden en önemlisi belki de diğerlerinin ortaya çıkmasını tetikleyen en önemli etken ekonominin bozulmasıdır. Osmanlılar uyguladıkları tımar sistemi ile siyasi-askeri ve sosyo-ekonomik yapıyı birbirine bağlayarak güçlenmişlerdi. Ancak 16. yüzyılda bu yapı bozulmaya başlamış ve ortaya çıkan problemler zamanında çözülmediği için ileriki yıllara kronik sorunlar olarak miras kalmıştı. Devlet yetkilileri kalıcı çözüm bulmak yerine “*malîyenin vikayeden korunması için*” halka

² F. Gül Özküçük, *I. Meşrutiyet Dönemi...*, s. 19; Osman Köse, “Bulgaristan Emareti ve Türkler, (1878-1908)”, *Turkish Studies*, C:1, S:2, 2006, s. 262; Süleyman Kani İrtem, *Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi*, yayına hazırlayan Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 1999, s. 79.

olağandışı vergiler koymaya başladı. Daha sonra bu vergiler kalıcı statü kazandı.³ Devlet tımar sitemine bir alternatif olarak iltizam sitemini uygulama başladı. Bu sistemle devlet sıcak para ihtiyacını karşılamayı amaçlamaktaydı. Toprakların vergi gelirleri en yüksek teklifi veren kişi ve gruplara peşin para karşılığında satılmaktaydı. Bunları satın alanlar genelde sermaye sahibi ağalardı. Bu sistem halka daha çok yük bindiriyordu. Anadolu'da ve Balkanlarda vergi konusu mültezim ve halk nezdinde ciddi sorunlar yaşanmaktaydı. Ayrıca uygulanan bu sistem Osmanlı hakimiyeti öncesi yaşanan feodal anarşi düzeninin yeniden ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.⁴

Yukarıda sayılan sorunlara ek olarak yaşanan problemlerden birisi de Osmanlı klasik toprak sisteminin değişime zorlanmasıydı. Bu kısaca çiftlikleşme süreci olarak tanımlanabilir. Önceleri reaya tarafından işlenen topraklar güvenlik, ekonomik vb. sebepler yüzünden terk edilmişti. Bölgedeki nüfuzlu ve güçlü kimseler bu durumu fırsat bilerek toprakları kendi hakimiyet sınırlarına katmıştı. Bunun sonucunda da zamanla büyük çiftlikler oluşmaya başlamıştı. Bu çiftlikleri oluşturanlar kimi zaman bir veya birden fazla kimselerdi. Sadece kişiler ve gruplar değil, Müslüman- Gayrimüslim vakıf ve manastırlar da sahipsiz toprakları kendi sınırlarına katarak çiftlikleşme sürecine dahil olmuşlardır. Bu topraklarda devlet, mültezim, halk, vakıf, manastır gibi tarafların hepsinin birbirleriyle yaşadıkları yoğun anlaşmazlık süreçleri arşiv belgelerinden takip edilebilmektedir. Taraflar arasında yaşanan bu anlaşmazlıklar kimi zaman ulusal hareketlerin tetiklenmesine de neden olmuştur. Makedonya'da yaşanan ayrılıkçı hareketlerin nedenlerinden belki de en önemlilerinden birisi de toprak sahipliği meselesidir.⁵

Halil İnalçık tımar sisteminin bozulmasını 1595-1609 yılları arasında ve sonrasında meydana geldiğini savunur. Bu dönem içerisinde gelişen bazı olaylar reayayı toprağından uzaklaştırmıştır. Boş kalan topraklar nüfuzlu kimseler tarafından ele geçirilmeye başlanmıştır. Toprağın

³ Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, s. 30.

⁴ Hakan Tan, *Makedonya'da Bulgar Komite Faaliyetleri ve Boris Sarafof*, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış, Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2013, s.28; Meltem Begüm Saatçı, *Makedonya Sorunu*, (Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Antalya 2004, s. 8.

⁵ Zafer Karademir, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı Osmanlı Toplumunda Katlıklar (1560-1660)*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2017, s.206-207. Bkz. Hadi Belge, *19. Yüzyıl Osmanlı Taşra İdaresinde Aynaroz Manastırları* (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2018; Alper Fatih Ekinci, *Osmanlı Devleti'nde Kışlaklar (XIX. Yüzyıl)* (Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu 2022.

zengin ve nüfuzlu kimselerde toplanmaya başlanması çiftlikleşme sürecinin oluşmasına da sağlamıştır. Tanzimatçılar her ne kadar büyük toprak sahipliğini engellemeyi ve büyük toprakları dağıtmaya çalışsalar da bunda başarılı olamamışlardır. Toprak sahipliğindeki bu durum 19. yüzyılda Balkanlarda çıkan ayaklanmaların, huzursuzluğun ana sebebini teşkil etmekteydi.⁶ Kavramları, duruş yeri ve ideolojisi farklı olsa da Bulgar tarihçilerinin konuya bakışı benzerlik gösterir: 17. yüzyıldan itibaren Hıristiyan köylülerin işledikleri topraklar sistematik bir biçimde ellerinden alınmıştı. Köylülerin ellerinden alınan bu araziler zaman içerisinde çiftlik olarak adlandırılan (büyük, ticari hacmi yüksek) tarım işletmelerinin birer parçası haline gelmiştir. Sadece arazi sisteminde değişiklikler yaşanmamış, arazi üzerinde yaşayan köylünün statüsü de değişmişti. Toprağın üzerindeki köylüler serf statüsüne indirgenmişti. Toprağın işlenmesini serf statüsündeki bu köylü gruplar ve çoğunluk ortakçılık müessesesi kapsamında işlenmekteydi. Çiftliklerin sayılarının çoğalmasıyla birlikte zaten var olan köylü ve Müslüman toprak sahibi arasındaki çatışma daha da artmıştı. Elindeki toprağını kaybedenlerin büyük çoğunluğunu Hıristiyan reaya oluşturuyordu. Bu da çiftlik sahiplerine karşı verilen mücadelenin yalnızca toplumsal ve ekonomik kaygılarla değil, aynı zamanda ulusal bir nitelik kazanmasına da imkân sağlamıştır.⁷

Çiftlik sahipleri ve köylüler arasında birbirlerine karşı yerine getirmeleri gereken bazı yükümlülükleri vardı. Çiftlik sahibi, ilk olarak yavaşmaları vasıtasıyla mümkün olabildiğince çok arazinin ekilmesini sağlıyordu. Sonrasında geri kalan tarım arazisini de farklı büyüklükteki parsellere bölüp öküzlerinin sayısına göre ortakçılara bırakıyordu. Tohumu da o veriyordu. Hasattan önce aşar alınıyordu. Sonra kalan hasadın 1/10'u tohum olarak ayrılıyordu. Geriye kalan ürün yarı yarıya çiftlik sahibi ve köylü arasında bölüşüyordu. Eğer çiftlik sahibi köyde bulunuyorsa⁸ ortakçılar onun geçimini sağlamak için, sırayla hediyeler tavuk, yumurta, süt vb. göndermek

⁶ Halil İncalcık, "Çiftlik", *TDV*, C:8, İstanbul, 1993, s.314.

⁷ F. Adanır, *Makedonya Sorunu...*, s.V.

⁸ 1900'lü yıllara gelindiğinde çiftlik sahiplerinin büyük kısmı çiftliklerde ikamet etmiyordu. Genellikle şehirlerde yaşıyorlardı. Bunun nedenlerinden birisi bölgenin güvenlik sorunu idi. Çetecilik faaliyetinin yükselişe geçtiği bu dönemde, Osmanlı güvenlik güçlerinin merkezden uzak yerleşimlerin ki buna çiftliklerde dahil güvenliğini sağlamakta zorluklar yaşadığı görülmekteydi; M. Begüm Saatçı, *Makedonya Sorunu...*, s.124.

zorundaydılar⁹, çiftlik sahibi, sağladıkları gıda maddelerine karşılık olarak ortakçılar için parasız konut, çayır ve odun hazır bulunduruyordu.¹⁰ Bu ve bunun gibi yükümlülükler çiftlik beyleri ve köylü halkı karşı karşıya getirmiş olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır.

Osmanlı Devleti'nde önemli makamları işgal etmiş, birçok önemli meselede aktif rol oynamış hatta Sadrazamlık da yapmış olan Mahmut Şevket Paşa'nın Balkanlar ve daha özelinde Makedonya için yapmış olduğu çıkarımlar kayda değerdir. Onun özellikle toprak sahibi ağalarla ilgili tespitleri dikkat çekicidir: Paşa, Balkanlarda toprak beylerinin imtiyazlı bir hayat sürdürdüğünden bahseder. Halkın özellikle Makedonya'daki toprak ağalarından nefret ettiğini belirtir. Feodal bir sistemin bölgede var olduğunu ifade etmektedir. Toprak sahibi beylerin çiftlikleri üzerindeki köylüyü istediği gibi sömürdüğünü, köylülerden %20-40 oranında faiz aldığını ve bu durumun köylüyü zor duruma soktuğunu belirtmektedir.¹¹ Böylelikle Paşa'nın devletin tebaasına karşı çifte standartlı ve adil olmayan yönetimini dile getirecek, çözümlenin itici gücü olan dinamikleri sergilediği ifade edilebilir. Sonuç olarak, Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki ilişkiler 19. asırda iyice kötüleşmiş durumdaydı. Bazı Hıristiyanlar, kalabalık olarak yaşadıkları bölgelerde, Osmanlı'ya rakip olan devletlerin yardımıyla elde ettikleri ekonomik ve diğer üstünlükleri sayesinde Müslümanlara zavallı gözüyle bakmaya başlamışlardı. Bu gibi sebeplerden dolayı Müslüman halkla beraber Osmanlı sivil ve askerî idarecileri de azınlıklara karşı tepkisel davranışlarda bulunmaya başladılar. Bunun yanında Müslümanlar arasında bilgi ve kültür azaldığı daha doğrusu Hıristiyanlar arasında çoğaldığı için aralarında bir çekememezlik durumu ortaya çıktı. Bu ve benzeri hadiseler ise Osmanlı'dan ayrılma duygusunu güçlendiriyordu.

Osmanlı Devleti'nde bir Makedonya sorununun ortaya çıkması aynı zamanda dönemin güçlü devletlerinin çıkarları doğrultusunda gerçekleşmiştir. İngiltere, Fransa, Rusya gibi devletler desteklediği gruplar vasıtasıyla bölgede avantaj elde etmeye çalışmışlardır. Bunlar Makedonya'da komitacılık faaliyetlerinin dış sebeplerini oluştururken bir de meselenin iç sebepleri vardır. Makedonya meselesinin en yoğun yaşandığı dönemde Osmanlı

⁹ Köylüler üzerindeki bu yükler, Makedonya'da ayrılıkçı oluşumların ortaya çıkmasında etkili olmuştur; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Rumeli Müfettişliği Selanik Evrakı (TFR.I.SL)*, 78/7705.

¹⁰ F. Adanır, *Makedonya Sorunu...*, s.40.

¹¹ Dilek Gücel, *Osmanlı Arşiv Belgeleri İle Selanik Vilayetinde Komitacılık: (1890-1913)*, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 2014, s. 131-132.

Devleti'nin Makedonya'da egemenliğinin tehlikeye girdiği dönemlerde orada idarecilik yapan Tahsin Uzer'in anıları dikkate değerdir. Sistemi, acımasızca eleştirmekten kaçınmayan Uzer meseleyi mensubu olduğu devletin bir idarecisi gibi değil de halkın gözünden nakletmişti.

“...Köyleri şöyle bir dolaştım Zaptiye ve jandarma zulmünden ve azabından başka bir şey görmedim. Müslüman'ı, Rum'u ve Bulgar'ı bunlardan şikâyetçi buldum. Tütün komisyoncularının, tüccar adına yaptıkları rezalet kalmamış, halk yumuşak tabiatlı, saygılı emre uyar ve kendi hallerine bırakılsa, mesudane bir hayat geçirecekler; çünkü tanrı onlara gayet verimli ve zengin bir toprak ihsan etmiş, yüksek ahlak sahibi kişilerdi. Maalesef bunların normal yaşantısına imkan bırakılmamıştı. Halktan istenilen vergiler, o zaman zaptiyeler, yani jandarmalar aracılığıyla toplanır ve muhtarlarda düzenledikleri tutanaklarla parayı, hazineye teslim ederlerdi. Tahsil-i emval yani “para toplama” konusu devlet ile milletin, birbirine en yakından ilişki kurdukları; en önemli iktisadi meseledir. Örneğin haksız ve yersiz para almak! Maddi durumu vergi borcunu ödemeye yeterli oluncaya kadar bekletilmesi imkânı varken, tenceresini ve hatta en değerli varlığını bile sattırıp, memur maaşlarını karşılamak için her hal ü karda altından kalkılmaz bir durum yaratan zulümle karışık bir idare sistemi uygulanıyordu. Zavallı köylü, harman mevsimi ise ve tütünleri satılmamış ise, imkânsızlıktan dem vurarak, istenilen parayı veremeyeceklerini söyleyince, derhal işkence ve baskı başlar. Kazaya ve Livaya borcun bir süre ödenmesi için başvuranları da, tabur ağaları ve mülkiye amirleri kovarlar. Hatta tahkir ve tehdit ederler. Köyde Ağnam (küçükbaş hayvan) ve mekkâre(katır, at, eşek vb.) varsa köyün uygun bir yerinde toplar ve sahiplerini de bunların arasında tevkif ederler. Zavallıların aileleri de ya kıymetli eşyalarını veya tütünlerini yok pahasına rehin etmek için, dört tarafa başvururlar. Toplanan hayvanlar düşük fiyatlarla elden çıkarılır veyahut ileride bunlardan alınacak yağ veya yapayağıya karşılık korkunç bir faizle para bulmak zorunda kalırlar. Süvari jandarmalar; Köylerde yer, içer, arpa, buğday ellerine ne geçerse hayvanlarına yedirirler. Hatta Hıristiyan köylerinde, rakısına şarabına ve karısına kadar ileri giderler. Nihayet o köyden istedikleri parayı alıp def olurlar. Bu zulüm o köyde yapılırken, civar köyler tir tir titrer ve onlar da başlarının çaresine bakarlar. Velhasıl müsait olmayan mevsim ve vaziyette tahsilat yapıldığından, tedarik ettikleri 10.000 kuruşu, 30.000 kuruş zararla kapatırlar yani faiz ve avansın korkunç neticesini görürler.”¹²

Tahsin Uzer Osmanlı'nın Makedonya Coğrafyasını kaybetmesinde her şeyden önce burada yaşayan unsurların devlete olan güven ve saygınlığın kaybetmelerinin önemli bir etken olduğunu vurgulamaktadır.

¹² D. Gücel, *Osmanlı Arşiv Belgeleri...*, s.128; Tahsin Uzer, *Makedonya'da Eşkıyalık Tarihi Ve Son Osmanlı Yönetimi*, 3.baskı, TTK, Ankara 1999, s. 31-33.

Çiftlik beyleri ve köylü gruplar arasındaki sorunlar Bulgar komitelerinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Sadece Bulgarlar komiteler ve çeteler oluşturmamış Sırp ve Rumlar da bu tür bir teşkilatlanmaya gitmiştir. Bu gruplar teşkilatlanma sürecinde halk desteği aldıkları gibi aynı zamanda dış destek de almışlardı. İngiltere, Fransa ve Rusya gibi devletler askeri-ekonomik-diplomatik desteği sağlamışlardı.¹³ Bulgar komiteleri aldıkları dış destek ve iç etkenler sebebiyle halkı Osmanlı idaresine karşı kışkırtıp isyana teşvik etmekteydiler. Dış destek bağlamında en önemli desteği Rusya verse de halkın isyana katılmasında önemli iç nedenlerde vardı. Halkın idareciler ile yaşadığı sorunlar buna bir örnektir. Halka neden isyanlara katıldıkları yönünden bir soru sorulduğunda mütesellimleri, köy ağalarını ve subaşılıarı işaret etmekteydiler. Bunların kendilerine karşı kötü muamelelerinden bahsetmekteydiler. Yaptıkları hareketin ana hedefini bu tür idarecilerin oluşturduğunu belirtiyorlardı. Hükümetin bunlara bir çözüm bulması gerektiği fikrini savunuyorlardı.¹⁴

2. KOMİTACILARIN MAKEDONYA'DA YÜRÜTÜKLERİ FAALİYETLER

Bulgar komitacıları Makedonya'daki emellerine ulaşabilmek için siyasi faaliyet yürütmenin yanında çete faaliyeti yürütmekten de geri durmuyorlardı. Pek tabii çeteler eylemlerini gerçekleştirmeden önce teşkilatlanmalarını tamamlamaları gerekiyordu. Görev dağılımları, yetkilendirme, silah ve mühimmat gibi elzem şeylerin tamamlanmasından sonra çeteler artık eylem için hazırды. Artık hedef belirleme safhasına geçmişti.¹⁵

Çetelerin ana hedefini Müslüman toprak sahipleri ve köylüler oluşturmaktaydı. Bunların dışında kendi davalarına yine bir tehdit olarak gördükleri gayrimüslim halkta zaman zaman Bulgar çetelerinin saldırılarından nasibi almıştır. Çetelerin bu kişi ve gruplara saldırma nedeni hem kendi davalarını sürdürebilmek adına gerekli maddi gücü sağlayabilmek hem de bir kaos ortamı çıkararak bundan faydalanmayı amaçlamaktaydılar.¹⁶ Komiteler teş-

¹³ Kaya Bayraktar, "Makedonya Sorunu ve Avrupa Müdahalesi (1902-1905)", *Bilgi*, S:69, 2014, s.5-6; Mithat Aydın, "Osmanlı Makedonyasında Slavist Bulgar Komita Faaliyetleri", *Belgi Dergisi*, C:2, S:18, Yaz 2019, s.1593. Bkz. Ahmet Altıntaş, "Makedonya Sorunu Ve Çete Faaliyetleri" *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:7, S:2, 2005; Güler Yarcı, "Osmanlı Diplomasisinde Makedonya Meselesi (1876-1913)", *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, C:4, S:1, Ocak 2013.

¹⁴ O. Köse, *Bulgaristan Emareti ve...*, s.264.

¹⁵ D. Gücel, *Osmanlı Arşiv Belgeleri...*, s.244.

¹⁶ D. Gücel, *Osmanlı Arşiv Belgeleri...*, s.244.

kilatlanmalarını bitirdikten sonra Müslüman gruplara karşı sistematik saldırılarda bulunmaya başlamışlardır. Bu saldırıların temel amacı Müslüman halkın üzerinde baskı kurmak, göçe zorlamak başta gelmektedir. Tehdit, öldürme, yaralama, kaçırma gibi askeri eylemlerin yanında ekonomik eylemlerde komitacılar tarafından gerçekleştirilmiştir.¹⁷

Komitacılar ameleleri örgütleyerek Müslüman çiftlik sahiplerinin topraklarını ekip biçmesini önleme yoluna gitmekteydiler. Keza uyguladıkları boykotla bölgede yüzlerce yıldır devam eden teamülleri ve üretim ilişkisini kılarak Müslüman toprak sahiplerini önce zarara uğratma ardından gitmeye-göç etmeye zorlama sonra da toprakları ele geçirmeye yönelik sistematik bir planın parçasını uygulamaktaydılar.¹⁸ Komitacıların çiftlik sahiplerine yapmış oldukları baskılarla onları en masum amaçla topraklarını satmaya zorlamaktaydılar. Bulgar komitecileri tehdit yoluyla bazı çiftlikleri satın almıştır. Bu durumu davalarında ekonomik bir mücadele olarak görmüşlerdir.¹⁹

Komitecilerin üzerinde ele geçirilip tercüme ettirilmiş belgelerde komitecilerin çalışma talimatları bulunmaktaydı. Bu talimat Makedonya başta olmak üzere yaşanan olayların arkasındaki sebeplere, olaylar sonrası yaşanan gelişmelerdeki bilgi kirliliği ve dezenformasyonun izlerini de görmek mümkündür. Bunların dışında çetelerin nasıl destekleneceği, para toplama, köylüleri ayaklanmaya teşvik etme köy, şehir mıntıka görevlileri ve bunların görev ve sorumluluklarını, hareket tarzını içeren bu 21 maddelik talimat manidardı. Talimatnameye göre; köylülerin Osmanlı askerinin hareketlerini takip edip çetelere bildirme zorunluluğu bulunmaktaydı. Halkı mutlaka galeyana getirerek köye gelen Osmanlı askerinden konsoloslar ve merkezi hükümet nezdinde şikayetçi olmalarının sağlanması isteniyordu. Köye gelen Osmanlı asker ve memurlarının velev ki çok cüzi bile olsa masraflarının köyün vergisinden düşülmesinin sağlanması, olmadığı takdirde şikayet edilmesi talep edilmekteydi. Komiteler köye geldiğinde hemen köylüden nöbetçiler tayin edilmesi isteniyordu. Ayrıca bunların her türlü ihtiyaçlarının giderilmesi, silahı olmayanlara köyün parasından silah temin edilmesi belgelerde belirtiliyordu. Talimatnamenin iki maddesi (dördüncü ve yedinci)

¹⁷ Suzan Ertürk, *Balkanlar'da Aşırı Milliyetçi Bir Örgütlenme: Makedonya-Edirne Dahili İhtilal Teşkilatı (1893-1912)*, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 2018, s.210.

¹⁸ BOA, *TFR.I.ŞKT*, 44/4342, 24 Haziran 1320, (7 Temmuz 1904). S. Ertürk, *Balkanlar'da Aşırı Milliyetçi...*, s.210.

¹⁹ S. Ertürk, *Balkanlar'da Aşırı Milliyetçi...*, s.210.

ise doğrudan toprak ağaları ve beylerini hedef almıştı. Bu maddelerden birisi; Komiteye muhalif ve faydasız Hristiyanların katledilmeleri maddesi idi. Cinayet hangi köyde olursa olsun bekçilere, kahyalara, imamlara ve beylere (toprak sahiplerine) yüklenmeliydi. Mahkemede fiilin bunlar tarafından işlendiğine dair kanaat oluşacak derecede şahitlik ve tanıklık yapılmalıdır. Yedinci madde de ise komite çetesinin her köyde adamları olması gerektiği ve bazen bunlardan birisinin, bey için fedai olarak belirlenmesi isteğidir. Bu fedai bir beyi veya bir muhbiri ortadan kaldırmak için gerekirse canını vermelidir. Böylece ilk olarak bey katledildiğinde bütün köyün ahalisi hükümet adliyeye davet edecektir. Köylü ötede beride meşgul olacak (sürtecektir), ikincisi ise köylünün artık kendi başına iş becermeye başladıkları kanaati oluşacak cesaretleri ve özgüvenleri artacaktır. Fedai yazılmış olanlar cesaretlendirilip köydeki görevlerini yapmaları sağlanmalı, düşmanları olan zalim Türkleri katletmeli ve katli ihbar edenler de derhal katledilmelidir ki eylem hiçbir zaman ortaya çıkmasın.²⁰

Çiftlik sahiplerinin hedef seçilmesinin komitacılar için birçok faydası vardı. Osmanlı düzeninin taşradaki sahibi ve devamı olarak gördükleri çiftlik sahipleri aynı zamanda büyük topraklara hükmetmekteydiler. Topraksız köylünün toprak vaadiyle gönlünün kazanılması için iyi bir hedeftiler. Komitacıların genelde sahip oldukları sosyalist ideoloji hem tarihsel olarak hem de gelecekte planlanan düzen açısından toprak sahiplerini bertaraf etmeyi amaçlamaktaydı. Böylece komitacıların faaliyetlerinde önemli bir kısım halk desteğini arkalarına almalarını da sağlamaktaydı. Genellikle ilk yaklaşım çiftlik sahiplerinin tehdit edilmesidir. Bu tehdit para veya her türlü destek talebi şeklinde olmaktadır. Şayet istekleri belirlenen zaman içerisinde yapılmaz ise saldırılar başlıyordu. Bu saldırılar genellikle önce çiftliği hedef alırdı. Evleri, ürünleri, hasadı yakmak en çok görülen usuldü. Daha şiddetli uygulamalarda ise kimi zaman çiftlik beyini kimi zaman da ailesinden veya etrafından birilerini kaçırma olarak karşımıza çıkmaktadır. Komitacılar istediklerini alamadıkları vakit şiddetin dozunu arttırarak çiftlikte yarıcı köylüleri, kaçırdıkları kişileri, çiftlik beyi veya yakınlarını hedef alır ve öldürürlerdi. Bütün bu süreç her yerde aynı şekilde işlemeyebilirdi. Bazen çiftlik sahipleri ve köylüyü korkutmak amacıyla tehdit olmadan doğrudan saldırılarla insanlar hedef alınıp öldürülebiliyordu. Böyle durumlarda bazı farklı davranışlar görülmekle birlikte çiftlik sahiplerinin tepkileri genelde devlet ve askeri yetkililerden yardım istemek şeklinde olurdu.

²⁰ BOA, TFR.I.SL, 62/6119, 5 Kanunusani 1320, (18 Ocak 1905).

2.1. Tehdit Eylemleri

Makedonya'daki Bulgar ayrılıkçı hareketi iki yönde gelişmişti. Birincisi Makedonya'nın Bulgaristan'dan ayrı iç bağımsızlığını hedefleyen iç Makedonya örgütü idi. İkincisi ise doğrudan kaynağını Bulgaristan'dan alan ve oradan desteklenen hareketti. Bunların amacı Makedonya'nın Bulgaristan'a katılmasını sağlamaktı. Bu hareketin toprak ağaları üzerinde görünen biçimlerinden birisi de kaynağı Bulgaristan olan tehdit ve fidye mektupları idi. Sofya'daki komitecilerden birisi olduğu belirtilen Dimo Tonçof adlı şahıs tarafından gönderilen mektup buna bir örnek teşkil edilebilir. Mektubun muhatabı Hacı Mehmed Efendi idi. Mehmed Efendi'den para talep edilmekteydi. Eğer bu meblağ gönderilmez ise ilkbaharda sınırın geçilerek çiftliğin yakılacağı ve kendisini de öldüreceklerini belirtmişlerdi. Mektubu aldıktan sonra Mehmed Efendi hemen kaymakamlığa başvurmuş ve korunma istemişti. Mehmed Efendi Bulgar çetelerinin neler yapabileceğini dönemin gazetelerinden, komitacıların eylemlerinden yahut çiftlik sahibi arkadaşlarının başına gelenlerden çok iyi biliyordu. Başka çiftlik sahiplerine de mektuplar gönderdiği anlaşılan komite ve kişiye dikkat çekilerek Bulgaristan yetkililerinden durumun önlenmesi istenmişti.²¹ Osmanlı bürokrasisi için bir başka problem de tehdit mektuplarının her ne kadar yakın zamanda Osmanlı hakimiyetinden kopmuşsa da başka bir ülkeden gönderilmiş olması idi. Bu Osmanlı yetkililerini daha da zor durumda bırakıyordu. Çünkü Bulgaristan emaretine yazılarak Bulgar makamlarının bu kişiyi cezalandırması istenmekte ve beklenmekteydi. Tehdit mektubundaki sınırı geçme ibaresi dikkati çekmektedir. Çünkü Osmanlı-Bulgar sınırının bir türlü kontrol edilemediği, komitacıların bu sınırı daimi bir şekilde geçtikleri ve Bulgaristan'dan aldıkları yardımların düzenli bir şekilde kendilerine ulaştırıldığı gerçeğine dikkat çekmekteydi.

Bulgar çeteciler tehdit mektuplarını doğrudan gönderebildikleri gibi muhataplarına ulaşabilmek için farklı metotlar da geliştirmişlerdi. Bunlardan biri Vecihi Bey örneğidir. Vecihi Bey Kesriye'nin ileri gelen çiftlik sahiplerinden birisiydi. Bu yüzdende Bulgar çetecilerin hedefi haline gelmişti. Kendisine ulaşmak isteyen çeteciler, Vecihi Bey'in ortakçısı olan çiftçilerinden birinin odasından içeri tehdit mektubu atmışlardı. Tehdit mektubu "*Elli aded lirayı osmaniyeyi havi ve 3175 numaralı komite heyetinin tarafınıza bir kâta ilmühaberi gönderilelidenberi 15 günde komite heyetinin sanduğuna yatırtmak*

²¹ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *DH.MKT*, 2293/102, 3 Ramazan 1317, (5 Ocak 1900).

*istiyoruz şayed bu teklifimize dahi kulak asmayacak olursanız komite heyetinin layık gördüğü vechle hakkınızda muameleyi yapmağa başlanılacaktır bundan böyle hakkınızda her ne olursa olsun komite heyetinden başkasını mesul tutmayacağınızı bilmen lazımdır.”*²² ifadelerini içermektedir. Selanik merkezli 3. Ordu yetkililerinin göndermiş olduğu yazıda son zamanlarda bu gibi tehdit ve eşkıyalıkların arttığı ifade edilmişti. Ayrıca bu konuda hızlı ve ciddi önlemler alınması gerektiği belirtilmişti.

Komitacılar sadece Müslüman toprak beylerinden para talep etmiyorlardı. Hristiyan ahaliden de para talebinde bulunuyorlardı. Özellikle Bulgar komitacılar Rum çiftlik sahiplerine Müslüman çiftlik sahiplerinden farklı yaklaşmamışlardı. Hatta Bulgar-Rum nüfuz çatışmasının yaşandığı yerlerde çok daha şiddetli davranmışlardı. Dört kişilik bir eşkıya grubu Fili çiftliği subaşı ve Grenebeli Dimitri Anderya Boşuya'ya para göndermeleri için Rumca mektup göndermişlerdi.²³ Yine komita efradının gayrimüslimlerden para ve eşya istediklerine dair bir başka örnek Hora çiftliğinde yaşanmıştı. Luka isimli bir eşkıya Pandali Yorgi'ye mektup göndermişti. Mektupta 10 gün içerisinde istekleri kendine iletilmediği takdirde Yorgi'yi ölümle tehdit etmekteydi.²⁴

Tehdit mektupları içerisinde en ayrıntılı ve derinlikli yazılmış olanlardan birisi Bulgar komitacılarının en meşhurlarından olan Çernoyef'e aittir. Çernoyef'in Usturumca'daki Hacı Nafi Bey'e göndermiş olduğu tehdit ve para talebi içeren mektubu bu dönemde Makedonya'da çiftlik sahiplerine gönderilmiş yüzlerce mektuptan bir tanesini teşkil etmekteydi. Görüldüğü kadarıyla bu mektubun diğerlerinden ayrılan yönlerinden birisi Çernoyef gibi bu hareketin aynı zamanda fikri liderlerinden birisinin elinden çıkmış olması idi. Bu haliyle içerik olarak uzun ve dönemin Bulgar milliyetçi hareketinin ideolojik görüşlerini içeren mektup, hareketi anlamak için bütünüyle önem taşımaktadır. Dolayısıyla aşağıda bir tercümesi verilen mektup sosyalist, milliyetçi bir hareketin ideolojik keskinliklerini taşıyorsa da içerisinde Osmanlı egemenliği, köylü ve toprak meseleleri hakkında bölgenin bazı gerçeklerine işaret etmesi bakımından manidardır.

²² Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *A.MTZ.(04)*, 101/12, 14 Haziran 1319, (27 Haziran 1903).

²³ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) *TFR.I.MN*, 131/13091, 28 Haziran 1323, (11 Temmuz 1907).

²⁴ BOA, *TFR.I.MN*, 75/7414, 14 Eylül 1321, (27 Eylül 1905).

Mektup “*Usturumca Hristiyan Hükümetinden*” başlığıyla Bulgarlara ve etnisiteye değil doğrudan dini kimliğe atıf yaparak başlamıştı. Bundan sonra toprak meselesinin tarihsel bir süreci adeta özetlenmişti. Osmanlı hükümeti “*yankesici*” olarak nitelendirilmişti. Osmanlı idaresine dayanarak kanuna aykırı bir şekilde Hristiyanların arazilerinin “*siz bütün beyler*” denilerek açık bir şekilde çiftlik sahiplerini işaret ederek, ele geçirilmiş olduğunu belirtmişti. Böylece milletin esaretini tahammül edilemez bir hale getirildiği, dahası milleti beylerin ve subaşlarının esiri haline getirildiğini belirtmişti. Halkın (çiftçinin) üzerindeki ağır yüke dikkat çeken Çernoyef gece gündüz ailesiyle çalıştığı halde ürünün yarısından fazlasının elinden alındığını hatta yortu günlerinde bile beylerin tarlalarında çalışmaya zorlandığından şikayet etmişti. Bundan sonra Osmanlı idaresinin meşruiyetini yitirmesi ve komitacılık hareketinin kendince haklı sebeplerini ortaya koymaya çalışmıştı. Halkın Osmanlı idaresine olan güvenini kaybederek kendi kuvveti üzerine dayanmaya mecbur kaldığını ifade etmişti. Böylece halk örgütlenerek Osmanlı hükümetine karşı isyan etmeye mecbur olduğunu belirtmişti. Hatta kendi içinde bulunduğu komitacı gruplarını ise daha ileri seviyede görerek “*daha akli başında olanlar silahı ellerine alarak insanlık hukukunu aramaya mecbur kaldığını*” belirtir. Ayrıca Hacı Bey’e “*sizin hükümetiniz*” diyerek çiftlik sahipleri ile hükümet arasındaki ilişkiyi de aynı kaynak ve düzlemde gördüğünü gösterir. Makedonya’nın her yerinde ortaya çıkmış çeteleri bu sürecin tabii bir sonucu olarak gören Çernoyef, bunların Hristiyan bir hükümet kurmuş olduklarına dikkat çeker. Bundan sonra Osmanlı hükümetinin bu gelişmeleri çekemediğini ve milletin bu halini mahvetmek için her türlü vasıtaya başvurduğunu belirtir. Yıldız’dan verilen emirlere itaat eden memurlarınız ve askerleriniz Hristiyanları takip, şiddetli tedbirleri almak ve uygulamaktan çekinmediklerini belirtir. Ancak milleti korkutarak esir edemeyeceklerini belirtir ve şartların değiştiğine işaret eder. İzlenilen siyaset ve taktikle ateşe benzin (yağ) döküldüğünü anlayamamakla itham eder. Çernoyef’in diğer bürokratik kesimlere değinmeden doğrudan “*Yıldız*”ı hedef alması dönemin muhalif ruhuna uygun bir hedefi işaret etmesi de yine dikkati çekmektedir. Şiddet ve dehşet ile milletin idaresinin mümkün olmayacağını anlamak gerektiğini söyleyen Çernoyef, komitacılar ve taktikleri düşünüldüğünde sanki bu hakkı sadece kendilerinde görür gibidir. Dahası komitacıların yaptıklarını bir “*şiddet ve dehşet*” sarmalında olmadığını veya görmediğini göstermektedir. Siz halkı hapsedebilir, işkence yapabilir, öldürebilir, köyleri yakabilirsiniz fakat amacınıza-hedefinize başarılı olmazsınız der. Aynı zamanda klasik komitacı taktikleri olan bu dehşet,

anarşi, kaos politikalarını yalnızca Osmanlı idaresi yapmaktadır. Belli ki komitacı eylemleri ona göre bunların hiçbir özelliğini yansıtmaz. Çernoyef hükümetin duruma çare olarak köylere asker koyulmaya başlanmasını, askeri tedbirleri, köylüye yeni yükler getirdiğini ve alınan tedbirlerin köylülerin işini yapmasını engellediğine işaret eder. Çeteleri ortadan kaldırmanın mümkün olmadığını bunu bazı Osmanlı bürokratlarının gördüğünü (herhalde kendileriyle iletişim ve iş birliğinde olan muhalif İttihat Terakki çevrelerini ve gruplarını kastediyor) belirtmişti. Bu noktada hükümetin izlemiş olduğu politikalarda beylerin etki ve sorumluluğuna da dikkat çekmişti. Çünkü beylerin onayını almadan hükümetin hiçbir tertip ve teşebbüste bulunmadığını ve dolayısıyla yaşanan olumsuzluklardan “*hükümetten ziyade siz*” sorumlu tutarız diyerek yine yerel ileri gelen ve çiftlik sahiplerini hedef almıştı. Bölgede askeri tedbirlerin alınmasının sağlanmasında Hacı Bey’i ve paşayı sorumlu tuttuklarını da belirtir. Hristiyanlara kötülük etmediğiniz için seni ve paşayı akıllı adamlar zannederdik ama aldanmışız askeri tedbirlerin alınmasının sebebinin sizler olduğunuzu anladık diyerek ılımlı beylerin bile devletle ilişkileri noktasından bu süreçten kaçamayacağına işaret etmiştir. Ardından beyleri ve Osmanlı idaresini “*Türkler*” tanımlaması üzerinden tehdit ederek, kaymakamın gönderilmesini, Popçova, Menospit ve Kolaşin’den askerin kaldırılmasını ve komiteye 300 altın verilmesini istemişti. Bunları hükümetin emrindeki maaşlı kaymakamdan değil paşadan kendisinden ve Cavid beyden istediklerini belirtir. “*Sizin gibi her gün elimizde bulunan adamların*” böyle şeyler yapmasına akıl erdiremediğini belirtir. Uyarır ve tehdit mektubunda daha önce adı geçmeyen muhtemel Hacı Bey’in oğulları olduğu anlaşılan Mazlum ve Hamdi Bey’in veya diğer beylerin başına bir şey gelirse vebalin kendilerine ait olacağını belirtir.²⁵

Komiteciler tarafından gönderilen ve çiftlik sahiplerini hedef alan bir başka tehdit mektubunun muhatabı ise Kesriye eşrafından iki kardeş olan Derviş ve Selim beylerdi. Makedonya ve Edirne İhtilal Cemiyeti Sandığı adına gönderilen mektup sonucunda 120 altın (12000 kuruş) talep edilmişti. Bu mektuplar yalnız tehdit, para veya askeri tedbirlerin azaltılması talebi içermemekte, örgüt propagandası da dahil olmak üzere gönderilen tarafın görüş, hedef ve ideolojilerine de ışık tutmaktaydı. (Belgelerden bu para ilgili şahıslar tarafından komiteye verilmek zorunda kalındığını göstermektedir.) Mektup doğrudan amaca yönelik para talebiyle başlamıştı. Komitenin

²⁵ BOA, TFR.I.SL, 78/7705-2, 20 Mayıs 1905.

menfaatlerini ihlal edenlerin kurşun ve kama ile cezalandırıldığı hatırlatılmış, ardından başka şekilde hizmeti olmayanlardan para talebinde bulunduğu bildirilmişti. Makedonya komitelerinin emellerinden ne hapis, ne işkence, ne idam ne de sultan tarafından vadedilen ıslahat sözlerinin vazgeçirebileceği, silahlanmış olarak nihai amaçları olan hürriyetlerini kazanmadıkça, Türklerle eşit haklara sahip olmadıkça vazgeçmeyeceklerini belirtmişlerdi. “*Siz beylerin hayatları her zaman bizim elimizde ve ihtiyarımız dairesindedir*” denilerek çiftlik sahipleri ve ileri gelenlerin örgüt karşısında zayıf oldukları iddia edilmişti. Beylerin bütün emlaklarının şehir dışında olduğu hatırlatılarak kendilerinin güvenli şehirde otursalar bile mülklerine ulaşamayacakları ve hakim olamayacakları vurgulanmıştı. Sebepsiz yere kötülük yapmadıkları, eğer öyle bir amaçları olsaydı Kesriye kazasında hiçbir beyin hayatını devam ettirmeye gücü yetmeyeceği belirtilmişti. Kendilerinin yalnızca işlerine muhalefet edenleri, fakir ve aciz halka karşı zulüm ve baskıda bulunanları yahut milletlerinden olanları katl ve idam edenleri öldürdüklerini belirtmişlerdi. Derviş ve Selim Beyler ’inde henüz yeterli delil ve kâfi kanaat olmamakla birlikte böyle bir katlin töhmeti bulunduğu belirtilmişti. Şayet kendilerinden talep edilen 120 lirayı göndermedikleri takdirde Zerel köyünde yaşanan ölüm olayından sorumlu tutulabilecekleri ve istenilen paranın miktarının artacağı ifade edilmekteydi. İki kardeşin parayı 12 gün içinde gelecek olan kişiye teslim etmeleri istenmişti.²⁶ Bu olayla ilgili olarak Kesriye eşrafından Derviş ve biraderi Selim Beylere gönderilen mektup tercüme ettirilip ilgili yerlere gönderilmişti. Görice mutasarrıfı komitacıların baskılarının yoğunlaştığı bu dönemde askeri tedbirler alınmaya devam edilmesini istemişti. Vilayetten gönderilen yazıya göre iki bölüğün Kesriye’ye gönderilmesi istenmişti. Kesriye’ye gönderilmiş olan mülki ve askeri heyet tarafından da bir rapor hazırlanmıştı. Raporun içeriğini Kesriye kazasındaki Rimni köyünde yapılan tahkikat oluşturmaktaydı. İnzibati tedbirler gece gündüz alınmaya çalışılmaktaydı. Görice’de bulunan redif taburlarından iki bölüğün Kesriye’ye gönderilmesi istenmişti. Raporda komitacılara çıkarılan af ile ilgili “*teessüf etmemek mümkün değil denilerek*” olumsuz görüşlere de yer verilmişti. Bulgarların affedilmeleri onların işinde gücünde meşgul olacakları yerde yine eşkıya çetelerine katılmaya onları muhafaza ve himaye etmeye devam etmelerine sebep olmuştu. Fevkalade dikkat çekici ve hayret edilen içeriğinden anlaşılacağı üzere bunların ortadan kaldırılmaları için şiddetli ve ciddi tedbirler alınmadıkça bu gibi durumlara

²⁶ BOA, DH.MKT, 688/39, 16 Mart 1319, (29 Mart 1903).

bir son verilmesi mümkün görünmüyordu. Bu mektup gibi diğer erbab-ı servete gönderilerek yapılan tehditler de vardı. Bir kısmından para koparılmış olduğu alınan özel duyumlardan anlaşılmıştı. Komitacılar tehditlerine devam etmekteydiler. Bu sebeple her türlü çabalarını akim bırakacak şiddetli ve ciddi tedbirlerin alınması gerektiği belirtilmişti.²⁷

Bazen tehdit mektupları bir kişiyi değil tüm köyü hedef alabilmekteydi. Nitekim Kesriye'nin Eslova İslam köyü ahalisine komitacılar tarafından tehdit mektubu gönderilmişti. Mektupta Hristiyan köylerine ait olan koruların kullanılması, hayvan otlatılması ve Hristiyanların öldürülmekte oldukları gibi meselelerden şikâyet edilmekteydi. Bu eylemlerin devam etmesi durumunda Müslüman köy ahalisine bazı tehditler savrulmaktaydı. Bulgar komitesi tarafından yazılmış olan bu mektup köyün imamına verilmişti. Toplu köy halkını içeren tehdit mektuplarının genelde imam ya da muhtarlara gönderildiği-teslim edildiği anlaşılmaktadır. İşin ilginç yanı tehdit mektubunun gayri meşruluğu değil, mektupta bahsedilen olayların doğru olup olmadığının araştırılmasının istenmesiydi. Yani Osmanlı bürokrasisi artık bunlardan o kadar çok karşılaşmıştı ki, olaya neredeyse normal bir ihbar mektubu muamelesi yapmış olmasındı.²⁸

Balkanlar'da yaşanan toprak meselesi, bu meseleyi mücadelelerinin merkezine koymuş ayrılıkçı hareketler ve yaşanan tarihsel süreçte toprağın tasarrufunu eline geçirmiş olan çiftlik sahipleri kaçınılmaz bir şekilde komitacıların ana hedefleri haline geldiler. Her ne kadar farklı milletlere ait örnekler çoksa da asıl büyük grubu Müslüman toprak sahipleri oluşturmaktaydı. Müslüman toprak sahipleri dışında her ne kadar genellikle eski Osmanlı tebaasından geçiş yapmış olanlar olsa da Osmanlı vatandaşı olmayan kişiler de saldırıların hedefi olabiliyordu. Mösyö Zanis üzerinden yaşanan olay buna bir örnektir. Zanis Almanya tebaasındandı ve Tikveş kazasında ikamet etmekteydi. Aynı zamanda burada Palikor çiftliğinin de sahibiydi. Bulgar eşkıyasından Daskal Tarayko, Mösyö Zanis'e tehdit mektubu göndermişti. Mektupta çiftlik sahibinden para talep ediliyordu. Çiftlik sahipleri tehdit aldıklarında büyük oranda devlet yetkililerinden asker takviyesi ve koruma istiyorlardı. Ancak genellikle bunu sağlamak zor oluyordu. Bu korumalar ancak özel şartlarda, belirli süre için sağlanabildiği anlaşılmaktadır. Çiftlik sahibinin nüfuzu ve konumu bunda etkili olduğu aşıkardı. Bu olayda yaşanan asıl problem Alman tebaası olan Zanis'in her türlü şikayet takip

²⁷ BOA, *DH.MKT*, 688/39, 16 Mart 1319, (29 Mart 1903).

²⁸ BOA, *TFR.IMN*, 111/11019, 21 Teşrinisani 1322, (4 Aralık 1906).

işlemlerini Almanya elçiliği ve konsolosluğu üzerinden yürütmesiydi. Keza çiftliğe ilk etapta 10 asker yerleştirilmiş sonrasında sebebi bilinmeyen bir nedenden bu askerler kaldırılmıştı. Daha sonra yapılan başvuru üzerine bu kez 15 asker konuşlandırılmıştı. Mösyö Zanis buna rağmen tehditlerin devam ettiğinden şikayetçiydi. Durumdan tek şikayetçi olan Mösyö Zanis değildi, Osmanlı yetkilileri de şikayetçiydi. Osmanlı yetkilileri tehdit mektubunun kendileri tarafından görülmediğinden, Zanis'in kendilerine değil doğrudan konsolosluğa müracaat etmesinden ve işleri oradan yürüttüğünden şikayetçiydiler.²⁹ Muhtemelen dönemin genel havasına uygun olarak uluslararası müdahalelere açık hale gelmiş Makedonya meselesinin Osmanlı bürokrasisini rahatsız eden boyutunun en basit örneklerinden biriydi. Sonunda mektup Osmanlı yetkililerince görülmüştü. Mektupta “*yüz lira göndermediği takdirde mal ve hayatının tehlikede bulunacağını beyan edildiği arz ve ihbar olunduğundan...*” bulunması ve bir uygunsuzluğa fırsat verilmemesi mabeynden gönderilen emirle istenmişti.³⁰ Meselenin çözülmesi için epey çaba sarf edildiği anlaşılmaktadır. Tehdit mektubunun izini sürebilmek için postaneler araştırılmış, Türkçe-Osmanlıca yazı incelenmiş ve farklı yazılarla karşılaştırılmıştır. Mektubu yazanın Bulgar eczanesinde katiplik yapan ve daha önce iltizam kitabesinde bulunmuş olan Köprülü belediye azasından Yuvançe'nin küçük oğlu Petre olduğu ortaya çıkarılmıştı. Petre yazının kendisine ait olduğunu kabul etmek durumunda kalmış ancak mektubun içeriğini bilmediğini, her gün böyle birçok mektubun üzerine Türkçesini yazdığını iddia etmişti.³¹ Mektubu yazan bulunduğu gibi tehdit mektubunu gönderen Tarayko, Tikveş'te ölü olarak ele geçirilmişti. Zanis meselesi Müslüman toprak sahiplerinin komitacılar ile yaşadıklarına benzerdir. Ancak bir fark var ki Zanis meselesinin çok hızlı ve kapsamlı bir araştırma yapılarak bir şekilde çözüldüğü görülmektedir. Acaba uluslararası baskı boyutu sebebiyle Osmanlı tebaası olmayan yabancı çiftlik sahiplerinin meseleleri daha mı hızlı çözülmüyordu? Osmanlı yetkilileri postane takibi yapmış ve yazı örneklerini karşılaştırmıştı. Benzer olaylar yaşayan Müslüman toprak sahiplerinde aynı yol izleniyor muydu? Bu soruların cevabını kesin olarak bilmesek de bir şey var ki o da yabancı çiftlik sahipleri bağlı oldukları temsilciler aracılığıyla Osmanlı bürokrasisini epey zorlamaktadırlar.

²⁹ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *DH.ŞFR*, 306/96, 1 Mayıs 1319, (14 Mayıs 1903); *TFR.I.A*, 26/2564, 14 Ağustos 1321, (27 Ağustos 1905); *TFR.I.A*, 26/2564, 26 Temmuz 1321, (8 Ağustos 1905).

³⁰ BOA, *TFR.I.A*, 26/2564, 25 Temmuz 1321, (7 Ağustos 1905).

³¹ BOA, *TFR.I.A*, 26/2564, 28 Temmuz 1321, (10 Ağustos 1905).

Komiteciler çiftlik beylerinden para talebinde buldukça çiftlik beyleri de bu durumu yetkililere bildirmektedir. Toprak sahipleri belli ki devleti halen bir çözüm mercii olarak görüyorlardı. Ancak bazı çiftlik beyleri kendilerinden istenilen meblağı ödemek durumunda kalmışlardı. Kendilerine yapılan baskıyı büyük resmi görmek yerine kişisel bir durum olarak algılayıp ödeyecekleri bir miktar para ile çözebileceklerine inanmışlar mıydı? Bunu bilemiyoruz ama meseleyi basit ve kişisel bir olay olmadığını herhalde kendileri de çok çabuk anlamışlardı. Komite reisleri Hamza Bey'den para talep etmişlerdi. Gerekli meblağın verilmemesi durumunda ise çiftliğini yakmakla tehdit etmişlerdi. Tehditlere boyun eğen ve sorun istemeyen Hamza Bey komitecilerle iyi geçinmek adına 100 lira göndermişti. Lakin para taleplerinin arka arkasının kesilmemiş olmasından gerek Hamza Bey bu sefer devlet yetkililerine başvurmuştu.³² Hamza Bey bu örneklerin ne ilki ne de sonuncusu olacaktı. Osmanlı Devleti çağdaşı olan her devlet gibi dışardan gelen haberleri ve bilgileri inceleyip analiz ediyordu. Yabancı kaynaklardan gelen haberlere göre bazı Müslüman toprak sahipleri ve subaşılardan komiteciler ile bağlantıları vardı. Bunlardan bazılarının gönüllü bazılarının ise silah korkusuyla komitecileri çiftliklerde sakladıklarına dair haber gelmişti. Bu haberler ecnebi kaynaklardan gelmekteydi. Devlet yetkilileri bir taraftan *bu haberlerin her ne kadar gerçeği yansıtmadığını* söylerken diğer taraftan *bunlardan birkaçının komitacıları desteklemiş olabileceğini* söyleyerek kısmen itiraf edebilmişlerdi. Komitacılar karşısında eğilmek zorunda kalan kişilerin uyarılması ve durumun bildirilmesi istenmişti.³³ Yaşanan olaylar ve yetersizliklerin yalnızca çiftlik sahiplerinin devlete olan değil devletin bölgedeki uzantıları olan çiftlik beylerine ve subaşılara olan güvensizliğini artırdığını görmek mümkündür.

2.2. Öldürme ve Yaralama Eylemleri

Çeteler tehdit ile sindiremedikleri kişilere ve gruplara saldırma yolunu seçmişlerdir. Bu eylemlerinin sonucunda çiftlik beyleri, mültezimler, muhtarlar ve Müslüman köylüler ya yaralanmışlardır ya da hayatlarını kaybetmişlerdir. Bulgar çetecilerin hedeflerine taş koyan Hristiyan halkta bu şiddet eylemlerinden payına düşeni almaktaydılar. Zengin çiftlik veya toprak sahibi Bulgarlara “Çorbacı” denmekteydi. Bulgar komitacılar halk nezdinde itibarlarını, desteğini ve güvenini arttırmak için zaman zaman bu gibi kişi

³² BOA, A.MTZ.(04), 117/26, 10 Mayıs 1320, (23 Mayıs 1904).

³³ BOA, TFR.I.SL, 63/6257, 30 Kanunusani 1320, (12 Şubat 1905).

ve grupları da hedef almışlardır.³⁴ Saldırıları sonucunda ölen kişiler sadece bu kadarla sınırlı değildi. Bazen saldırıların yönü devlet memurlarına doğru da dönebilmekteydi. Ahaliyi korumakla görevli güvenlik güçlerinin yaralandığı veya öldüğü olaylar artık sıradan bir hale gelmişti.³⁵

Eşkîya saldırılarının yaşandığı yerlerden biri Macincova/Macinsova çiftliği idi. Çiftliği korumakla görevli sekbanlar ile eşkîya arasında çatışma çıkmıştı. Çatışma sonucunda hem güvenlik güçlerinden hem de sivil halktan zarar görenler vardı. Çiftliğin Rum muhtarı Suna Ripyar'ın eşi, büyük iki oğlu ve iki kızı eşkîyalar tarafından öldürülmüştü. Sadece öldürmekle kalmayan eşkîya bunların kaldığı evleri de yakarak olay yerinden uzaklaşmıştı. Olayın kolluk kuvvetlerine bildirilmesinden sonra iki müfreze eşkîya grubunu takip etmekle görevlendirilmişti.³⁶ Bulgar eşkîyaları hedeflerine ulaşabilmek için sadece Müslüman toprak beylerini öldürmüyor gayrimüslim tebaayı da öldürmekten çekinmiyorlardı. Komitacılar yalnız Müslüman ileri gelenleri değil Rum ileri gelen toprak sahiplerini de hedef almaktaydılar. Dahası yükselen milliyetçi bakışın bir neticesi olarak Bulgarlar, Rum ve Türkleri kendilerine karşı iş birliği yapmakla itham etmekteydi. Böylesi bir karşıt karşıtlık söylemi üzerinden Bulgar köylüleri kendi yanlarına çekiyor ya da desteklerini almaya çalışıyorlardı. Yukarıdaki örnekte olduğu gibi Sırp-Arnavut, Bulgar ve Rum nüfus bileşenleri arasında iktidara yakın ya da merkezinde olmak hasebiyle en çok hedefe konulanlar Müslümanlar idi. Yani Sırp- Rumların çatışmasında, Bulgarlarla Rumların çatışmasında, ya da Arnavut Bulgar-Rum çatışmasında mutlaka ana hedefin yanında seçilen diğer yardımcı hedefi Müslümanlar oluşturmaktaydı. Bir diğer husus da terörize edilen olaylarda vahşet ne kadar çok, cinayetler ne kadar ağır olursa tehditlerin etkisi o kadar yüksek olmaktadır. Bu sebeple komiteler-çeteler acımasızca davranmaktan çekinmemekte hatta ne kadar acımasız cinayetler işlenirse o kadar etkili olmaktadır ya da etkili olduklarını düşünmekteydiler. Bu dönem Makedonya yükselen tedhişin pençesindeydi.

Bulgar eşkîyası emellerine ulaşabilmek adına günbegün eylemlerini arttırmaya ve kimlik gözetmeksizin engel olduğunu düşündüğü kendi din ve milletinden de olsa bütün grupları hedef tahtasına oturtmuştu.³⁷ Çeteler

³⁴ S. Ertürk, *Balkanlar'da Aşırı Milliyetçi...*, s.212.

³⁵ D. Gücel, *Osmanlı Arşiv Belgeleri...*, s.244.

³⁶ BOA, *DH.ŞFR*, 296/154, 31 Teşrinievvel 1318, (13 Kasım 1902); *DH.ŞFR*, 296/154, 31 Teşrinievvel 1318, (13 Kasım 1902).

³⁷ Menlik kazası dahilinde, Celallı isminde bir Müslümanın tasarrufunda bir çiftlik bulunmaktaydı. Bu çiftliğe Bulgar eşkîyası saldırmıştı. Eşkîya çiftlik binasını yakmakla kalmamış ziraat erbabı iki

toprak ağalarının ve beylerinin direncini kırmak için bu çiftliklerde çalışan Hristiyan ahaliyi de katletmekten çekinmiyorlardı. Onlar ideolojik olarak “işbirlikçi” olarak görülmekte ve hedef alınmaktaydı. Çiftlik sahiplerinden öncelikle tehdit edilerek para istendiği ve örgüte gelir sağlanmaya çalışıldığı görülmektedir. Eğer çeteler önünde iş birliği yapmaz ve para vermezse fırsat bulunduğu çiftlik basılıp kaçırılmakta ve fidye talep edilmekteydi. Bunda da başarılı olunamazsa sonraki aşama çiftliği basmak, yakmak ve çiftlikler halkına zarar vererek kaçmaları ve toprak sahiplerine ağır zarar verdirtmeye çalışmak olarak değerlendirilebilir. Tabii ki bu aşamalarda çiftlik sahiplerinin ne kadar iş birliği yaptığı, çevresindeki Bulgar köy, köylülerin durumu ve baskıları da önemli olmalıdır. Bu ifadelerden çetelerin ve komitelerin çok da düzenli ve prensipli hareket ettikleri sonucu çıkarılmamalıdır. Çetelerin hareket tarzlarını etkileyen başka birçok sebebin rol oynadığı düşünülebilir. Çete reisinin karakterinden, ideolojisine kadar, çevrede bulunan farklı etnik ve dini grupların birbirleriyle ilişkilerinden merkezi hükümetle olan ilişki ve irtibatlarına kadar birçok farklı değişken rol oynamış olmalıdır. Çünkü daha tehdit aşamasına bile gelmeden basılan çiftlikler olduğu gibi Bulgar çeteleri karşısında eğilmesine, para vermesine karşın öldürülen toprak sahipleri de az değildi. Dolayısıyla çiftlik sahipleri sınırları belli olmayan, adı konulmamış, nasıl tepki verecekleri ve davranacakları belli olmayan bulanık ve yükselen bir tehditle karşı karşıya kalmışlardı.

Eşkiyalar tarafından bir çiftliğe, meskene, kişilere ya da bir gruba saldırı düzenlenirken bunu iki şekilde yapmaktaydılar. Birincisi saldırganların doğrudan hedefleri üzerine giderek saldırmaları ikincisi ise dolaylı kişiler üzerinden veya Müslüman kimliğine bürünmek yoluyla idi. Örneğin, Menlik’in Vezirorman çiftliğine yapılan saldırıda üç şahıs eşkıyalar tarafından yaralanmıştı. Bu yaralanan üç şahıstan ikisi ölmüş, çocuk yaralı ise hayatta kalmıştı. Bu hayatta kalan çocuk kendilerine saldıranlardan birinin Lekteye

Hristiyanı da katletmişti. Ayrıca çiftlik kiracısı Said Ağa ile üç Arnavut’u da kaçırmışlardı. Nevrekob kazasına bağlı Masomışte köyü ahalisinden Fettah isiminde bir Müslüman da Menlik kasabasına giderken yolculuk esnasında Bulgar eşkıyası tarafından katledilmişti. Pirlepe kazasına tabi Körence karyesinde Rum cemaatinden birine ait 100 koyun gasp edilmişti. Bu hayvanlara çobanlık eden iki Müslüman da öldürülmüştü. İştib kazasının Muradlı karyesinden bir Müslümanda katledilmişti. Sorumlu olanlar bulunmaya çalışılıyordu. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *BEO*, 3191/239280, 8 Teşrinisani 1323, (21 Kasım 1907); *HR.TH*, 355/23, 9 Teşrinisani 1323, (22 Kasım 1907); *BEO*, 3191/239280, 8 Teşrinisani 1323, (21 Kasım 1907); *HR.TH*, 355/23, 9 Teşrinisani 1323, (22 Kasım 1907).

köyünden bir Müslüman olduğunu ifade etmişti. Yetkililer, bunun gerçekten böyle olabileceği gibi fesat erbabının Müslüman kılığına girip eylemlerini bu şekilde gerçekleştirmiş olabileceği ihtimalini de yok sayamamışlardı.³⁸ Komitacılar Müslüman kılığına girerek kimliklerini gizleyebiliyorlardı. Ayrıca eylemlerini gerçekleştirdikten sonra suçu Müslümanlara daha rahat bir biçimde atabiliyorlardı.

Komite-çeteler temel hedef olarak Müslüman toprak sahiplerini almış olsalar da cemaat olarak kendilerine mensup toprak sahipleri de zaman zaman eylemlerden kurtulamamışlardı. Ayrıca eşkıyalık hareketlerinden sadece toprağın sahibi etkilenmiyor. Onun ailesi de olumsuzluklardan payını alıyordu. Mariya Binti İzlatko'nun vermiş olduğu arzuhal eşkıyalık hareketlerinin sosyal hayatın en küçük yapı taşı olan aile kurumuna etkileri açısından özel bir örnek olarak tanımlanabilir. Mariya'nın kocası Dimitri iki yıl önce eşkıya tarafından kaçırılmıştı. Eşkıya kocayı bırakmak için fidye talep etmişti. Eş istenilen parayı bulabilmek için babasından intikal eden çiftliğini Ziraat bankasına ipotek ettirmişti. Buradan aldığı parayı eşkıyaya göndermişti. Bunun üzerine eşkıya kocayı serbest bırakmıştı. Eş her ne kadar kocasını eşkıyanın elinden kurtarmış olsa da Ziraat bankasına ödemeleri gereken borçları vardı. Borç beş taksite bölünmüştü. İlk iki taksit kocanın da hayatta olduğu zamanda ödenmişti. Lakin Dimitri eşkıya tarafından tutulduğu sırada yaşadığı olaylar bunun akabinde gelen hastalıklardan kurtulamamış ve ölmüştü. Mariya kendisinin beş evladıyla birlikte zor durumda olduğunu belirtiyordu. Bu sebeple devlet yetkililerinden yardım istiyordu.³⁹ Mariya'nın yaşadığı ve kendi bakışından anlattığı olayın ne derece doğruluk payı taşıdığını bilemiyoruz. Ancak olay yine de eşkıyalık hareketlerinin toplumsal yönüne ışık tutmaktadır.

Komite ve çetelerin saldırılarına karşı Müslüman ahali ve özellikle çiftlik sahipleri de bazı önlemler alıyordu. Bunlardan biri de mevcut kule evlere sığınmak ve yeni kule evler inşa etmektir. Bu kule evlere geceleri bazen çiftlik sahipleri, bazen yardımcılarını bazen de koyulan bir veya iki nöbetçi olası bir saldırı durumu önceden haber alınmaya çalışılıyordu.⁴⁰ Belgelerden bu

³⁸ BOA, *DH.ŞFR*, 354/38, 8 Eylül 1321, (21 Eylül 1905); *DH.ŞFR*, 354/38, 8 Eylül 1321, (21 Eylül 1905).

³⁹ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *TFR.I.ŞKT*, 130/12991, 10 Teşrinievvel 1323, (23 Ekim 1907).

⁴⁰ Kule ev geleneğinin tarihi Antik Çağlara kadar uzanmaktadır. Savunma amaçlı taştan yapılmış binalardır. Çok geniş bir coğrafyada izleri görülebilmektedir. Yunanistan, Batı Anadolu, Gürcistan, Balkanlar coğrafyasında günümüze kadar ulaşmış bazı yapılar bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nde

kule evlerin eşkıya saldırılarına karşı ne kadar başarılı olduğu bilinmemekle birlikte bu binalarında eşkıya saldırılarının hedefi olduğu görülebilmektedir. Manastır vilayetinin Pirlepe kazasındaki Çiçve-Haçve çiftliği bunun örneklerinden birisidir. Pirlepe'ye iki saat uzaklıkta olan Perliç manastırının yakınlarında duyulan silah sesleri üzerine jandarma ve redif taburundan bir müfreze olay yerine sevk edilmişti. Olay yerine giden yetkililer Çiçve çiftliği kahyası ve Pirlepe'nin Tornofça köyünden Şerif'in vahşi bir şekilde öldürülmüş olduğunu görmüşlerdi. Ayrıca çiftlik sahibi ortakçılardan İstoyko'nun da çiftlik kenarında ölü bulunduğu haber alınmıştı. Bunun üzerine olayla ilgili araştırma başlatılmıştı. Şerif'in yatmış olduğu kule ev kontrol edilerek kulenin merdiven başında ve kapısının iki tarafında kan lekeleri görülmüştü. İzler takip edilerek Şerif'in öldürüldükten sonra bulunduğu taşlığa kadar götürüldüğü anlaşılmıştı. Taşlığa kadar yolda kapaklı çarıklardan oluşan birçok ayak izi görülmüştü. Ayrıca Şerif'in tütün tabakası ve taşlıktan yüz metre kadar uzak bir yerde kan lekeleri görülmüştü. İstoyko ise Şerif'in eskinden beri güvendiği adamı olup kulede birlikte yattıkları uyku esnasında, İstoyko kule kapısını açarak 32 kişilik Bulgar çetesini içeri almıştı. Çete üyeleri Şerif'i boğduktan sonra olayın çiftlik içinde yapıldığının anlaşılmasında için delilleri karatma yoluna gitmişti. Ayrıca cenazeyi gayrimüslim göstererek olayın suçunun Müslümanlara atılması hedeflenmişti. Ceset at üzerinde Perliç manastırının üstündeki taşlık yola getirildi. Burada birkaç el silah ateşlenerek olayın burada meydana geldiği izlenimi vermeye çalıştıkları anlaşılmıştı. İstoyko ise Şerif'i aramaya gelen akrabaları tarafından önce darp edilmiş sonrasında öldürülmüştü. Öldürülen Şerif'in üç yıldan beri komite tarafından öldürülmeye çalışıldığı ele geçen mektuplardan anlaşılmıştı. Cinayetin işleniş biçimi özellikle Müslüman halkı kış-

bu yapılar önceki dönemlerde olmakla birlikte özellikle merkezi otoritenin zayıfladığı ve yerel dinamiklerin ortaya çıktığı dönemlerde yapılmıştır. Ayanların bölgelerindeki güç ve prestij göstergeleridir. Hatta Aydın'da bulunan bu kule evlere bey kuleleri de denmektedir. Kule evlerle ilgili detaylı bilgi için bkz. Osman Tural, "Balkan Coğrafyasında Osmanlı Konut Kültürü", *Balkanlarda İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, İstanbul 2006; Ayda Arel, "Foça Bağ Evleri ve Kule-Ev Geleneği", VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara 1990; Bilge Yıldırım, *The Tower Houses In Foça*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 1997; Bilge Yıldırım, "Foça Kule Evleri" *MİMARLIK*, S:2, 1999 ss.32-37; Martin E. Weaver, "A Tower House At Yeni Foça Izmir" *University of Macedonia Balkan Studies*, C:12, S:1 1971 ss.253-266; İlker Gümüş, "Aydın'da Cihanzade İbrahim Ağa Kulesi", *ANASAY*, S:13, 2020, ss.167-190; Cengiz Tavşan, Serkan Sipahi, Betül İrem Temiz, "Gürcistan Geleneksel Mestia Evlerinin Mimari Özelliklerinin İncelenmesi", *İDİL*, 2021, ss.1033-1047; Armend Kanaci, Deniz Demirarslan, Emine Begüm Savaşın, "Karadağ Geleneksel Konut Mimarisine Genel Bir Bakış", *Mimarlık Ve Yaşam Dergisi*, C:7, 2022, ss.467-502.

kırtmak, korkutmak, dehşete düşürmek için bu şekilde işlendiği anlaşılmaktaydı. Olayların artmaması ve Müslüman halkın sakinleştirilebilmesi için, ileri gelen ve nüfuzlu olanların gerekli tebligatı yapmalarının sağlanması istenmişti. Ayrıca katillerin hızla ele geçirilmesi ve cezalandırılmaları istenmişti.⁴¹

Kule evler/Köy kuleleri ve çeteler arasındaki ilişkiye bir örnek de Ploşko çiftliğinde rastlanmaktadır. Kavadarlı Mustafa Efendi ve arkadaşları Bulgar eşkıyası tarafından saldırıya uğramıştı. Saldırıya uğradıkları yerde köyün savunması için elzem olan kule yakınlarında meydana gelmişti. Çatışma esnasında Mustafa Efendi bacağından yaralanmış, eşkıyadan ise 4 kişi ölmüştü. Eşkıya havanın şiddetli yağmurlu ve gece olmasını fırsat bilip olay yerinden uzaklaşmıştı. Eşkıyanın takibi için iki mülazım komutasında 80 neferden oluşan iki müfreze görevlendirilmişti.⁴²

Balkan ve Ege coğrafyasının mimari bir parçası olduğu anlaşılan kule evler konusu incelenmesi gereken bir konu olarak görünmektedir. Özellikle merkezi otoritenin sarsıldığı, yerel nüfuz sahiplerinin yükseldiği dönemde genelde bu kişiler tarafından inşa edildiği anlaşılan bu yapılar savunma ve güvenlik ihtiyacına dönük olduğu anlaşılmaktadır. Bu fonksiyonları neticesi olsa gerek bu kule evler komitacılar tarafından en çok hedef alınan yerlerden biri haline gelmişlerdi. Bu kuleler bu yapıları sebebiyle olsa gerek çiftlik beyini temsil ettiği gibi merkezi hükümetin otoritesini de temsil eder bir sembol haline dönüşmüş görünmektedirler. Çatışmalarda kule evler önemli bir rol oynadığı ve çetelere karşı önemli bir savunma avantajı sağladığı düşünülebilir. Bunun bir örneğine İstavıçe çiftliğinde rastlamak mümkündür. Gece saat altı sıralarında 20 kişiyi aşkın Bulgar çetesi çiftliğe gelmişti. Çiftliğin kulesinde yatmakta olan kahya Halil'i kuşatmışlardı. Halil'in direnmesi ve karşılık vermesi üzerine hiçbir şey yapamadan geri çekilmişlerdi. Çiftlik sahibi durumu ihbar etmiş ve bir müfreze ile korunmasını istemişti.⁴³

⁴¹ BOA, *HR.TH*, 284/98, 20 Mayıs 1319, (2 Haziran 1903); *TFR.I.MN*, 10/996, 18 Mayıs 1319, (31 Mayıs 1903); *BEO*, 2082/156117; *HR.TH*, 284/88, 20 Mayıs 1319, (2 Haziran 1903); Tula ve refiki Daskal Atanaş'ın otuz kişilik çeteleriyle yine çevre köylerde çiftlik hanelerini yakmaya ve Hristiyan ve Müslümanları katletmeye devam ettiği... *TFR.I.A.*, 7/668, 19 Mayıs 1319, (1 Haziran 1903); *YA.HUS*, 449/80, 24 Mayıs 1319, (6 Haziran 1903).

⁴² Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *TFR.I.KV*, 16/1570, 8 Mayıs 1319, (21 Mayıs 1903) ve 11 Mayıs 1319, (24 Mayıs 1903); *DH.MKT*, 2293/102, 23 Kanunuevvel 1315, (4 Ocak 1900); *HR.ŞFR*, 526/30, 12 Mayıs 1319, (25 Mayıs 1903).

⁴³ BOA, *TFR.I.MN*, 52/5112, 23 Teşrinievvel 1320, (5 Kasım 1904).

Çiftlik sahipleri komitacılar karşısında devletin kendilerini yeterince koruyamadığı konusunu sık sık dile getirdikleri anlaşılmaktadır. Örneğin, Vodina kaymakamı eşkıyanın gerçekleştirmiş olduğu iki eylemle ilgili merkezi bilgilendirmek amacıyla telgraf çekmişti. Eşkîya bir müddetten beri Yenice kazasının Gule, Çeşgir, Ulah ve Kara köylerinin Yeniköy ormanlarında saklanmaktaydı. Ayrıca bu köy halkından para da almışlardı. Sonrasında ise Vodina'nın Veçeste çiftliğine giderek muhtar Yuva'nın himayesiyle bir Bulgar'ın evinde saklanmışlardı. Beş gün sonra Veçeste çiftliğine giderek İsmail Paşa'nın ve Vodinalı Veli Bey'in konaklarını yakmışlardı. Ertesi gün Rizve çiftliğine gitmişler ve orada da 2 kişiyi öldürmüşlerdi. Buradan da Yenice'nin Koloda ormanına doğru kaçmışlardı. Olayların duyulmasından sonra Yenice'den müfrezeler sevk olunmuştu. Konakları yakan ve üç kigayı⁴⁴ öldüren Bulgar çeteleri takip edilmişse de Vodina'da izleri kaybedilmişti. Veçeste çiftliğine giden müfrezeler sebepsiz bir biçimde burada iki gün vakit geçirmişler, hiçbir iş yapmamışlardı. Yangınların arkasında ise çiftlik sahipleri ile köylülerin ilişkisinin yattığı anlaşılmaktaydı. İsmail Paşa'nın Karahasan çiftliği yarıcılarında alacağı vardı. Bunu tahsil edebilmek için de köylüleri mahkemeye vermişti. Veli Bey'in ise çiftlikte kendi yarıcısı yokken diğer hissedarının yarıcılarını hor tutmuş-sıkıştırmış-zorlamış olduğu belirtilmekteydi. Ayrıca dört yıldan beri Yenice kazasında eşkıyalık yapan bazı kigalar üç ay önce Areş çiftliğinde bir Bulgar'ı öldürmüşlerdi. Buna karşılık olaraktan Rizve çiftliğindeki bir kiga ve on iki yaşındaki çocuğu öldürülmüştü. Bu iki olayda eşkıyanın sayısının 40-50 kişi olduğu tahmin edilmişse de çetecilerin(komitacıların) gerçek sayısı 12 kişiydi. Geri kalanların çevre köylerden eşkıyayla beraber hareket eden Bulgar ahalisi olduğu yapılan gizli tahkikattan anlaşılmıştı. Bunların kanuna teslim edilmeleri ve mahkemeye çıkarılmaları gerekmektedir. Ancak olayları destekleyenlerin olması, ayrıca olayı görenlerin ve hadisenin iç yüzünü bilenlerin tanık olmamaları konusunda tehdit edilmeleri sebebiyle yargılanamadıkları belirtilmişti. Vodina kaymakam vekili özellikle çiftlik sahiplerini hedef alan olayın cezaysız kalması durumunda başkalarının da cesaretlenip yeni olaylara sebep olacağı konusunda uyarıda bulunmuştu.⁴⁵

⁴⁴ Arnavutlar Toskalar ve Kigalar olarak ikiye ayrılır. Kigalar Arnavutluk'un Kuzeydoğusunda yaşayan kesimidir. Sünni Müslüman olan bu kesim dağlarda kabile hayatı yaşamakta ve muhafazakar bir hayat sürmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Uğur Özcan II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı-Karadağ Siyasi İlişkileri (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Isparta 2009, s.77.

⁴⁵ BOA, TFR.I.SL, 45/4437, 22 Haziran 1320, (5 Temmuz 1904); TFR.I.SL, 45/4437, 29 Haziran 1320, (12 Temmuz 1904); TFR.I.SL, 45/4437, 17 Haziran 1320, (30 Haziran 1904).

Eşkîya tarafından çiftlik konağının yakılmasına dair bir başka hadise de Mirafça çiftliğinde yaşanmıştı. Çiftliğin mutasarrıfı Kalçiko köylü Hacı Abdülhalim Ağa idi. Çiftlikte bulunan konağı eşkıya tarafından yakılmıştı.⁴⁶ Yenice Ömer Efendi tarafından kiralanın Kurşar çiftliği de eşkıya saldırılarının hedefi olmuştu. Eşkîya konak ve müstemilatı ateşe vermişti. Olayda can kaybı yaşanmamış sadece maddi kayıp oluşmuştu. Hadisenin Bulgar komitecileri tarafından yapıldığı bildirilmekteydi.⁴⁷

Bulgar çetelerinin çiftlik sahiplerinin konaklarını hedef alması da önemlidir. Çetelere göre bu konaklar çiftlik beyinin otoritesini temsil etmekteydi. Eğer çiftlik beyi toprağının başında bekliyor ise bu konakta ikamet ediyordu. Yalnız kırsalda güvenlik problemleri arttığı zamanlarda çiftlik beyleri bu konakları terk etmiş ve daha korunaklı olduklarını düşündükleri merkezi yerlere yerleşmişlerdi. Elbette çiftlik beyleri konaklarını terk edince buralar sahipsiz kalmamıştı. Oluşan boşluğu çiftlik sahiplerinin vekilleri doldürmüştü. Her halükârda ister çiftlik beyleri ister vekilleri konaklarda ikamet etsin kesin bir gerçek vardır ki bu yapılar toprak sahibinin otoritesini temsil etmekteydi. Hatta bölgede çiftlik beyleri vasıtasıyla Osmanlı egemenliğini de temsil ettikleri söylemek yanlış olmayacaktır.

Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Vodina'da yaşanan ve yerel yetkililerin yüksek hassasiyet gösterdiği olaylar merkezde aynı etkiyi yapmamıştı. Eşkîyanın bir çiftliğe saldırıp iki Arnavut'u katletmesi üzerine başlayan olayla yeniden isyan-kalkışma belirtileri olarak görülmüş ve kazada yeterli askeri kuvvetin bulunmadığı bildirilmişti. Ancak merkez (kaymakamı biraz heyecanlı bulmuş olacak ki) ayaklanmanın yeniden çıkacağı haberlerinin telaş ve abartı olup olabileceği belirtilerek Selanik sancağında olan Süleyman Paşa'nın Vodina'ya gönderilerek durumun kontrol ve denetiminin sağlanması istenmişti.⁴⁸

Süleyman Paşa bölgeye gelerek bazı tedbirler alınması konusunda önerilerde bulunmuştu. Yaptığı tahkikatta cinayetlerin daha önce komite reisleri tarafından gizli olarak her köyde tayin edilmiş olan fedailer aracılığıyla yapıldığını belirtmişti. Bunun dışında halihazırda müzayedeye çıkmış olan aşarın iltizamına talip çıkmasını engelleme amacı güdülmekteydi. Böyle yapılarak aşarın köyler halkına ihale edilmesi konusunda hükümeti mecbur bırakmak hedefleniyordu. Çiftlik sahiplerine yönelik hedefler de mevcuttu.

⁴⁶ BOA, *TFR.I.SL*, 62/6119, 5 Kanunusani 1320, (18 Ocak 1905).

⁴⁷ BOA, *TFR.I.SL*, 164/16363, 4 Teşrinisani 1323, (17 Kasım 1907).

⁴⁸ BOA, *TFR.I.SL*, 45/4437, 17 Haziran 1320, (30 Haziran 1904).

Olaylar, çiftlik sahiplerinin gelişlerini engelleyerek ürünü/hasadı diledikleri gibi idare edebilmek amacıyla köy halkı tarafından yapıldığı/desteklendiği anlaşılmıştı. Bu noktada bazı duyumlar alınmıştı. Bunlardan biri yeterli memur ve asker olmamasından faydalanılarak Vodina merkezde hükümet daireesi ve devlete ait binaların yanıcı ve patlayıcılarla tahrip edilmesiydi. Bir diğeri ise eşkıyanın bazı evleri yakıp, İslam ve Rum halktan ellerine geçirdiklerini katledecekleriydi. Son olarak ise demiryolunun tahrip edileceği yönünde duyumlar alınmıştı. Yeterli asker bulunduğu için bu duyumlar karşısında ek tedbirlere lüzum görünmemişti. Bulgar ahalinin eskiden beri hiçbir ilgisi olmayan yerlerde üç-beş koyun keçi otlatmak maksadıyla ve sürüden ayrılan hayvanları arama bahanesi vs. gibi sebeplerle en hakim yüksek tepelerde birer ikişer adam bulundurdukları, bunların müfrezeleri takip ederek hareketlerini komitecilere ihbar ettikleri belirtilmekteydi. Bu durum onlara karşı tedbir alınmasını ve takip edilmelerini güçleştirmekteydi.⁴⁹ Devletin askeri anlamda güçsüz veya istenilen güçte olmadığı anlaşılmaktadır. Eşkıyayı takip edecek taburların görevlendirilmesinde zorluklar yaşandığı görülmektedir.

Bulgar komiteci hareketi kendisinden önce ve sonraki her harekette olduğu gibi siyasi ve askeri alanlarda varlık göstermiştir. Zaman zaman siyasi ve askeri alanlardan bazı isimler diğerlerine göre daha bilinir hale gelmiştir. Berinalı Plaja'da bunlardan biridir. Kendisi Bulgarların meşhur komitacılarından biridir. Gerçekleştireceği eylemle ilgili Osmanlı yetkililerine istihbarat ulaşmıştı. Alınan bilgiye göre hedef Buçin ve Koroşoyan köylerinin çiftlik sahipleriydi. Çiftliklerin sahibi Rum milletinden Naki ile Georgi idi. Eşkıya bu çiftliklere saldırıp kule ve çiftlik hanelerini yakma niyetindeydi. Ayrıca kahyaları da öldürmeyi planlamaktaydılar. Karasu nehri geçit verdiğinde her iki köye de aynı gece baskın yapma niyetindeydiler. Eşkıya etrafındaki Bulgar köylerinden takviye alarak kuvvetlerini arttırmak istiyordu. Bu köylerin de yardımcı olmayı düşündüklerine dair haber alınmıştı.⁵⁰ Bulgar komitacılarının halkta bir karşılığı olduğu anlaşılmaktadır. Zaten ortaya çıkan bir hareket eğer halk desteği almazsa uzun süre var olması beklenemezdi. Bulgar halkının da komitecilere fikri, eylemsel anlamda destek verdiği çıkarımı yapılabilir.

Komitacıları adi suçlular kategorisinde görmemek lazımdır. Bunlar eylemlerini gerçekleştirmeden önce detaylı planlamalar yapmaktadırlar. Yalnız

⁴⁹ BOA, *TFR.I.SL*, 45/4437, 21 Haziran 1320, (4 Temmuz 1904).

⁵⁰ BOA, *TFR.I.MN*, 123/12295, 29 Nisan 1323, (12 Mayıs 1907).

bazen çeşitli sebepler yüzünden bu planları istedikleri şekilde gerçekleştirememesi gibi durumlarla da karşılaşabiliyorlardı. Bunun örneklerinden birine Alasonya kazası sınırları içerisinde bulunan Şeyka çiftliğinde rastlanmaktadır. Az sonra yaşanılacak olan olaylardan habersiz olan Orhan Bey o esnada bahçesinin kenarında işçilerle ilgilenmekteydi. Bu esnada kendisini dağa kaldırmak maksadıyla altı kişilik bir eşkıya grubunun saldırısına uğramıştı. Orhan Bey kendisine saldıran eşkıyaya karşı direnmişti. Bu durum karşısında eşkıya Orhan Bey'i karnından yaralamıştı. Bu olaylar yaşanırken Orhan Bey'in kardeşinin çocuğu da orada bulunuyordu. O da kaçarak canını kurtarmıştı. Eşkıya tarafından yaralanan Orhan Bey bir saat sonra vefat etmişti. Hadisenin kolluk kuvvetlerine bildirilmesiyle soruşturma başlatılmıştı. Bunun sonucunda yetkililer bazı bilgilere ulaşmıştı. Buna göre altı kişilik eşkıya grubunun başında Metro Gaçol namında biri bulunuyordu. Sadece reislerinin kimliği belirlenmemiş çete üyelerinden bir kişinin daha kimliği saptanabilmişti. Kimliği açığa çıkan kişi Alasonyalı Papa Yorgi'nin oğlu idi. Yetkililer tarafından takip edilen ve yakalanacaklarını anlayan çete üyeleri dört bir tarafa dağılarak izlerini kaybetmişlerdi. Beş çete üyesinin akıbetiyle ilgili elle tutulur bir bilgi olmasa da Alasonyalı Papa Yorgi'nin oğlunun Yunanistan'a kaçtığı bilgisine ulaşılabilmmişti. Kendisi sınırı geçtiğinden kaza dahiline geldiği sırada yakalanmasıyla ilgili çalışmalar yürütülmekteydi. Bu sırada soruşturmayı yöneten yerel yetkililer olayla ilgili yeni bilgilere de ulaşmışlardı. Çiftlikten eşkıyaya yardım ve kılavuzluk edenler olduğu saptanmıştı. Çiftlik muhtarı Todori ile bekçi Arnavut Mehmed gözaltına alınmışlardı. Bunlarla ilgili yapılan soruşturma neticesinde çiftlik muhtarı Todori cinayetle ilişkilendirilirken, bekçi Arnavut Mehmed'in mahkemeye sevk edilmemesine karar verilmişti.⁵¹ Burada üzerinde durulması gereken üç önemli nokta vardır. Birincisi Merkezin bölgedeki yetkililere uyguladığı baskıdır. Herhalde merkez, taşradaki yetkililerin olayda hızlı bir ilerleme kaydedememesini veya suçlu olarak kimseyi yakalayamamasından rahatsızlık duymaktadır. Bu olay üzerinden merkezin ve taşranın komitacılık faaliyetlerini ölçmek mümkündür. Merkez olayların süratle çözülmesi ve suçluların hemen yakalanmasını istemektedir. Merkezin böyle bir istekte bulunması son derece normal olarak karşılanabilir. Yalnız taşranın bakış açısı ise merkezinkinden farklılıklar göstermektedir. Elbette çok özel

⁵¹ BOA, *DH.MKT*, 543/45, 4 Temmuz 1318, (17 Temmuz 1902); *DH.MKT*, 543/45, 20 Ağustos 1318, (2 Eylül 1902); *DH.MKT*, 543/45, 9 Ağustos 1318, (22 Ağustos 1902); *DH.MKT*, 543/45, 11 Şaban 1320, (13 Kasım 1902); *DH.MKT*, 543/45, 23 Teşrinisani 1318, (6 Aralık 1902); *DH.MKT*, 543/45, 18 Haziran 1318, (1 Temmuz 1902).

bir durum olmadığı müddetçe yerel yetkililer de suçluların yakalanmasını isteyecektir. Ama olayın yaşandığı 1902'li yıllara bakıldığında bölgedeki birçok yerde buna benzer olayların ne kadar çok yaşandığı gözler önüne serilmektedir. Bu sebeple zaman zaman merkez ve yerel atışması belgelerde kendine yer bulabilmektedir. İkincisi çete mensuplarının eylemlerini gerçekleştirdikten sonra dört bir tarafa dağılmalarıdır. Bu elbette bir taktiktir. Zaten Osmanlı Devleti günbegün artan olaylar sebebiyle olaylara müdahale edecek personel sıkıntısı çekiyordu. Bunun bilincinde olan komiteciler eylemlerini gerçekleştirdikten sonra dağılarak Osmanlı'nın bu durumunu kendi lehlerine kullanıyordu. Bu durum karşısında hem yakalanma ihtimallerini azaltıyorlar hem de Osmanlı kolluk kuvvetlerinin moralini bozarak avantaj elde ediyorlardı. Üçüncü nokta ise Çiftlik muhtarı Todori ile bekçi Arnavut Mehmed'in durumlarıdır. Çiftlik muhtarı cinayetle ilişkilendirilip mahkemeye sevk edilirken bekçinin mahkemeye sevk edilmemesine karar verilmiştir. Burada ilk akla gelen ihtimal muhtarın suçlu olması bekçinin suçsuz olduğunun anlaşılmasıdır. Lakin bekçinin serbest kalmasına itiraz edenler olmuştur. Burada insanın aklına bazı soru işaretleri gelmektedir. Bunlardan biri komitacıların gerçekleştirdiği bir olayda bir Müslümanın suçlu olarak ortaya çıkmasının yaratacağı infial olabilir. Bir diğeri bekçinin bölgede komitacılık faaliyetlerine karşı muhbir olarak kullanıldığı fikri akla gelmektedir.

Çiftlik sahipleri faili meçhul cinayetlere de kurban gidebildikleri gibi katillerin komitacı ilişkilerinin belirlenemediği durumlar da söz konusuydu. Dolayısıyla cinayetin adi bir cinayet mi yoksa bir komitacı eylemi mi olduğu tespit edilememekteydi. Siroz'un Hazinedar çiftliği mutasarrıfı Recep Ağa öldürülmüş ve katilleri belirlenememişti. Daha sonra yapılan araştırma neticesinde bazı isimlere ulaşılmıştı.⁵² Ancak katillerin komitacılar ile ilişkili olup olmadıkları kesin olarak saptanamamıştı. Şayet ilişkileri var ise de bu durum komitacıların örgütlenme biçimleriyle de benzerlik göstermektedir. Komitacılar çiftlik beylerine ya doğrudan bir saldırı düzenlerler ya da köy içinden fedailer belirleyerek uygun zamanı geldiğinde eylemlerini gerçekleştirirlerdi. Recep Ağa'nın öldürülme olayı bunun bir örneği olabilir. İkinci bir seçenek daha var ki o da çiftlik beyleri ve köylüler arasındaki münferit sorunlardır. Ağa'nın katilleri komitacılara üye olmasa bile yaşanan problemlerden dolayı Ağa'yı öldürmüş olabilirlerdi. Saldırıları o kadar çok ve

⁵² Hazinedar mahallesinden ve Bulgar milletinden insanlardı. Aleksi Zine'nin oğlu Yozef ve Velçe Petre'nin çobanı Aylo oldukları orta çıkmıştı. Ayrıca cinayetle ilgili olarak 13 kişi daha yakalanmıştı. BOA, DH.ŞFR, 379/36, 2 Eylül 1322, (15 Eylül 1906).

çeşitli idi ki bu durumda çok farklı sebeplere dayanan bazı saldırıların hiçbir ideolojik anlam taşımadan komitacılara yüklenmesi de söz konusu olabiliyordu.

Çiftlik beyleri eşkıyaların ilk hedefiydi, bulunmadığı takdirde onların vekilleri statüsünde olan kahyalar ve kethüdalar hedef tahtasında ilk sıraya yükseliyorlardı. Şayet onlar da eşkıya tarafından ele geçirilmez ise iş aile üyelerine kadar gidebilmekteydi. Bulgar komitecileri sadece Müslüman çiftlik sahiplerini hedef tahtasına oturtmamıştır. Gayrimüslim toprak sahiplerini de kendi davaları önünde bir engel olduklarını düşündükleri zaman onları da öldürmekten çekinmemişlerdi. Hatta Osmanlı tebaası olmayanlar da bu saldırılardan kurtulamamıştı. Gırış çiftliğinin mutasarrıfı Melamotiş idi. Beş komitacı çiftliğe gitmiş ve Melamotiş ile oğluna saldırmıştı. Melamotiş yaralanmış, oğlu ise ölmüştü. Eşkıyanın takip ve yakalanması için bölgeye kuvvet gönderilmişti.⁵³ Eşkıya saldırısının hedefinde olan bir diğer çiftlik ise Mösyö Ayot Favları'ye aitti. Çiftlik Selanik vilayetinin Langaza kasabası civarındaydı. Çiftliğin kethüdası Yunan tebaasından olan Vangel idi. Kethüdayı katletmek için gelen eşkıya onu bulamamıştı. Bunun üzerine eşkıya sekiz yaşındaki kız çocuğunu öldürmüş, on yaşındaki erkek çocuğunu da ağır yaralayarak kaçmıştı. Selanik Yunan konsolosluğu, olayın faillerinin bir an önce yakalanıp cezalandırılmalarını istemişti.⁵⁴

Makedonya bölgesinde hedeflerine ulaşmak için hareket eden tek grup Bulgar komiteciler değildi. Sırp ve Rum çetelerde kendi idealleri için Bulgarlar ile benzer faaliyetler gösteriyordu. Karaferye'de Golişan çiftliğinin mutasarrıfı İbrahim ve Yahya isimli iki şahıstı. Rum eşkıyası çiftliği yakmış ve işçileri öldürmüştü. Çiftlik mutasarrıfı İbrahim telgraf çekmişti. Çiftlikte üç haneyi içindeki hayvanlarla yaktıkları, çarpışma esnasında bir kişiyi öldürmüşler ve diğerlerini de yaralamışlardı. Çiftlik mutasarrıfı daha önce tehdit aldıklarında asker gönderildiğini ancak asker geri çağırıldıktan sonra saldırıya uğradıklarını belirtmişti. Saldırı yüzünden ahalinin dağıldığı, çiftliğin boşaldığı belirtilmekteydi. Komitacıların civarda dolaştıklarını belirten çiftlik sahibi, köyde daimi asker bulundurulmasını istemişti.⁵⁵ Golişan çiftliğindeki olayı yapanlar hakkında iki müfreze eşkıyayı takip için görevlendirilmişti. Eşkıya takibinin şiddetlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktaydı.

⁵³ BOA, *DH.MKT.*, 521/42, 27 Mayıs 1318, (9 Haziran 1902).

⁵⁴ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *DH.SYS*, 74-3/2-5, 27 Teşrinievvel 1327, (9 Kasım 1911).

⁵⁵ BOA, *TFR.I.ŞKT*, 82/8198, 6 Mart 1320, (19 Mart 1904).

Bu köy ve çevresindeki köylerde Bulgar ahali oturmaktaydı. Rum eşkıyalarına karşı müfrezelerin etkin bir biçimde kullanılması ve bunların yakalanmaları istenmişti. Diğer taraftan çiftlik sahibinin kalacak yerlerinin de kendisi tarafından hazırlanarak daimi olarak on beş askerin bulundurulması isteğinin ise karşılanması zor görünüyordu. Karaferye mıntikasındaki askeri birlikler ve sayılarını gösteren belgeye göre nahiyelere 15'er ila 30 arası asker sayısı düşmekteydi. Dolayısıyla sadece bir çiftliğe on beş asker ayrılmasının imkânsız olduğu belirtilmişti.⁵⁶

Bulgar komitacılarının tanınmış isimlerinin yanında Rum komitacıların da çiftlik sahiplerini hedef aldıkları görülmekteydi. Kaptan Palati Katrin⁵⁷ bunlardan birisidir. Palati sekiz kişilik çetesıyla Karaferye'nin Redani çiftliğine gitmişti. Amaçları Kilisede ayın yapmakta olan çiftlik müdürü Nikoli'yi kaçırmaktı. Bu esnada olay yerine jandarma ve köy bekçileri geldi. Karşı karşıya gelen iki grup arasında çatışma çıktı. Çıkan çatışma sonucunda Palati ve çetesinden iki kişi silahlarıyla ölü olarak ele geçirilmişti. Müdür Nikoli'de sağ olarak kurtarılmıştı. Çetenin geri kalanı gecenin karanlığından faydalanarak kaçmayı başarmıştı. Bunlar her ne kadar takip edilmişlerse de Yunanistan'ın Dereli köyünden hududu geçmişlerdi.⁵⁸ Osmanlı güçlerini eşkıya takibinde en çok zorlayan şeylerden biri hava şartlarıydı. Belgelerde gecenin karanlığı, şiddetli yağmur, sis, boran gibi doğa olayları eşkıyanın kaçmasına yardımcı olan etkenler olarak göze çarpmaktadır. Osmanlı askerini zorlayan bir diğer şey takip sırasında eşkıyanın sınırı geçmesidir. Sınırı geçen eşkıya Osmanlı askerinin takibinden çok rahat bir şekilde kurtulabiliyordu.

⁵⁶ BOA, *TFR.I.ŞKT*, 82/8198, 5 Mart 1321, (18 Mart 1905).

⁵⁷ Öldürülen Kaptan Palati Katrin hakkında Osmanlı yetkililerinin sahip olduğu bazı bilgiler mevcuttur. Katrin, Budafya çiftliği ahalisindendi ve Rum Ortodoks mezhebine mensuptu. 25 sene önce Karaferye kazasına bağlı Rekina çiftliklerine taşınmıştı. Civar kazalarda yapmış olduğu eşkıyalık yüzünden yakalanacağını anlayınca kendisi aman dilemiş, bir ay kadar ailesiyle birlikte kaldıktan sonra Yunanistan'a firar etmişti. Daha sonra tekrar kazasına gelerek eşkıyalığa başlamıştı. Katrin, kazasındaki Tahmaraz nahiyesine bağlı Ayadiyonis manastırını basan eşkıya ile birlikte hareket etmişti. Rum, Sırp, Bulgar komitacıların birbirlerinin manastırlarına karşı takındıkları tavır dikkat çekicidir. Çünkü aynı çiftlikler gibi manastırlar da eski geleneksel Osmanlı düzenini temsil etmekteydiler. Üstelik manastırlar mensubu buldukları kilisenin otoritesini de temsil etmekteydiler. Rum milliyetçiliğinin ve Bulgar milliyetçiliğinin beslendiği ve himaye edildiği alanları da oluşturmaktaydı. Bu yüzden manastırların sahipliğindeki topraklar da komitacıların saldırılarından nasibi almıştır. Dahası sahip oldukları büyük vakıf toprakları ile aslında Bulgar komiteciler için Türk toprak sahiplerinden pek de farklı değildiler. Bulgar ve Rum komitacılar birbirlerinin kilise ve manastırlarına da sık sık saldırılar düzenlemişlerdi.

⁵⁸ BOA, *HR.TH*, 303/57, 2 Mayıs 1320, (15 Mayıs 1904).

Çiftlik baskınlarından yılan Osmanlı yetkilileri Avrupa kamuoyunun komitacılarından yana gösterdiği tavır karşısında çaresiz kalmışlardı. Karaferye kazasında bulunan Branyan köyünü Bulgar eşkıyası basmıştı. Bunlar çiftlik sahibi Rıza Efendi'yi öldürmüşlerdi. Öldürmekle yetinmeyen komitacılar konak ve samanlığını yakmışlardı. Firar eden eşkıya arasında Karaferye Ayamarin çiftliğinden altı, Likvişte çiftliğinden bir olmak üzere toplam yedi kişi orada bulunanlar tarafından teşhis edilmişti. Bunlar yakalanarak yargılanmak üzere adliyeye sevk edilmişlerdi. Belgedeki asıl dikkati çeken ise *“kendi işiyle gücüyle meşgul bir ehli islam ve mutebaranı kendi çiftliğinde bila sebep ve bigayri hak katl ettikten sonra konağı da ihrak ve imha etmeleri calibi dikkat ve şayarı nefret vekay-i şeniye cinaiyeden bulunmuş olmağla işbu vaka Avrupa matbua-tından münasiblerine derç ve neşr ettirmek üzere buradaki muhabirlerine suret-i münasibede malumat itası..”* ifadeleriydi.⁵⁹

2.3. Kaçırma Eylemleri

Eşkıyanın tehdit etme ve öldürme-yaralama eylemlerinin dışında bir de hedeflediği kimseleri kaçırma girişimlerine de rastlanmaktadır. Kaçırılan bu kimseler nüfuz sahibi çiftlik sahipleri olabildiği gibi bunların çevrelerindeki kişiler de olabilmekteydi. Çiftlik sahibinin aile fertlerinden birisi, kahyalar veya köy halkı bunlara örnek verilebilir. İnsanları kaçırma eyleminin dışında komitacıların ihtiyaç duyduğu veya paraya dönüştürebilecekleri hayvan, gıda maddeleri vs. gibi malların gasp edildiği örnekler de hayli fazladır.

Edirne'nin Paşaköy köyünde çiftlik sahibi olan Bahaddin Bey komitacıların hedeflerindeki isimlerden sadece birisiydi. Komitacılar kendilerine karşı bir tehdit olarak gördükleri Bahaddin Bey'i kaçırmak için hazırlık yapmaktaydılar. Bunun için 10 kişilik bir çete oluşturmuşlardı. Bu durum yetkililer tarafından haber alınmıştı.⁶⁰ Dönemin doğası gereği bu gibi olaylara hemen hemen her yerde rastlamak mümkündür.

Eşkıyanın ele geçirmek istediği hedeflerden bir diğeri Edirneli Nazım Bey idi. Edirne'nin sınıra yakın bir mahallinde Karapınar isimli çiftlik Nazım Bey'e aitti. Edirneli Nazım Bey her yıl çiftliğin durumuna bakmak için Ruz-ı hazaarda çiftliğe gelirdi. Daha önce Edirneli Nazım Bey'in hizmetinde bulunmuş ve iki seneye yakın bir zamandan beri Bulgaristan emaretine firar etmiş olan Geçginli karyeli Andrifin bu eyleme dair ihbarda bulun-

⁵⁹ BOA, HR.TH, 338/91, 25 Ağustos 1322, (7 Eylül 1906).

⁶⁰ BOA, HR.SFR(04), 220/39, 13 Kanunuevvel 1318, (26 Aralık 1902).

muştı. Bu bilgilere göre Sarafof taraftarı bulunan Makedonya komitecilerinden Macarof adlı şahısın reisliği altında 6 kişilik bir eşkıya grubu oluşturulmuştu. Bu çete iki gün sonra Bergos'dan hareket edecekti. İlk amaçları Edirneli Nazım Bey'i yakalamaktı. Şayet bunu başaramazlarsa Uzunköprü taraflarına giderek Çob? köyünde bulunan mandıracı bir Musevi'yi dağa kaldıracakları bilgisi alınmıştı. Gerekli önlemlerin alınması isteniyordu. Konu hakkında gerekli tahkikatlar yapılmışsa da bu eylemin gerçekleşeceğine dair somut bilgiler elde edilememişti. Yine de her ihtimale karşın tahkikatın devam edileceği bildiriliyordu.⁶¹

Birçok örnekte olduğu gibi eşkıyaların kaçırdığı kimseler fidye verilerek kurtarılabilirdi.⁶² Zaman zaman fidye verilmeden kurtarılan kişilere de rastlamak mümkündür. Viklo çiftliğinde eşkıya tarafından para talebiyle bir şahıs kaçırılmıştı. Olayın yetkililere bildirilmesinin ardından eşkıyanın takip edilmesi ve kaçırılan şahsın kurtarılması için çalışmalar başlamıştı. Yapılan takip ve baskı sonucu şahıs fidye ödemedi salınmıştı. Takip sırasında Taş ve Barza çiftliğinin mandırasında rastlanılan eşkıya ile çatışma yaşanmıştı. Eşkıyadan biri yaralı olarak ele geçirilmiş, diğerleri ise kaçmıştı.⁶³

Emelleri uğruna yasadışı faaliyet gösteren tek grup Bulgar çeteleri değildi. Yunan eşkıyaları da belirlemiş olduğu hedeflere karşı eylemler gerçekleştirebiliyordu. Karaferye kazası sınırlarında bulunan Peraki çiftliğinde yaşanan hadise buna bir örnektir. Yunan eşkıyası bu çiftliğe saldırı düzenlemişti. Bunun sonucunda Çiftlik sahibi Haçiko'nun oğlu Miyaki ve sekban Rayo'yu yanlarına alıp Kokçova taraflarına kaçmışlardı. Çiftlik muhtarı olayı jandarmaya ihbar etmişti. Kolluk kuvvetleri bu haberi alır almaz eşkıyayı takibe başlamıştı.⁶⁴ İlerleyen zaman içerisinde Miyaki ve Roy eşkıya tarafından salıverilmişti. Polis olayla ilgili bu iki kişinin ifadesine başvur-

⁶¹ BOA, *HR.SFR(04)*, 217/76, 18 Nisan 1318, (1 Mayıs 1902); *HR.SFR(04)*, 218/40, 16 Nisan 1318, (29 Nisan 1902).

⁶² Örneğin; İzvor köyü halkından oldukları elbiselerinden anlaşılan altı silahlı şahıs köye gelerek o sırada rastladıkları küçük bir çobanı yakalayarak fidye istemek üzere götürmüşlerdir. Çobanın babası İsootka veledi Tasko adlı kişi 20 frank bularak bu şahıslara gönderilmiş ve çocuk geri alınmıştı. Bununla yetinmeyen köy ahalisinden Ferište veledi Dahandan 106 frank almış olmalarına karşın kaçıracakları çoban çocuğu yakacakları tehdidinde bulunmuşlardı. Bunun üzerine adam kasabaya kaçmıştı. Kendisinin bulamayan komiteciler sekiz koyunun almış ve tehditler ederek gitmişlerdi. BOA, *TFR.I.ŞKT*, 120/11998, 30 Haziran 1323, (13 Temmuz 1907).

⁶³ BOA, *DH.MKT*, 2820/75, 5 Mayıs 1320, (18 Mayıs 1904).

⁶⁴ BOA, *DH.ŞFR*, 355/111, 3 Nisan 1321, (16 Nisan 1905); *TFR.I.SL*, 86/8593, 1 Teşrinievvel 1321, (14 Ekim 1905).

muştı. Miyaki ve Roy ifadelerinde kendilerini kaçırmanın Rum eşkıyası olduğunu belirtmişlerdi. Eşkıya grubu bunları ertesi gün her ikisini bir orman yakınına bırakmışlardı.⁶⁵ Kaçırılan her iki kişinin karşılıksız bir şekilde serbest kalması düşündürücüdür. Kuvvetle muhtemel eşkıya yanlış kişileri kaçırmıştı. Durum anlaşılınca da bunları serbest bırakmıştı. Lakin kafa karışıklığı oluşturan bir diğer sebep bunların hiçbir zarar görmeden öylece serbest bırakılmasıdır. Yukarıdaki örneklerden de bilindiği üzere komitacılar kendilerine destek vermeyen Hristiyanları katletmekten bile geri durmuyorlardı. Bu Yunan eşkıyasını durduran sebebin ne olduğu tam olarak saptanamamaktadır.

Tüm bu yaşanan gelişmeleri Rumeli Umum Müfettişi olan Hüseyin Hilmi Paşa'nın⁶⁶ merkeze bildirdiği belgelerden de izleyebiliriz. Paşa'nın merkeze ilettiği olayların günlük veya haftalık olup olmadığını tespit edemiyoruz. Ancak komitacıların bölgede çok etkili, teşkilatlı bir şekilde çalıştıkları ve toplumsal olarak ortaya çıkan olumsuz durumların dışında devletin askeri ve bürokratik manada nasıl zorlandığına işaret etmektedir. Paşa'nın bildirdiğine göre merkez kazasının sınırları içerisinde bulunan Eğrizir köyüne gece vakti Bulgar eşkıyası saldırmıştı. Bunlar Müslüman ahaliden 5 kişiye ait olan çiftlik binasını yaktıkları gibi bazı hayvanları da çalmışlardı. Ayrıca devlete bağlı (belli ki Osmanlı egemenliğini benimsemiş yahut Bulgar çetecilere destek vermeyen başka gruplara destek veren ya da hiçbirine destek vermeyen) Hristiyanlardan birini öldürmüşler diğerini de yaralamışlardı. Bu olayın dışında Kraçova kazasında 4 köyün ahalisi köylerini terk etmişti. Bunlar eşkıyaya katılarak dağa çıkmışlardı. Sonrasında bu ahali pişman olmuş ve padişahın affına sığınarak köyelerine geri dönmüştü. Florina kasabasında ise Kostantiye Peruda'nın hanesinde bazı silah ve mühimmat bulunmuştu. Paşa'nın bildirdiği bir başka olay ise Komanıç köyüyle alakalıydı. Dün gece 40 kişilik bir komitacı grup köyü basmıştı. Bunlar Rum ahaliyi sopalarla darp ve tehdit ederek dağa kaldırmışlardı. Paşanın bildirdiği son

⁶⁵ BOA, *TFR.I.SL*, 86/8593, 6 Teşrinievvel 1321, (19 Ekim 1905).

⁶⁶ Hüseyin Hilmi Paşayla ilgili detaylı bilgi için bkz. Abdullah Özdağ, "Son Sadrazamlardan Hüseyin Hilmi Paşa'nın Hayatı Ve Faaliyetleri (1855-1923), Karadeniz Araştırmaları, S:41, Bahar 2014, ss.147-159; Özgür Tilbe, *Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Umumi Müfettişliği (1902-1908)*, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya 2018; Mustafa Alkan, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Umumi Müfettişliği (1902-1908), *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C:12, S:1, 2015, ss.242-255; Mahir Aydın, "Hüseyin Hilmi Paşa", *TDV*, C:18, İstanbul, 1998, ss.550-551; Emin İsmail Altunkaya, *Hüseyin Hilmi Paşa'nın Hayatı ve Devlet Adamlığı (1855-1923)*, (Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Antalya 2018; Tuğba Aşan, *Hüseyin Hilmi Paşa Siyasi Hayatı, Fikirleri Ve Şahsiyeti (1855-1923)*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2021.

olay yine bir gasp haberi idi. Bulgar eşkiyası Senice? köyünde 250 sığır ve 250 keçiyi gasp etmişlerdi.⁶⁷ Komitacılar sadece Müslüman toprak sahiplerine ya da onların etrafındakilere saldırmakla kalmıyor kendilerine tehdit olarak gördükleri Hristiyanlara da saldırmaktan geri durmuyorlardı. Davalarına sempati beslemeyen ya da katılmayan Hristiyanları katlediyor. Diğerlerini ise zorla tehdit ve darp yöntemiyle kendi safhalarına katmaya çalışıyorlardı. Bunun ne kadar başarılı olduğu tartışmalı bir konuyken devletin egemenlik ve toplumsal düzenini bozduğu gerçeği ise bir o kadar tartışmasızdır.

3. ÇİFTLİK SAHİPLERİNİN ZARARLARINI TAZMİN ETME ÇABALARI

Komitacılar karşısında çiftlik sahiplerinin durumu Osmanlı hakimiyetinin bölgedeki değişkenliği ile paralellik gösterir. Çiftlik sahipleri ister müslim isterse gayrimüslim olsun hatta yabancı tebaa⁶⁸ da komitacıların saldırılarından sonra hemen her zaman oluşan zararları giderme maksadıyla devlete başvururlardı. Müslüman toprak sahipleri devlet kurumlarına doğrudan başvururken, Gayrimüslimlerin birçok defa yabancı temsilcilikleri ve konsoloslukları araya sokması bürokratik manada bazı zorluklar çıkarabilmekteydi. Başvuru dilekçelerine bakıldığında kişilerin ve grupların zararı tazmin için para taleplerinin yanı sıra koruma da istedikleri dikkate değerdir. Zarar görenlerin sosyal statülerine bakıldığında çiftlikte yarıcı olarak bulunanlardan çiftlik sahibi paşalara kadar bütün sosyal grupların yer aldığı ve zararlarının tazmini için dilekçeler verdikleri görülmektedir. Şurayı Devlet Azası Rıza Bey'in yaşadığı olay toplumun üst kesiminin verdiği dilekçelerden biridir. Rıza Bey Manastır merkez kazası dahilinde bulunan Koceşte çiftliğini tasarruf etmekteydi. 1904 Nisan'ında bu çiftlik birbirleriyle çarpışan eşkiyanın taarruzuna maruz kalmıştı. Çiftlik üretimden düşmüş, boş kalmış, ekilememişti. Rıza bey ekilemeyen çiftliğin vergilerinin alınmaya devam edilmesinin adil olmayacağı gerekçesiyle devlete başvurmuştu ve

⁶⁷ BOA, *Y.A.HUS*, 454/35, 31 Temmuz 1316, (13 Ağustos 1900).

⁶⁸ Osmanlı tebaası olmayan kişiler ve gruplarda zararlarını tazmin edebilmek için devlete başvuruyorlardı. Karaferye kazasındaki Nişi çiftliği İtalya tebaasından Selanikli Yako Moriyano'nun tasarrufu altındaydı. Selanik vilayetine İtalya elçiliği üzerinden bir talepte bulunulmuştu. Talepte Nişi çiftliğinin korunması için gerekli tedbirlerin alınmasını istemekteydi. Ayrıca elçilik, çiftliğin 1500 lira kadar olan zararının da devlet tarafından tazmin edilmesini istemişti. İtalyanlar bu olayın devletin almış olduğu tedbirlerin kifayetsizliği neticesinde olduğu için tazminat talep etmişti. BOA, *BEO*, 2886/216393, 22 Temmuz 1322, (4 Ağustos 1906); *HR.TH*, 337/73, 24 Temmuz 1322, (6 Ağustos 1906).

verginin affedilmesini istemişti. Bunun dışında Rıza Bey çiftliğinin zararının da devlet tarafından tazmin edilmesini istemişti. Devlet bu talepler karşısında 1907-1908 yıllarına ait ödenmesi gereken vergiyi affetmişti. Ancak tazminat talebi yetkililer tarafından uygun görülmemiştir.⁶⁹

Rıza Bey dışında topraklarındaki zarar sebebiyle devlete başvuran çok sayıda kimselerde vardı. Mehmed ve Murtaza Ağalar 1900/1901 yılında Köprülü ve İştib kazalarındaki bazı köylerin aşarını iltizam etmişti. Bunların Köprülü kazasında tasarruf ettikleri çiftlik binaları, ekinleri ve ürünleri Bulgar eşkıyası tarafından yakılmıştı. Bunun sonucunda da büyük zarara uğramışlardı. Ayrıca 17 bin kuruş borçları vardı. Bu borcu ödemekten aciz olduklarını belirtmişlerdi. Bu durum karşısında çiftlikten feragat etmek zorunda kalacaklarını belirttikleri gibi borçlarının affını da talep etmekteydiler. Mehmed Ağa'nın içine düştüğü durumdan gözleri kör olmuştu. Yangın ianesinden bu kişiye 3.000 kuruş yardım yapılmıştı. Bu 3.000 kuruşun borçlarından düşülüp ödenmesi düşünülmüşse de Kosova meclisi idaresi bunun uygun olmadığını belirterek tüm borçlarının silinmesini ve çiftliğin satılmaktan kurtarılmasının daha uygun olacağını belirtmişti.⁷⁰ Devlet, yaşanan olumsuzluklar karşısında toprak sahiplerini korumak için olabildiğince yardım etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Mehmed ve Murtaza Ağaların yaşamış olduğu olay tipik bir komitacı eylemi gibi görünse de içerisinde bazı farklı detaylarda barındırmaktadır.

Mehmed ve Murtaza Ağalar yazmış oldukları dilekçelerinde yaşananları kendi bakış açılarıyla anlatmışlardı. Köprülü kazası Peripor köyünde tasarruf ettikleri çiftlikleri saldırıya uğramıştı. Saldırıyı yapanlar ise çiftliklerine sınır olan Karina ve Karaniçe köyleri Hristiyan ahalisiydi. Kendilerini “*erbabı haysiyet ve servet sahibi*” olarak tanımlayan ağalar, Hristiyan ahalisi ile aralarında mezhep ihtilafından başka bir münafaret sebebi olmadığını belirtmişlerdi.⁷¹ Ağalar bu köyler halkının yapmış olduğu zulümlerden yakınmaktaydılar. Mahsulleri gasp edilmiş, samanlıkları yakılmış, üç yüz liradan

⁶⁹ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), ŞD, 439/77, 22 Mart 1325, (4 Nisan 1909); TFR.I.MN, 192/19173, 24 Haziran 1325, (7 Temmuz 1909).

⁷⁰ BOA, ŞD, 433/32, 21 Temmuz 1323, (3 Ağustos 1907); TFR.I.KV, 194/19395, 12 Şubat 1313, (24 Şubat 1898).

⁷¹ Ağalar dilekçelerinde her ne kadar aramızda bir şey yok diyorsa da iki taraf arasındaki bir başka anlaşmazlık konusu da arazi meselesidir. Peripo çiftliği tapusunda yazan kırmızı tarla mevkii ile köylülerin tapusunda yazan kırmızı meşe mevkii'nin aynı olduğu, iki taraf arasında iddiaya ve kavgalara sebep olmaktaydı. Köylüler Peripo çiftliğinin merasıyla bitişik olan Vir, Razvoliçe ve Gratişte mevkilerindeki 50 dönüme yakın arazinin Han, Torba ve Uzunbayır mevkilerinden ayrılmadığı için

fazla değerdeki çiftlik evleri, müstemilatı, anbar ve kuleleri yakılmıştı. (Çetelerin destek ve onların sağladığı hareket alanından dolayı Bulgar köylüler de çeşitli eylemlerde bulunabiliyordu.) Ağalar her seferinde durumu yetkililere bildirmelerine rağmen yeni eylemlerin engellenemediğinden yakınmaktaydılar. Yapılan tahkikat sonucunda 156.000 kuruş zarar ve ziyanın olduğu tespit edilmişti. Suçluların ortaya çıkarılması ve zararlarının tazmin edilmesini istiyorlardı. Şayet suçlular ortaya çıkarılmaz ve zararları tazmin edilmezse hasarın etkisinin genişleyeceğinden endişe duyuluyordu. Tüm bunların yanı sıra Mehmet Ağa tarafından kendileri ve Müslüman halkın derinden etkileneceği ifade edilmişti.⁷² Bu noktada ağaların tazminat taleplerini devlete olan iltizam borçlarına karşılık göstermeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Osmanlı maliyesine 9.000, Düyunu Umumiyyeye 3.000 kuruş borçları vardı. Bu ödemeleri bir müddet daha ertelenmişti.⁷³ Uğramış oldukları felaketten dolayı devlet tarafından 30 lira yardım yapılmıştı. Yirmi kişilik aileleriyle zor durumda kaldıklarını ve arazilerinin Bulgarların elinden kurtulması için hızla önlem alınmasını istemişlerdi. Ancak arazilerini kurtaramadıkları gibi 50 dönümlük korulukları bütünüyle tahrip edilmişti. Emlakini büsbütün “zalimlere” bırakmak zorunda kalacaklarını, bitmeyen mahkeme süreçleri sebebiyle üçüncü defa arazi keşfi yapıldığı, kanuni formalite ve boşluklarla vakit geçirildiği ve sürecin uzaması nedeniyle hak kaybına uğradıklarından şikâyet etmekteydiler.⁷⁴

Ağalar devri okumaktan çok uzaklar köylüler ile aralarında sadece dini olarak bir farklılık olduğunu belirtmekteydiler. Ağalar kendilerini klasik bir toprak sahibi olarak gördükleri anlaşılıyor ve farklı dine mensup olmak dışında hiçbir nefret sebebimiz yok diyorlardı. Ancak köylüler ile yaşadıkları toprak anlaşmazlığı problemleri vardı. Böyle söylemelerinin bir başka sebebi kendilerinin iyi bir komşu olduğuna da işaret etmek olabilir. Her ne kadar bizim hiçbir münaferetimiz yok diyorlarsa da köylü indinde bir yük ve zulme dönüşmüş aşar mültezimi olmaları onlarla ilgili olarak yeteri kadar düşmanca tavır ve kin oluşmuş olmasına sebep olmuş olmalıdır. Mehmed ve Murtaza Ağaların yaşadıkları problemler zorla veya gönüllü olarak

Peripo çiftliği ağaları tarafından zapt edilmeye çalışıldığını iddia etmekteydiler. Bir türlü halledilemeyen bu mesele mahkemeye taşınmasına rağmen taraflar birbirine girmişlerdi. BOA, *TFR.I.KV*, 194/19395, 4 Mayıs 1322, (17 Mayıs 1906).

⁷² BOA, *TFR.I.KV*, 194/19395, 14 Kanunuevvel 1321, (27 Aralık 1905).

⁷³ BOA, *TFR.I.KV*, 194/19395 18 Kanunusani 1323, (31 Ocak 1908).

⁷⁴ BOA, *TFR.I.KV*, 194/19395, 12 Şubat 1323, (25 Şubat 1908).

toprağın el değiştirmesine bir örnektir. Komitelerin vermiş oldukları talimatnamede belirtildiği gibi her fırsatta toprak sahiplerini şikâyet etmek ve sorunları mahkemeye taşımak onları bir yıldırma taktiğiydi. Bu arada toprak beylerine her türlü baskı devam etmekte, uzun süren mahkeme sürecinden yorulan toprak sahiplerinin elinden topraklar -mahkeme kaybedilse bile satın alınarak- Müslümanlar uzaklaştırılmaktaydı.

Bulgar eşkıyaları bölgede sadece nüfuzlu çiftlik beylerine değil, konar göçer yörük gruplarına karşı da son derece saldırganlardı. Yörükler de her ne kadar toprak sahibi olmasalar da Osmanlı-Türk Müslüman kimliğinin temsilcisi durumundaydı. Onlar da komitecilerin çeşitli baskı ve saldırılarına maruz kalmaktaydılar. Nevrekop kaymakamlığından alınan telgrafta; Lofça'da köyü çayırlarında koyun otlatan yörüklere gece eşkıya saldırmış ve hayvanlarının bir kısmını gasp etmişti. Yetkili makamların olaydan haber olmasıyla birlikte 120 kişilik bir müfreze ile eşkıya takip edilmeye başlanmıştı. Bunun sonucunda koyunlar geri alınmış fakat eşkıya kaçmayı başarmıştı.⁷⁵

Müslüman çiftlik sahipleri topraklarına komitacılar tarafından gelen saldırılar sonucunda zararlarını giderme konusunda bürokrasiyi zorlarken devletin ilgilenmesi gereken başka meselelerde mevcuttu. Örneğin firar eden eşkıyanın geride bıraktığı mülkleri ve hayvanlarına karşı nasıl bir yol izlenmesi gerektiği Kosova'da bulunan kolordu kumandanlığından merkeze sorulmaktaydı. Merkez ise izlenmesi gereken yolu şöyle belirlemişti. Bu hayvanların yerel hükümet memurları ile birlikte müştereken sattırılması ve elde edilen paranın daha sonra tebliğ olunacak karara göre nerede kullanılacağına belirtilmesine kadar saklanması bildirilmişti. Kosova kolordu kumandanlığı bu sorunu merkezin isteği doğrultusunda çözmeye çalışırken başka bir problemle daha karşılaşmıştı. Bu durum karşısında kumandanlık bir kez daha merkeze danışmayı uygun görmüştü. Kumandanlığın telgrafında; *kendileri firar ettikleri halde çiftçileri mevcut bulunan arazi ve mahsulat ile çiftçisi olmadığı halde ailecek firar eyleyen eşkıyanın mezruatı hakkında ne yapmak lazım geldiği* sorulmuştu. Merkezin cevabında ise; Hem bu mezruatın hem de hayvanların, yerel idareciler ve askerlerden tayin olunacak memurlar marifetiyle sattırılması, elde edilen paranın da şimdilik muhafaza edilmesi kararlaştırılmıştı.⁷⁶ Devlet sadece Müslüman toprak sahibinin mallarını

⁷⁵ BOA, DH.ŞFR, 370/36, 2 Eylül 1322, (15 Eylül 1906); BEO, 3782/283632.

⁷⁶ BOA, BEO, 3782/283632, 13 Recep 1328, (21 Temmuz 1910).

korumakla kalmıyor aynı zamanda firar eden eşkıyanın mallarını da hukuk çerçevesinde korumaya çalışıyordu.

Komitacıların verdikleri zarar yüzünden toprak sahipleri çözüm yolu olarak devlete başvurmuşlardır. Bu çözüm yoluna başvurma sebebi belki zorunluluktan belki de başvuracak başka bir yerleri olmadığı içindir. Kimi toprak sahipleri bu durumu kendi lehlerine avantaj olarak kullanmaya çalışırken kimisi de gerçekten zor durumda olduğu için devlete meramını anlatmaya çalışmıştır. Hatipzade Adem Ağa'da dönemindeki diğer denктаşları gibi sesini devlete duyurmaya çalışanlardan biridir. Adem Ağa'nın tek farkı 5 yıl boyunca sorunun çözülmesi için birden fazla dilekçeler vermiş olmasıdır. Ağa'nın mutasarrıf olduğu Gradişte çiftliği 5 kez eşkıya saldırısına uğramıştır. Çiftliğe defalarca saldırı olmasının sebebinin Ağa, kendisinin çiftlikte bulunduğu için gerçekleştiğini belirtmişti. Bilindiği üzere toprak sahiplerine karşı saldırılar artınca birçoğu çiftliklerinde kalmayarak daha merkezi ve güvenli yerlerde ikamet etmeye başlamışlardır. Birinci saldırıyı 66 kişilik bir eşkıya grubu gerçekleştirmişti. Bu saldırı esnasında Hatipzade Adem Ağa iki yerinden yaralanmıştı. Ayrıca çiftlik kulesini, ambarını, samanlığını, ahırlarını ve zaireleri eşkıya tarafından yakılmış, 1500 liradan fazla zarar oluşmuştu. İkinci saldırıda ise 1000 lira zarara uğramıştı. Üçüncüsünde 1000 lira kıymetindeki yeni samanlıkları bir daha yakmışlardı. Dördüncüsünde afyonunu ve iki baş atını gasp etmişlerdi. Bundan dolayı 60 lira nispetinde zarara uğramıştı. Eşkıyanın beşinci ve son saldırısında ise zarar 2500 liraya ulaşmıştı. Adem Ağa olayları daha önceden bildirmesine rağmen bu olayları gerçekleştirenlerin yakalanmasına teşebbüs edilmediğini de belirtmektedir. Kanuni takibin yapılmasını, gasp olunan mallarının tekrar kendisine verilmesini, gerekli tedbirlerin alınmasını istemekteydi. Vergi borçlarının ise affedilmesini talep etmişti.⁷⁷ Adem Ağa bu zaman zarfı içerisinde kendi deyimiyle sadaka verilecek bir hale gelmişti. Üstelik borçlarından dolayı tahsildar kapısına gelerek borcunu öde yönünde bir talimat vermişti.⁷⁸ Adem Ağa'nın ilk dilekçesini vermesinin üzerinden 5 yıl sonra bile konu halen devam ediyordu. Maliye Nazırı imzalı bir belgede Hatip Ağa'nın zararları kalem kalem belirtilmişti. Bunların dışında Ağa'nın Aşar vergisi borcu ve Ziraat bankasına olan borcu da ortaya çıkmıştı. Ağa'nın zararlarını giderecek parası olmadığı aşıkardı. Adem Ağa'nın bu zararları giderme önerisi de bulunmaktaydı. Kendisi çiftliğin hanelerinin

⁷⁷ BOA, *TFR.I.SL*, 172/17194, 9 Kanunuevvel 1321 (22 Aralık 1905).

⁷⁸ BOA, *TFR.I.SL*, 172/17194, 16 Şubat 1322 (1 Mart 1907).

hükümet tarafından yapılmasını istiyordu. Bu sayede hem kendisinin içinde bulunduğu müşkül sorunu çözülecek hem de ilerleyen süreçte hazine bu durumdan istifade edebilecekti. Verilen son karar ise Ağa'nın vergi ve aşar bakayasının silinmesi münasip görülmüştü.⁷⁹

Devlete başvuran gayrimüslimlerin talepleri ve şekilleri dikkati çekmektedir. Mülga Heyet-i Müşavere azasından Nikola Revi Efendi'nin Florina kazasında Rusna? ismindeki çiftliğin sahibidir. Belli ki bölgede etkili bir kişi olan Nikola Osmanlı yönetimine de yakın bir tutum izlemiştir. Ancak Bulgar eşkıyasından Tana'nın çiftliğini yakacağı haberi alınınca ilgili makamlara başvurmuştu. Manastır mıntıka kumandanlığı ise köyün çok yakınından demiryolu hattı geçtiği, dolayısıyla demiryolunu korumak için devamlı askerin bulundurulduğu için yeni bir müfrezeeye gerek olmadığı cevabını vermişti.⁸⁰ Ancak bu tedbir[sizlik] komitacıların köye saldırısına engel olmamıştı. Gorinçovalı Tana köye saldırmış ve evlerden birisini yakmıştı. Çevrede bulunan asker yetişerek yangını söndürmüş ve diğer evlerin yakılmasının önüne geçmişti. Bunun üzerine Hüseyin Hilmi Paşa'ya mektup yazarak doğrudan yardım istemişti. Mektup kendisiyle birkaç defa görüşme teşebbüsünde bulunmuşsa da başarılı olamadığından bahisle köylere asker gönderilmesi talebini dile getirmekteydi. Daha dikkati çeken ifadeler ise saldırıdan sonra köylülerin korkudan bazılarının Amerika bazılarının da kent ve kasaba merkezlerine göç etme niyetinde oldukları ifadeleridir. Bu ifadeler ister gerçeklik payı olsun isterse Osmanlı bürokratlarını ikna etmek için kullanılmaya çalışılan bir argüman olsun çiftlik sahiplerinin en çekindikleri durumlardan birisiydi. Toprak sahibi olmayan köylünün toprağa bağlılığı çok kırılgan ve naifti. Dolayısıyla komitacılar bu durumu klasik Osmanlı düzenini bozmak için çok rahat kullanıyorlardı. Gerek çiftlik sahipleri gerekse Osmanlı çözüm taleplerinin hep asker noktasında odaklanması sadece güvenlik merkezli çözümler üretebilmiş gibi algılanmasına sebep olmaktaydı. Nikola Efendi'nin köylünün göçü karşısında “*Bu hal bizî mahveder. Bu çiftliğe malik olduğumuz için senevi hazîne-i devlete 80.000 gurus vergi veririz. Üç aile bu çiftlik sayesinde idare oluyor. İşçiler çiftliği terk ider ise arazi işlenemeyeceğinden dolayı virgümüzü tediye idemedikten başka idaremiizi dahi temin idemeyeceğiz.*” ifadeleri durumu özetler nitelikteydi. Dahası Nikola Efendi'nin

⁷⁹ BOA, ŞD, 444/9, 27 Mart 1326 (9 Nisan 1910).

⁸⁰ BOA, TFR.I.MN, 77/7632, 25 Şaban 1323, (25 Ekim 1905).

askerin çiftlikte kalması için her şeyi hazırlayacağını söylerken başvurusunun gizli kalmasını istemesi de korku psikolojisinin yeteri derecede etkili olduğunu göstermektedir.⁸¹

Balkanlardaki Osmanlı toprak sisteminin dönüştüğü çiftlik rejimi, 19. yüzyılın son çeyreğinde komitacılık[terör] karşısında Makedonya’da adeta bir şokla karşılaştı. Devletin üretmeye çalıştığı ağırlık güvenlik merkezli çareler meseleye çözüm bulamadığı gibi dışarıdan gelen baskılar bu çözümsüzlüğü daha da artırdı. Bu noktada bu yazının konusu olan ve komitacıların en öncelikli hedefi haline gelen çiftlik sahipleri [beyleri] de çaresizce devletten yardım istemeye ve beklemeye başladılar. Yazmış oldukları mektuplar onların içine düştükleri duruma işaret etmektedir. Bunlardan en uzunlarından birisi Menteşe nahiyesi Korfallı? çiftliği sahibi [belgede Korfallı çiftliği olarak geçerken dilekçede Selanik’de Hayreddincik Mahallesinden Hızırlı Çiftliği mutasarrıfı olarak geçmektedir] Hüseyin Hüsnü’nün gönderdiği mektuptur. Mektup meseleye bir çiftlik sahibinin gözünden tek taraflı bakmakta ise de yine de satır aralarında çoklu tarafların hikayesi ile ilgili bazı bilgiler vermektedir. Hüseyin Hüsnü “feryadname” adını verdiği mektubuna [dilekçesine] “*Muazzam Osmanlı Devleti’nin kurulduğu tarihten bugüne kadar*” diye başlayarak sarsılmış meşruiyetini sağlamlaştırma kaygısıyla başlamıştı. Emsaline rastlanılmayan derecede refah ve saadet içindeki Osmanlı tebaasının içeride kudretli devlet adamları yetiştiren padişahımızın idaresi altında bulunmaktan iftihar ediyoruz diyerek çiftlik sahiplerinin devlet içindeki konum yerine tarihsel bir gönderme yaparak devam etmişti. Mektup geri kalan satırlarında her fırsatta, ifade ve ibarede padişahın-devletin idaresi altında-sadık tebaası olmaktan memnuniyet konusu vurgulamaya devam etmişti. Ayrıca açık veya örtülü biçimde devletin ve kendisinin taraf olduğu noktadan, temsil ettiği konumuyla bulunduğu yerdeki devletin hakimiyetinin bir uzantısı ve meşruiyet aracı olduğunu vurgulamaktaydı. Çiftliğinde edebi ve namusu ile geçinip yılda dört-beş bin lira gelir elde ederken çocukluğuyla bir lokma ekmeğe muhtaç hale geldiğini belirtir. Şikayet dilekçesini alt makamlardan başlatması gerektiğini bildiğini ve neden doğrudan en üst makama göndermek zorunda kaldığını izah ederken bunu uğradığı zarar ve ziyanın çokluğuna, defalarca yaptığı başvuruların sonuçsuz kaldığına bağlıyor. Ona göre “*Rumeli’de Bulgar kalkışmasından henüz bir eser görülmediği 1316 senesinin ilk yıllarından halkı tamamen Bulgar milletinden olan çiftliğimde işimle meşgul olarak sakin bir hayat geçirmekte*” iken iki sekbani ile Yenice’den

⁸¹ BOA, TRF.I.MN, 77/7632, 25 Eylül 1905.

dönerken pusuya düşürülmüş, iki sekbani ölürken kendisi ve subaşı da yaralı kurtulmuştu. Kendisine suikast düzenleyenleri, onları teşvik edenleri ismen dilekçesinde belirten Hüseyin Hüsnü bu isimleri adli makamlara da bildirdiğini ancak yetkililerin bu olayı sonuçlandırmadığını ifade etmişti. Yerel yetkililerin delil bulamadıklarını ifade ettikleri bu noktadan sonra Hüseyin Hüsnü kendisine karşı yapılan suikastın sonuçsuz ve cezasız kalması üzerine daha büyük cesaretle üzerine gelinmeye başladıklarını ifade etmişti. Bu noktadan sonra her an öldürülme korkusuyla yaşayan bir toprak sahibinin gözünden komitacıların ideolojisi ve amaçlarını en güzel şekilde izah eden noktayı yakalamış ve vurgulamıştı. Her ne kadar bu satırlar buram buram bencil bir kişinin kendi hayatına endekslediği, hayatın merkezinden bir bakışın izlerini taşıyorsa da pratikte bir gerçekliği yansıtmaktaydı. Kendisinin sadakati, buna karşı Bulgarların hareketlerine iştirak etmeyeceğinin açık olması, onların müfsid fikirlerine uymayacağını belli olması üzerine *“sadece çiftlik beylerinin vücudunu ortadan kaldırmak.....”* istiyorlardı. Komitacıları, müfsid, çete, eşkıya, melanetkarane şeklinde tanımladığı sadece bir yerde geçen Bulgar asileri olarak zikretmişti. Komitacılar karşısında bazı Müslüman beylerin nasıl eğildikleri, para vermek zorunda kalırlarken kendisinin sonuna kadar karşı ve dimdik durduğunu da belirtmişti. Bütün bunlara karşın Hüseyin Hüsnü’nün Bulgar köylüleri tarafından şikayet edilişi ve şikayeti dikkate alan askeri yetkililerin evini kuşatıp silahlarına el koymasını kendisinin on beş gün boyunca hapsedilmesi karşısında duyduğu derin üzüntü ve hayal kırıklığını da *“hükümet aleyhinde isyan ile binlerce eşkıya çıkararak insanıyete karşı davranan fesad erbabının içinde kırdaki çiftlikte ferd olarak yaşamak mecburiyetinde kalan bir arazi sahibi nefsi müdafası için bulundurduğu bir silahı gerçekte şaki fakat zorunlu halde görünürde adam görünen birkaç müfsidin kaleme aldığı gerçek dışı iddialarla dikkate alıp padişah ve milletin sadık bir bendesi olan kendisini ruhsuz bir insan halinde bırakmak doğru mudur?* diyerek mektubunda ifade etmekteydi. Olayın şahsi hukukunu yerle bir ettiği gibi her türlü silah ve patlayıcılarla dolaşan komitacıları devlet yetkililerine şikayet eden ve çetniklerin hedefi haline gelen kendisine karşı yapılan bu hareketin bir *“hakaret”* olduğunu ifade etmişti. Ardından hanının yakılması, mallarının, ürünlerinin çalınması, evinin yakılması ve kulesinin yakılıp tahrip edilmesi sürecinin geldiğini ifade eden Hüseyin Hüsnü, yetkililere her başvurduğunda sonuçsuz kalması ya da bir türlü halledilemeyişinden şikayetçiydi. Kendisinin ısrarla çiftliğinin başında bulunmaya çalışıp olaylara hakim olmaya çalışırken sık sık şikayet edilip Selanik’e gitmeye zorlandığını, çiftlikten uzaklaştırıldıktan sonra ise her defasında malına ve mülküne nasıl zarar

verildiğini izah etmişti. Ancak satır arasında kendisinin bir toprak sahibi olmasının ötesinde neden hedef alındığının başka bir ipucunu da vermişti. Köylüye senetle vermiş olduğu 200.000 kuruşun artık bir kuruşunu bile toplayamadığını, tahsildarlarının dövülerek kovulduğundan şikayet ederek aslında tefecilik yaptığını da örtülü bir şekilde itiraf etmişti.⁸²

Hızırlı çiftliği sahibi Hüseyin Hüsnü'nün dilekçelerinin Osmanlı yerel makamları tarafından çok da dikkate alınır ve hassas yaklaşılacak bir olay olarak görmedikleri anlaşılmaktadır. Belki Hüseyin Hüsnü gibi merkezi bürokrasiden koruma, asker, vergi indirimi, zararların tanzim edilmesi vs. gibi daimi isteklerde bulunan yüzlerce çiftlik sahiplerinden birisi olarak gördükleri açıktır. Kaldı ki Hüseyin Hüsnü'nün kendi etrafında oluşturduğu dünyası, ben merkezli duruşu, Osmanlı egemenliğinin taşrada beyler üzerinden oluşturduğu ya da oluşturmaya çalıştığı egemenlik ve merkezîyetçilikle özdeşleşmiş gibidir. Hüseyin Hüsnü beyin çevresiyle ilişkileri de problemlili görünmektedir. Çevresinde bazı arazilerle ilgili olarak anlaşmazlıklar yaşamaktaydı.⁸³ Kendisinin de dilekçesinden ifade ettiği yetkililerin hassas davranmaması ve yeterli çaba göstermemesinin arkasında tefecilik yapması ve çiftliği halkının ondan memnuniyetsizliği olduğu düşünülebilir. Dahası kendisinin devlete sadık tebaa olduğu, komitacılar karşısında dik durduğu onları ihbar ettiği gibi ifadelerle karşı belgelerde “*çiftliğinde eşkıya saklandığı*” ithamına rastlanılmasıdır. Dilekçesine yetkililerce verilen cevapta; ilk suikast ve han yangını gibi meselelerin kendisinin göreve başlamasından önce olduğu, o dönemde yapılan tahkikat ve sonucu hakkında bilgi sahibi olmadığını belirtmişlerdi. Ambarlarında iki defa yapılan hırsızlığı zaman belirtmeden ihbar etmesine karşın hemen yetkililerce soruşturulduğunu ancak hırsızlık yapıldığını ambarın tamamen tahliye edilmesinden sonra anladığı ve olayı hayli geç bildirdiği ve suç delillerinin kaybolduktan sonra ihbar ettiği, ambarın dışarıdan açıldığına dair hiçbir ize bulunamadığını belirtmişlerdi. Keza Hüseyin Hüsnü çiftliğinde geçen yıla kadar subaşı ve sekban istihdam etmişti. Çok güvendiği bu adamlardan birisi olan Adem adlı Arnavut kendisinin saflığından yararlanarak zahireleri sakladığı ve giz-

⁸² BOA, TFR.I.ŞKT, 84/8360, 4 Mart 1322, (17 Mart 1906).

⁸³ Menteşe nahiyesi çiftlik sahiplerinden Ali Eşref Bey Hızırlı'daki arazisine Hüseyin Hüsnü Bey'in müdahale ettiğine dair şikayet etmişti. Ancak yapılan araştırmada Hızırlı çiftliği yarıcılarında Tarayko'nun ifadesi ve Hüseyin Hüsnü Bey Aişe Hatunun dilekçelerine istinaden arazinin Ali Eşref Bey'e ait olmadığı, Tarayko'nun hububat ekmediği, asıl sahibi Hüseyin Hüsnü Bey olduğu ortaya çıkmıştı. BOA, TFR.I.ŞKT, 72/7195, 20.07.1323.

lice sattığı ortaya çıkmıştı. Daha sonra emniyeti suistimalden Adem hakkında dava açmıştı. Adem ise on yedi aydan beri maaş alamadığı için Hüseyin Hüsni aleyhinde dava açmaya teşebbüs etmişti. Bunun üzerine barışmışlardı. Yine bir yıl önce yanan hane hakkında da hemen tahkikat yaptırılmış ise de olayın gece oluşu, evin boş olması, sebebiyle kim tarafından yapıldığı bulunamamıştı. Asıl vurucu ifade ve ise şu cümlede saklıydı “*Mamafih çiftlikte ara sıra Bulgar eşkıyası saklandığından yangının bunlar tarafından çıkarılmış olabileceği kuvvetle muhtemeldir*” denilmişti.⁸⁴ Yetkililer bilerek ya da bilmeden Hüseyin Hüsni’yü sanki çiftliklerinde bazen Bulgar eşkıyasını saklamakla itham ediyor gibidirler. Belgede kendisinin açıkça “*saflığından bilistifade*” ve yetkililerin haber aldıkları anlaşılan çiftliklerinde ara sıra “*Bulgar eşkıyasının saklandığı*” gerçeği onları kızdırmış olabilir mi? Buna bir de dönemin en büyük problemlerinden birisi olan tefecilik olduğu anlaşılan yarıcılara borç verme meselesinin yarattığı gerginlik eklenince Hüseyin Hüsni’nün imalarla, sitemlerle dolu şikayetnamesini geçiştirmiş olabilirler mi? Bu soruların cevaplarını bilemiyoruz. Ancak Osmanlının balkanlarda son dönemde üzerine dayandığı kesimlerden birisi olan toprak beylerinin tipik görüş ve duruşunu ifade eden bu arzuhal her yönüyle dikkate alınmaya değerdir. Bunun karşıt duruş ve tezlerini ise Çernoyef’in mektubunda görmek mümkündür.

SONUÇ

Osmanlı Devleti’nde bir Makedonya sorununun ortaya çıkması 19. Yüzyılın ikinci yarısındadır. Görünürde birçok sebebi olmakla birlikte en önemli mesele toprak sahipliği meselesidir. Bu durum Müslim ve gayrimüslimleri karşı karşıya getirmiştir. Hatta zaman zaman çıkarları doğrultusunda gayrimüslim gruplar da birbirleriyle çatışmaktan geri durmamışlardır. Bölgede Müslüman grupları çiftlik beyi ve müslim halk, gayrimüslimleri Bulgar, Sırp, Rum komitalar ve çeteleri temsil etmiştir. Çok taraflı bu denkleme hepsinin üstünde yer alan ama arada kalan devlet, Müslüman toprak sahiplerini koruyup kollamakla itham edilmiştir. Bu durum özellikle toprak sahiplerinin şiddetli komitacı saldırılarına maruz kalmasıyla devam etmiştir. Çiftlik beyleri dışında onların vekilleri statüsünde olan kahyaları, aile üyeleri de komitacıların saldırısına uğramıştır. Bu saldırıların nedenleri komitacıların çiftlik sahiplerine yazdıkları tehdit mektuplarından okunabilmektedir. Mektuplar ayrılıkçı hareketlerin fikri ve sosyal alt yapısını yansıtmak-

⁸⁴ BOA, TFR.I.ŞKT, 84/8360, 18 Mart 1322, (31 Mart 1906).

taydı. Bunların dışında maddi sorun ve talepleri de barındırıyordu. Çetelelerin çiftlik beylerine saldırmalarındaki sebep toprak sahipliği konusu olduğu gibi merkezi otoriteyi temsil etmeleri sebebiyle de hedef tahtasına oturtmuşlardır. Osmanlı Devleti komitacılar karşısında egemenliğinin bir devamı olarak gördüğü çiftlik beylerini desteklemiştir. Devlet, onları korumak için çiftliklere asker yerleştirmiş ve zararlarını karşılamaya çalışmıştır. Fakat zaman zaman bölgedeki saldırıların şiddetini arttırması, ekonominin bozulması, yetersiz personel sebebiyle bütün çiftlik sahiplerini koruyamamış ve isteklerini yerine getirememiştir. Bu durum karşısında bazı çiftlik beyleri ve onun nazırları komitacılara boyun eğmek zorunda kalmışlardır. Pes etmeyenler ise çareyi güvenli merkezlere veya kule evlere sığınmakta aramışlardır. Sonuçta ya terörize olarak ister devletin ister çiftlik beylerinin çabaları ellerindeki toprakları korumayı başaramamış ve Makedonya coğrafyasının kaybedilmesine sebep olmuştur.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Sadaret Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan Evrakı (A.MTZ.(04).

Babıali Evrak Odası Evrakı (BEO).

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH.MKT).

Dahiliye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (DH.SYS).

Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı (DH.ŞFR).

Hariciye Nezareti Sofya Sefareti (HR.SFR(04).

Hariciye Nezareti Londra Sefareti (HR.SFR.(3).

Hariciye Nezareti Tahrirat (HR.TH).

Şurayı Devlet Evrakı (ŞD).

Rumeli Müfettişliği Sadaret Evrakı (TFR.I.A).

Rumeli Müfettişliği Kosova Evrakı (TFR.I.KV).

Rumeli Müfettişliği Manastır Evrakı (TFR.I.MN).

Rumeli Müfettişliği Selanik Evrakı (TFR.I.SL).

Rumeli Müfettişliği Arzuhaller (TFR.I.ŞKT).

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS).

2.Araştırma Eserler

Adanır, Fikret, *Makedonya Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001.

Alkan, Mustafa, “Hüseyin Hilmi Paşa’nın Rumeli Umumi Müfettişliği (1902-1908)”, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C:12, S:1, 2015, ss.242-255.

Altınkaya, Emin İsmail, *Hüseyin Hilmi Paşa’nın Hayatı ve Devlet Adamlığı (1855-1923)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2018.

Altıntaş, Ahmet, “Makedonya Sorunu Ve Çete Faaliyetleri” *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:7, S:2, 2005, ss.69-91.

Yarç, Güler “Osmanlı Diplomasisinde Makedonya Meselesi (1876-1913)”, *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, C:4, S:1, Ocak 2013, ss.76-114.

Arel, Ayda, “Foça Bağ Evleri ve Kule-Ev Geleneği”, *VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1990.

Aşan, Tuğba, *Hüseyin Hilmi Paşa Siyasi Hayatı, Fikirleri Ve Şahsiyeti (1855-1923)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2021.

Aydın, Mahir, “Hüseyin Hilmi Paşa”, *TDV*, C:18, İstanbul 1998, ss.550-551.

Aydın, Mithat, “Osmanlı Makedonya’sında Slavist Bulgar Komita Faaliyetleri”, *Belgi Dergisi*, C:2, S:18, Yaz 2019, ss.1587-1606.

Bayraktar, Kaya, “Makedonya Sorunu ve Avrupa Müdahalesi (1902-1905)”, *Bilgi*, S:69, 2014, ss.1-28.

Belge, Hadi, *19. yüzyıl Osmanlı Taşra İdaresinde Aynaroz Manastırları* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2018.

Ekinci, Alper Fatih, *Osmanlı Devleti’nde Kışlaklar (XIX. Yüzyıl)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu 2022.

Ertürk, Suzan, *Balkanlar’da Aşırı Milliyetçi Bir Örgütlenme: Makedonya-Edirne Dahili İhtilal Teşkilatı (1893-1912)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2018.

Gücel, Dilek, *Osmanlı Arşiv Belgeleri İle Selanik Vilayetinde Komitacılık: (1890-1913)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2014.

Gümüş, İlker, “Aydın’da Cihanzade İbrahim Ağa Kulesi”, *ANASAY*, S:13, 2020, ss.167-190.

İnalcık, Halil, “Çiftlik”, *TDV*, C:8, İstanbul, 1993, ss.313-314.

İrtem, Süleyman Kani, Osmanlı Devleti’nin Makedonya Meselesi, yayına hazırlayan Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 1999.

Kanaci, Armend, Demirarslan Deniz, Savçın Emine Begüm, “Karadağ Geleneksel Konut Mimarisine Genel Bir Bakış”, *Mimarlık Ve Yaşam Dergisi*, C:7, 2022, ss.467-502.

Karademir, Zafer, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı Osmanlı Toplumunda Kıtıklar (1560-1660)*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2017.

Köse, Osman, “Bulgaristan Emareti ve Türkler, (1878-1908)”, *Turkish Studies*, C:1, S:2, 2006, ss.259-302.

Özdağ, Abdullah, “Son Sadrazamlardan Hüseyin Hilmi Paşa’nın Hayatı ve Faaliyetleri (1855-1923)”, *Karadeniz Araştırmaları*, S:41, 2014, ss.147-159.

Özküçük, Fatma Gül, *I.Meşrutiyet Dönemi Makedonya’da Bulgar Çete Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011.

Saatçi, Meltem Begüm, *Makedonya Sorunu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2004.

Tan, Hakan, *Makedonya’da Bulgar Komite Faaliyetleri ve Boris Sarafof*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2013.

Tavşan, Cengiz, Sipahi Serkan, Temiz Betül İrem, “Gürcistan Geleneksel Mestia Evlerinin Mimari Özelliklerinin İncelenmesi”, *İDİL*, 2021, ss.1033-1047.

Tilbe, Özgür, *Hüseyin Hilmi Paşa’nın Rumeli Umumi Müfettişliği (1902-1908)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2018.

Tutal, Osman, “Balkan Coğrafyasında Osmanlı Konut Kültürü”, *Balkanlarda İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, İstanbul 2006.

Uzer, Tahsin, *Makedonya’da Eşkıyalık Tarihi Ve Son Osmanlı Yönetimi*, 3.Baskı, TTK, Ankara 1999.

Weaver, Martin E., “A Tower House At Yeni Foça Izmir” *University of Macedonia Balkan Studies*, C:12, S:1 1971, ss.253-266.

Yıldırım, Bilge, “Foça Kule Evleri” *MİMARLIK*, S:2, 1999, ss.32-37.

Yıldırım, Bilge, *The Tower Houses In Foça*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 1997.

Academic Akademik
Literature Literatür

The Journal of Sosyal Bilimler
Social Sciences Araştırmaları
Research Dergisi

OSMANLI'DA TAŞRA YÖNETİMİ OLARAK ORDU BELEDİYESİ

İsmail DEMİRBAŞ

Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi,
Lisans Üstü Eğitim Enstitüsü, Kent Çalışmaları ve Yönetimi
Anabilim Dalı

DOI :

Makale Geliş Tarihi : 25 Nisan 2023

Makale Kabul Tarihi : 25 Nisan 2023

Makale Sonuçlanma Tarihi : 19 Haziran 2023

Makale Yayım Tarihi : 29 Nisan 2024

Sayfa Aralığı : 66-86

İsmail Demirbaş, “Osmanlı'da Taşra Yönetimi Olarak Ordu Belediyesi”, *Akademik Literatür Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (AKALİD)*, C.1, S.2, Nisan 2024, s. 66-86.

Öz

Türk tarihi köklü bir yönetim geleneğine sahiptir. Bu geleneğin temelini Türk töresi ve İslam prensipleri oluşturmaktadır. Osmanlı son döneminde batıda çağın getirdiği değişimlere bağlı gelişmeler, batılılaşma hareketleri, Tanzimat ilanı, batılı tüccar ve seyyahların etkisi, yeni ihtiyaçlarla ortaya çıkan belli başlı belediye hizmetlerinin sahipsiz kalması belediye işlerinde yenileşme sonucunu doğurmuştur. Bu çalışmada Osmanlı Ordu Kazası örneği üzerinden yerel yönetim faaliyetleri incelenerek belediyecilikte yenileşme süreci değerlendirilmeye çalışılmıştır. Makalenin birinci bölümünde Osmanlı Devleti'nin yerel yönetim anlayışı incelenip

değerlendirilmiş, bu alanda yapılan çalışmalar ile uygulamalar ve karşılaşılan sorunlara karşı üretilen çözümler ele alınmıştır. İkinci bölümde ise Osmanlı dönemi Ordu Kazası, kent çalışmaları ve yönetimi açısından Ordu Belediyesinin yapısı ve faaliyetleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Tarihi, Yerel Yönetim, Osmanlı Ordu Belediyesi, Kent Çalışmaları ve Yönetimi.

As a Provincial Government in Ottoman Ordu Municipality

Abstract

Turkish history has a rooted management tradition. The basis of this tradition is Turkish tradition and Islamic principles. In the last period of the Ottoman Empire, The developments related to the changes brought by the era in the West, movements of westernization in the Ottoman Empire, the proclamation of the tanzimat, the influence of western merchants and travelers, the lack of ownership of certain municipal services that emerged with new needs caused the effects of innovation in municipal affairs. In this study, local government activities were examined through the example of Ottoman Ordu Municipality and the renewal process in municipality was tried to be evaluated. In the first part of the article, the local government understanding of the Ottoman Empire was examined and evaluated, the studies and practices in this field and the solutions produced against the problems encountered were discussed. In the second part, the structure and activities of Ordu Municipality in terms of Ottoman period Ordu District, city studies and management were examined.

Keywords: Ottoman History, Local Government, Ottoman Ordu Municipality, Urbain Studies And Management

Giriş

Türk tarihi birçok kadim kültür gibi köklü bir yönetim geleneğine sahiptir. Belediye hizmetleri alanında da kuşkusuz üzerine koyarak gelen bir yönetim birikimi vardır. Bu çalışmanın amacı Osmanlı tarihimizdeki yerel yönetim birikimini ortaya koymak toplumda yerel yönetim bilincini oluşturmaktır. Ayrıca yerel yönetim çalışanlarında kurumsal bilinci artırmak, bu alanda çalışmaların sayısını ve insanların alana ilgisini artırarak toplumun şehircilik alanında gelişimine katkı sunmak ve yaşam kalitesini artırmaya yardımcı olmaktır.

Çalışmada yöntem olarak öncelikle literatür taranarak konunun ana hatları belirlenmiştir. Kaynak eserler, birincil kaynaklardan Osmanlı Arşiv

Belgeleri, dönemin Ticaret Odası Gazetesi ve Trabzon Vilayet Salname-leri, kanunname yayınları ile konular işlenmiş ve diğer arşiv ile yerel kaynaklardan da konuları destekleyecek veriler toparlanarak konu sonuca bağlanmıştır. Osmanlı devleti klasik döneminde adalet ve şehir yönetimi kadılar eli ile yürütülmekte ve bu alanda kadılar Padişahın yetkisini kullanmaktadırlar. Kadıların görevlerini "mülkiye, adliye ve zabıta" olmak üzere üç gruba ayırmak mümkündür.¹

İmar nizamının sağlanması ve imar faaliyetlerinin yürütülmesindeki başyardımcısıdır, bina nizamlarını yürütmekte ve denetlemektedir. Muhtesip Kadıların üstlendiği beledi işlerin, pazarlardaki ürünlerin kalite ve fiyat kontrollerinin yapılması gibi daha çok zabıta-i bölümlerinden sorumludur. Subaşılar halk için tehlike arz eden ve yenilenmesi gereken binaları, yol ve kaldırımları mimarbaşına bildirmek, şehrin çöplerinin toplanması, temizliğinin sağlanması ve denetlenmesi ile görevlidir. Naibler, esnaf teşkilatları, muhtarlar, imamlar ve mahallelerdeki köklü ailelerin reisleri de kadıların şehir işlerinde yardım aldığı kişilerdir.² Osmanlı son döneminde batıda çağın getirdiği değişimlere bağlı gelişmeler, Osmanlıda batılılaşma hareketleri, Tanzimat ilanı, batılı tüccar ve seyyahların etkisi, yeni ihtiyaçlarla ortaya çıkan belli başlı belediye hizmetlerinin sahipsiz kalması gibi sebeplerle kadıların yürüttüğü belediye idaresine müdahale edilmiştir.³

1826 yılında İhtisap ve Evkaf Nezaretleri kurulmuş ve kadıların belediye ile ilgili sorumluluklarının bir kısmı bu kurumlara devredilmiş, ancak bir süre sonra İhtisap Nezareti Maliye Nezareti gibi çalışır olmuş ve 1846'da Zaptiye Nezareti kurularak durum toparlanmıştır. Kırım savaşı ve yeni gelişmeler ile 1855'te İstanbul Şehremaneti İdaresi,⁴ 1857'de Altıncı Daire Belediyesi kurulmuştur.⁵ 1868'de Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnamesi yayımlanmış, 1877'de Dersaadet Belediye Kanunu çıkarılmış ve

¹ İlber Ortaylı, "Kadı", *DİA*, C. 25, İstanbul 2012 s. 69-72

² M. Hanefi Bostan, *XV-XVI Asırda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002, s. 68-71.

³ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Beledîyye (1330-1338)*, I-V, İBB Kültür Daire Başk. Yayın No:21, İstanbul 1995, Cilt 2, s. 291-300.

⁴ H. İbrahim Koca, *Kanun ve Nizamnameler Işığında Dersaadet Belediye Teşkilatı (Şehremaneti 1855)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Siyaset Alanı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996, s.12; Koca, *Kanun ve Nizamnameler Işığında...*, s.13-14; BOA, *A.AMD*, 55-4 (24 Temmuz 1855).

⁵ Koca, *Kanun ve Nizamnameler...*, s. 16.

1912'de yürürlüğe giren nizamname ile İstanbul Şehremaneti tek bir belediye dairesi olarak kabul edilerek 1930'a kadar yönetilmiştir.⁶ Belediye alanında farklı konularda da nizamnameler çıkarılmıştır.

Nizamnamelerde belediye teşkilatına iki muavin kadrosu getirilmiş, hukuki statü ve görevleri netleştirilmiş, şehir kavvası, muhasebe birimi, yazı işleri, mühendis ve fen işleri, su nezareti, emanet ve vezne, teftiş ve müfettişler, hukuk işleri, sicil işleri ve levazım gibi şehreminliği birimleri getirilmiştir. Belediyenin gelirleri, belediye meclisinin görevleri ve teşkilat yapısı, meclis toplanma ve karar alma ile kararların yürürlüğe girmesi konuları karar altına alınmıştır.⁷

1840 Muhassıllık meclisleri nizamnamesi, 1864 Vilayet Nizamnamesi,⁸ 1871 İdare-yi Umumiye-yi Vilayet Nizamnameleri ve 1877 Vilayetler Belediye Kanunu ile taşra vilayetleri yönetilmiştir. Bu nizamnamelere göre yönetimde mülki amir, memurlar, ruhani reisler gibi tabii üyelerin yanında yarısı Müslüman yarısı Gayrimüslim olan seçilmiş üyeler de yer almaktadır. Bunlar dışında Menafı-i Umumiye Sandıkları, Ziraat ve Nafia Komisyonları, Ticaret Mahkemelerinde de halktan seçilmiş sivil azalar ve bazen de yöneticiler bulunmakta taşra idaresi bu şekilde yürütülmektedir. 1871 yılı idare-i umum vilayet nizamnamesinin belediye faslı taşrada belediye idari yapılanmasının muhtasarı niteliğindedir.⁹

Bu nizamnamede belediye idaresinin reis, reis muavini, altı kişiden oluşan aza, mühendis, tabip, kâtip, sandık emini ve yeteri kadar hademedden oluşacağını belirtmektedir.

Belediye teşkilatları faaliyetlerinin başında yol ve bina yapım işleri gelmektedir. Bu konular da turuk ve ebniye nizamnameleri ile düzenlenmiştir. Nizamnamelerin ilki 1839 Görsel I: Taşra Belediye Nizamnamesi tarihli ilmuhaberdir. 1848 de İstanbul bina yapım nizamnamesi, 1849'da tüm Osmanlı coğrafyasına şamil kılınmış, 1859'da sokaklara dair nizam-

⁶ BOA, *A.DVN.MKL*, 84-19; BOA, *A.DVN.MKL*, 14-16; BOA, *İ.DUİT*, 56-28; Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*, s. 300.

⁷ Koca, *Kanun ve Nizamnameler Işığında...*, s.24-129

⁸ Düstür, Dersaadet Matbaa'yı Amire,1. Tertüb, Cilt: 1, İstanbul 1872, s. 612-613; Özgür Yılmaz, “*Tanzimat Döneminde Osmanlı Taşra İdare Meclisleri (1840- 1871)*”, *Journal of History Studies*, C.6, S. 6, Ankara 2014 s. 253-280.

⁹ BOA, *A.DVN.MKL*, 9-12; BOA, *A.DVN.MKL*, 17-15; BOA, *A}DVN.MKL*. 9/12; Ortaylı İlber, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, sayı 178, Ankara 2020, s. 22-23; BOA, *A.DVN.MKL*, 9-12.

name, 1863 de binalardan alınacak vergiler nizamnamesi ile Turuk ve Ebniye nizamnamesi, 1875 İstanbul ve üç ilçede yapılacak binaların nasıl inşa edileceğine dair nizamname yayımlanmış ve toplamda on iki bölüm ve doksan sekiz maddeden oluşan 1882 ve 1891 Ebniye Kanunu ile de İstanbul'un ve Osmanlı taşra vilayetlerinin imar durumu idare edilmiştir.¹⁰

Ebniye Kanunu sokakların genişliğine ve istikametine, yanmış bölgelerde yürütülecek imar faaliyetlerine, binaların sokak cephelerindeki çıkıntılına, bina yüksekliklerine, yangına yönelik tedbirlere, yasak onarımlara, ruhsat tezkirelerine, bina inşa ve tamir vergilerine, keşif vergilerine, İstanbul ve Bilad-ı Selase'de yapılacak binaların niteliklerine ve cezalara yer vermektedir. 1891 kanununda ilaveten caddelerde bina çekme payı, cadde gruplamaları ve genişlikleri, imar işlemlerinde Valilerden onay alınması, haritalarda yol genişliğinin gösterilmesi, istikameti değiştirilen caddelerde köprü gibi yapıların yıkım ve cadde onarımına sınırlama getirilmesi, kamu alanlarında bina inşasının yasaklanması (cami bahçesi, şehir meydanı, mesire alanı vb. alanların imar değişikliğinde Bâb-ı Âliden izin alınması), yeni imar değişikliği ve haritalamadan önce mülk sahiplerine bildirim yapılması, cadde genişlemede bina kesme işlemini belediyenin yapması ile mahzen ve depoyu da kapsaması, yeni mahalle inşası için parselleme yapılarına "yol, okul, karakol, cami için" yer verme zorunluluğu getirilmesi, bina yapmak üzere kiraya verilen arazilerde sadece yapılan binanın kiracının mülkü olacağı gibi hususlar eklenmiştir.¹¹

Osmanlı coğrafyasının en büyük sorunlarından biri de şehir yangın hasarları olmuştur. Yangınların olumsuzluğu çok fazla olmakla birlikte yanan yerler gelişen şehircilik anlayışına göre yol, bina, eğitim alanı vs. gibi yeni ihtiyaçlara göre şehir planlaması yapıp uygulanmasında kolaylıklar da

¹⁰ BOA, A.} DVN.MKL. 22/27; BOA, Y.EE. 113/10; *Düstur*, I. Tertip, VI. Cilt, s.1038-1053; *Düstur*, I. Tertip, II. Cilt, s. 499-514; *Düstur*, I. Tertip, III. Cilt, s. 517-520; Koca, *Kanun ve Nizamnameler ...*, s. 9-56; BOA, A.} MKT.UM. 491/46, 7; BOA, MVL. 64/39; Ergin, *Mecelle-i Umur-u Belediyeye*, II, s.1037-1044; Karya Kirpi, *II Abdulhamit Dönemi Ebniye Nizamnameleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020 s. 35; BOA, İ.MVL,416-18210, Bu nizamname halkın sağlığını doğrudan ilgilendiren sokakların temizliği, lağımın yapılması, evlere gaz verilmesi, ekmek fırınları, yiyecek ve içecek satan dükkânlara ve sâireye dair altıncı belediye dairesi tarafından hazırlanan nizamnâmedir.

¹¹ Kirpi, *II Abdulhamit Dönemi Ebniye..*, s. 95-120, 137-142.

sağlamıştır.¹² 1890 Dersaadet ve taşra yangın nizamnamesi Ordu Kazasında da uygulanan hükümleri içermektedir. Bu nizamname yangın tulumbası bulundurulması, diğer alet edevatları temin ile belediyenin görevlerini içermektedir. Ayrıca yangının yangını önlemek için alınması gereken tedbirler, şehirde dikkat edilmesi gerekenler, Yangına sebep olanlar, evrak düzenleme usulleri, uygulanacak cezalar, mahalle imamı, muhtarları, bekçileri ve muteber ahalinin belediyeye koordineli olarak yangın sürecine müdahil olacakları nizamnamede kayıt altına alınmıştır. Belediyelerin diğer faaliyetleri hakkında birçok nizamname yayımlanmıştır.¹³ Bu sebeple Ordu belediyesinin kuruluşunu anlamak için diğer belediye teşkilatlarına göz atamak gerekecektir.

Osmanlı Devletinin ilk başkenti Bursa vilayetinin 1502 yılında nizamname hazırlandığını meyvelerin, sebzelerin, bakkalların, et, yumurta ve peynir ürünleri, börekçiler ve bunların dışındaki tüm imalatçıların satış ve vergi miktarları belirtilip nizam altına alınmış ve bu miktarların güncellenerek uygulanması belirtildiğini görülmektedir.¹⁴ Bu nizamnamede meslek erbaplarının uyacakları kurallar belirlenmiş fakat nizamnamede belediye faaliyetleri diyebileceğimiz diğer hususlar görülmemektedir. Sivas, Erzurum ve Trabzon vilayet belediyelerine münhasıran bir nizamnameye rastlanılmamaktadır. Sivas belediye tarihçesinde "*1867 yılında düzenlenen daire-i belediye hizmetlerinin vazâif-i umumiyesi hakkında talimatname ile kurulan ilk belediyeler arasındadır.*"¹⁵ ifadesi yer almaktadır. Bu 4 Temmuz 1867 tarihli daire-i belediye meclisinin vazâif-i umûmiyesi hakkında talimatdır.¹⁶ Erzurum belediyesi tarihçesinde "*1864 tarihli vilayet nizamnamesine istinaden 1866 yılında kurulduğu, ilk belediye reisinin de 1867-1870 yılları arasın-*

¹²Kenan Yıldız, *Şehir Topoğrafyasına Etkisi Bakımından Osmanlı Dönemi İstanbul Yangınları*, Atik Çağdan XXI Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, <https://istanbultarihi.ist>, cilt:1, İstanbul 2020 s.286

¹³BOA, *DH.UMVM*, 1-98; BOA, *ŞD*, 853-49; BOA, *A.DVN.MKL*, 74-12; BOA, *A.DVN.MKL*, 75-17; BOA, *A.DVN.MKL*, 20-14; BOA, *A.DVN.MKL*, 20-19; BOA, *A.DVN.MKL*, 22-5; BOA, *İ.DH*, 1090-85512; BOA, *DH.UMVM*, 100-19; BOA, *DH.UMVM*, 106-40; Resmî Cerîde, 14 Şevval 1342 – 17 Mayıs 1340, Numara: 70, sayfa: 1-2, 16 Nisan 1924; Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, Ticaret Odası Matbaası, 27 Eylül 1890, İstanbul 1890 s.92

¹⁴Topkapı Sarayı, R. 1935, v. 43b

¹⁵<https://www.sivas.bel.tr/icerik/41/13/belediye-tarihi.aspx>

¹⁶Düstur, Cüz-i Sâni, 1289, s. 493-497.

da görev yaptığı" ¹⁷ ifadesi yer almaktadır. Bu ifadelerden de belediyenin 1866 yılında kurulduğu 1867 yılında da ilk belediye başkanının göreve geldiği anlaşılmaktadır. Trabzon Belediyesi tarihçesinde "belediyenin kurulduğu tarihin tespit edilemediği 1869 Trabzon Vilayet Salnamesinde ilk kez belediye teşkilatına yer verildiği ve 1868 taşra vilayetlerinde belediye kurulmasına yönelik talimatnameye istinaden 1868 yılında kurulmuş olabileceği"¹⁸ ifade edilmektedir. Burada bahsi geçen belge "vilayetlerde daire-i belediye olmayan yerlerde belediye meclisinin teşkili (03.02.1868) belgesi olmalıdır."¹⁹ 1923 yılında Ankara Belediyesinin nasıl teşekkül ettirileceği bir nizamname ile belirlenmiştir. Belediyenin bir başkan, tabip, veteriner, mühendis, baş kâtip ve reis tarafından atanacak memurlardan teşekkül edeceği nizam altına alınmıştır. Nizamnamede belediye meclisinin "reis, başkatip, tabip, veteriner ve mühendis"ten oluşacağı, aşağı yukarı yüz mahallesinin olacağı ve bu mahallelerden meclis üyelerini ne şekilde seçileceği nizam altına alınmıştır.²⁰

1. Osmanlı Döneminde Ordu Kazası ve Belediye

19.yüzyıl öncesinde Ordu Kazasının merkezi vilayetin güneydoğu yönünde, Ulubey Kazası yolu üzerinde Eskipazar mevkisindedir. Bu bölgede çıkan yangınlar, yeni ticaret yolları, yoğun göçler ile ticaret iskelesi ve ekonominin gelişme seyri şehri bulunduğu konuma taşımıştır.²¹

Osmanlı klasik dönem Ordu'da belediyecilik hizmetleri başkent İstanbul ve diğer vilayetlerinde olduğu gibi kadılar'ın sorumluluğu altında yürütülmektedir. Pazar vergisi koymak, ölçü tartıyı belirlemek, ürün kalite-fiyat kontrollerini yapmak, zabıta hizmetlerini vermek, anlaşmazlıklara çözüm getirmek, imar konularına bakmak ve çözümler üretmek, halk için tehlike arz eden ve yenilenmesi gereken binalara çözümler üretmek, şehrin temizliğini ve çöplerin toplanması ve özellikle de birçok beledi hizmetlerin yapımına vesile olan vakıfların kontrol ve denetimi kadıların sorumlulukları altındadır. Genel olarak bu işlerde Kadılara naipler, esnaf

¹⁷ <http://erzurumansiklopedi.com/erzurum-buyuksehir-belediyesi>

¹⁸ <https://www.trabzon.bel.tr/Web/Tarihce>

¹⁹ BOA, MVL, 1074/91(03.02. 1868)

²⁰ Bca, 30-18-1-1 / 7-38-1 (17 Ekim 1923), Ankara Belediyesi Teşkilâtı Kanun Tasarısı.

²¹ Kemal Saylan, *Ordu Kasabasında Belediyenin Kurulması ve Faaliyetleri (1869-1914)*, Tarihi ve Kültürel Boyutları ile Ordu I, ed. Sadullah Gülten, Tuğrul Özcan, Kâmil Yavuz, Fenomen Yayınları, Ankara 2021 s. 384

teşkilatları, muhtarlar, imamlar ve mahallelerdeki köklü ailelerin reisleri de yardım etmektedir.

Bu dönemde beledi hizmetlerde başta Karadeniz Bölgesinin geneline yayılmış olan Hatuniye Vakfı olmak üzere Ordu'da hizmetleri yürüten birçok vakıf mevcuttur. Evkaf nezareti kayıtlarından ayrıntılarına ulaşmak mümkündür. Faaliyet alanları arasında çeşme, eğitim kurumları, cami, hamam, han, su, su yolu, sarnıç ve su kuyusu, tekke ve zaviye, mescit, kütüphane, köprü, aydınlatma ve imaret(aşevi) hizmetlerini saymak mümkündür.

1.1. Ordu Kenti

Tarım ve hayvancılık toplumu olan Ordu Kazasının ekonomisi ziraat, hayvancılık ve bunların yan ürünleri üzerinden şekillenmiştir. Tüccar ve zanaatkarlar da bu minvalde faaliyet yürütmüş bu anlayış kente ve mimarisine yansımıştır.²²

Ordu Kazası 1878 yılında bir hükümet konağı, 4869 hane, 732 dükkân-mağaza, 105 değirmen, üç şadırvan, 30 oda, 30 cami-mescit, 15 çeşme, üç hamam, 15 tam ve ahır, 60 arsa, 8 gazino ve meyhane, üç fabrika, iki kireçhane, 31 fırın, bir kayıkhane, 31 kahvehane, 4 medrese, 62 Müslüman mezarlığı, 39 İslam mektebi, 4 Hristiyan mektebinden oluşan bir şehirdir. Şehir merkezinde Çarşamba günleri de pazar kurulmaktadır. Ordu sınırı Akköy nahiyesinde demir madeni olup buradan demir ve nal imal edilerek şehrin alet edevat ihtiyacının bir kısmı karşılandığı bilgisi de vardır.²³

Yerel kaynaklar 1900 yılında Bülbül Deresinin yukarılarında mermer ve beyaz taş işleyen üretim yerlerinin olduğunu, "taşhâne" diye isimlendirildiğini ve aralarında kireç üreten işyerlerinin de olduğunu rivayet etmektedir. Yine ilaçların önceden bakkalarda, aktarlarda ve seyyar satıcılarda satıldığı ve siparişle İstanbul'dan getirildiği ilk eczanenin de 1900 yılında Ölmezoğlu Artin tarafından açıldığı da rivayet edilmektedir. Şehrin kalite-

²² Biray Çakmak, *Çapadan Traktöre Ordu Kazası Örneği, Orta Karadeniz Kültürü*, Türk Kültürü Araştırmaları Ens.Haz. Bahaddin Yediyıldız, Ankara 2005 s.380

²³ *Trabzon Vilayet Salnamesi (1869)*, s. 82, 87, 123-131.

li içme suyunun Boztepe eteklerinden temin edildiği 1900 sonrası yetersiz geldiği bilgisi de yer almaktadır.²⁴

1895 tarihinde ise Ordu merkezde 1384 adet ahşap bina-dükkan-baraka olduğu, bunların çoğunun birbirine bitişik olduğu, hanelerin ahşap olduğu ancak çarşıda bulunan dükkan ve diğer binaların aralarında aralıklar olduğu²⁵ bilgileri binaların çoğunun ahşap olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

Ordu'da 1883'te gerçekleşen büyük yangından sonra hızla yapılan imar faaliyetinde cadde genişlikleri 18 m., sokak genişliği 12-14 m., adalardan oluşan bitişik nizam şeklinde bir mimari uygulama yapıldığı yerel kaynaklarda ifade edilmektedir.²⁶ Şehir içindeki mezarlıkların dışarıya taşınmasıyla ortaya çıkan alanların şehir parkına çevrildiği, ticaretin gelişmesi amacıyla taş ticaret binaları yapıldığı ve şehir içleri de dahil cadde, yollar ile köprüler inşa edilerek ulaşımında atılım yapıldığı kaynaklara yansımıştır. Şehir içinde derelerle entegre kanallar oluşturulduğu ve saçak-yağmur-kanalizasyon sularının buralara bağlandığı bilgisi yine yerel kaynaklara yansımıştır.²⁷

İfade edilen kaynaklarda 1880 yıllarında Ordu kaza merkezinin bina yükünün ahşap olduğu anlaşılmaktadır. Kaza merkezindeki Camilerin hepsinin de ahşap olması durumu özetlemektedir.²⁸ Osmanlı topraklarında yangınlar çok ileri boyutlara ulaştınca Dersaadet çare amaçlı konunun paydaşı sigorta şirketleri, ticaret odaları, belediyeler ve ilgili tüm kurumlardan görüş ve nizamname teklifleri talep etmesi sonrası, ortak görüş ahşap bina teknolojisinden kargir ve taş bina teknolojisine geçmek şeklinde ortaya çıkmıştır.²⁹ Uygulamayı yaygınlaştırıp toplumda bu anlayışı yerleştirmek için kanun ve nizamnameler yayımlanıp katı bir şekilde uygulanarak anlayış toplumda yerleşmiştir.

²⁴ İbrahim Dizman, *20. Yüzyılda Ordu (1900-1999)*, Ordu Belediyesi Yay., Ankara 2012 s.14-18

²⁵ BOA, ŞD, 1848/11, H.26.11.1312

²⁶ Kemal Saylan, *1868-1914 Döneminde Ordu Kazası*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2007, s. 48.

²⁷ Cemal Kurnaz, *"Giritli Sırrı Paşa Hayatı, Eserleri, Şiirleri"*, İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri, S. 9, Yıl 2000, s. 134; Çebi, *Ordu Şehri Hakkında...*, s. 139.

²⁸ Çebi, *Belediye Tarihi* s.137

²⁹ Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, 24 Şubat 1894, sayı 478 s. 1.

Ordu'da da kargir-taş hükümet konağı, kargir-taş hastane, kargir-taş ilkokul taş camiiler ve merkezde 150 den fazla taş ticaret binaları inşa edilmiştir.³⁰ 1894 yılında kapalı çarşının dahi yıkıldığı büyük İstanbul depreminde kargir-taş binalar çok daha fazla zarar görüp zayıatları fazla olunca bu konudaki nizamnameler de gevşetilmiş, yarı taş yarı ahşap binalar ile sıvalı ahşap teknolojileri geliştirilir.³¹ 1900 sonrası Ordu kaza fotoğrafları incelediğinde taş teknolojiden çok daha hafif inşaat malzemelerle yapılan kargir teknolojisi müşahede edilmektedir.

1.2. Ordu Belediyesinin Kuruluşu

Taşra belediye mevzuat ve uygulamaları incelediğinde 1864 vilayet nizamnamesi, 1867 daire-i belediye meclisinin vazâif-i umûmiye nizamnamesi, 1868 belediye dairesi olmayan yerlerde daire ve meclis teşkili belgesi karşımıza çıkmaktadır.³² Ordu Belediyesi 1868 yılında Kaymakam İbrahim Ağa tarafından bu teşkil belgesine istinaden kurulmuş olduğunu söylememiz eldeki verilere en uygun görüş olacaktır. İbrahim Ağa bu yıllar arasında hem kaymakam hem kurucu belediye başkanlığı görevini yürütmüştür. Kaymakam İbrahim Ağanın belediye azaları Abdulkadir Ağa, Bavli Ağa, Karez Ağa kâtip ise Azim Efendi'dir. Belediye başkanlığına ilk atama kaza idare meclisi kararı ile 21 Aralık 1869 tarihinde olmuş, belediye başkanlığına da ilk kaza idare meclisi kararı ile Bucak kaza mahkemesinde mümeyyizlik yapan Hasan Ağa tayin edilmiştir. O tarihte belediye reis, azalar (dört) ve kâtipten oluşmaktadır. Atanan ilk azalar da İmamzade Abdulkadir Ağa, Hasan Kaptan, Toma Oğlu Yorik Ağa, Haçık Oğlu Artin Efendi ve kâtip de Asım Efendidir.³³ Ordu kaza ve belediyesi 1871 yılına kadar Bucak adı ile anılmış bu tarihten sonra Ordu adı ile anılmaya başlamıştır.³⁴

³⁰ BOA, FTG.f. 662; BOA, FTG.f. 1658; BOA, FTG.f. 661; BOA, FTG.f. 662; BOA, FTG.f. 1658; BOA, FTG.f. 661; BOA, FTG.f. 1659; Kurnaz, "Giritli Sırrı Paşa Hayaatı, Eserleri, Şiirleri", s. 134

³¹ Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, sayı 478 s.1

³² BOA, MVL, 1074/91; Düstür,1. Tertîb, Cilt: 1, 1872 s. 612-613; Düstür, Cüz-i Sâni, 1289, s. 493-497.

³³ Sıtkı Çebi, *Ordu Şehri Hakkında Derlemeler ve Hatıralar*, Orsev Yayınları, Ordu 2000, s.150-151

³⁴ Trabzon Vilayet Salnamesi,1869, s.43; Vapur kumpanya belgelerinde Ordu adı kullanılmaktadır.

1872 yılında belediyelerin hizmet üretebilme imkanını artırmak için belediye bütçe kuruluşu olarak belediye memleket sandığı kurulmuş ve bir sandık emini istihdam edilmeye başlanmıştır, ilk sandık emini de Osman Efendidir.³⁵ Ordu belediye başkanları tespit edilebildiği kadarıyla sırasıyla şu şekildedir: İbrahim Ağa (1868-1869), Hasan Ağa (1870-1871), Mal Müdürü Baha Efendi (1872-1878), Hacı Kahraman Ağa (1879-1883), Dergah-ı Aliye Kapıcıbaşı Katırcızade Mustafa Ağa (1883-1891), Felekzade Süleyman Ağa (1894-1896), Tıfli Efendi (1897-1898), Felekzade Süleyman Ağa (1900-1902), Şeyhzade Kahraman Ağa (1903-1905), Haznedarzade Osman Bey (1906-1908), Mardiros Şirinyan Efendi (1914), Furtunzade Yusuf Sırrı Efendi (1915-1926).³⁶

1.3. Ordu Belediyesinin Faaliyetleri

Belediye teşkilatları kurulup yapılandırıldıktan sonra kadıların yürüttüğü belediye faaliyetlerini yapma yetkisi kanun ve nizamnamelerle Şehremamenti ve belediye teşkilatlarına devredilmiştir. Kadılar da hukuk işlerine bakmaya devam etmişlerdir ki vakıflar konusundaki denetleme kontrol işlemleri de Kadılarda kalmıştır.

Bundan sonraki yeni belediyecilik döneminde birçok konu gündeme gelmiş olmakla beraber faaliyetleri yürütebilmek için çok önemli olan kaynak meselesi, dönemin başlıca sorunu konumundaki yangın ve salgın hastalıklar, belediyeciliğin her dönem ana konusu olan şehirlerin imarı ve diğer bazı belediyecilik faaliyetleri Ordu Belediyesinin de ana gündemini oluşturmuştur.

1.3.1. Belediyenin Kaynakları

Kurulduğu dönemde mevzuat ve diğer eksikleri had safhada olan belediyelerin çoğunda gelir ve giderleri denkleştirilememektedir. Gelir ve giderler konusunda hayvancılık, tarım, sanayi, özel işletmelerden alınan vergiler bütçelerin ana gelir kalemlerini belirlemektedir. Kantar, kile, hayvan

³⁵ Trabzon Vilayet Salnamesi, 1289, Vilayet Matbaası, Trabzon 1873, s.42

³⁶ Trabzon Vilayet Salnamesi 1869 s.38, 1870 s. 37; Trabzon Vilayet Salnamesi, 1288/1871 s. 45; Çebi, *Ordu Şehri Hakkında...*, s. 150-151; Mitat Baş, *Ordu Yöresi Tarihi*, Ordu Belediyesi Yayınları, Ordu 2012 s. 293; Trabzon Vilayet Salnamesi, 1871 s.42,1872 s.42, 1873 s.43, 1874 s.85,1875 s.87, 1876 s.5;Trabzon Vilayet Salnameleri ,1878 s. 60, 1879 s.64, 1881 s. 64; Trabzon Vilayet Salnameleri, 1887 s.246, 1891 s. 230;Trabzon Vilayet Salnameleri, 1311/1894 s. 243; Trabzon Vilayet Salnameleri, 1313/1896 s. 235; Çebi, *Ordu Şehri Hakkında...*, s.154-165.

ve zebhiye “rüsûm-ı erbaa” vergileri ilk dönemlerde belediyelerin en temel gelir kaynakları arasındadır.³⁷

Ordu Belediyesinde de faaliyet yürütülebilmesi için öncelikle kaynak ve bütçe konusu akla gelmektedir. 1870 yılı Bucak Kazası maliyesi şu şekildedir:³⁸

Öşür Vergisi	392.320 kuruş
Mal Vergisi	273.127 kuruş
Koyun Vergisi	41.550 kuruş
Gayrimüslim Askerlik Vergisi	82.805 kuruş
Muhtelif Varlıklar	62.720 kuruş
Yekün Varlıklar	852.320 kuruş
Maaş ve Masraflar	111.620 kuruş

Bu bütçe içerisinde belediyenin payı belirtilmemiştir, sebebi bu tarihte belediye sandığı nizamnamesi yayımlanmamıştır.³⁹ Ordu Belediyesi 1888 yılı gelirleri ise 49.660 kuruş harcamaları da 18.180 kuruş olarak gerçekleşmiştir,⁴⁰ bu bilgiden de bu tarihte belediye bütçesinin oluşturulduğunu anlıyoruz. Osmanlı devletindeki dış ticaret dengelerinin yabancılar lehine değişmesi, dış borçlanma ve en sonunda Duyun-u Umumiyye idaresi ile gelirlerin büyük kısmının dış borçlara gitmesi kaynak sıkıntısının baş sebebi haline gelmiştir.⁴¹ Ordu vilayeti sınırları dahilindeki Fatsa Belediyesinin kahvehane ve ahır gibi mülklerinin olduğu ve bu mülklerin kira gelirlerini aldığı şer'iyye sicillerine yansımıştır,⁴² bu durum Ordu Belediyesinin gelir kalemleri arasında mülk kira gelirleri olabileceği ihtimalini ortaya koymaktadır.

³⁷ Şeyhmuz Bingöl, *Osmanlı Taşra Belediyelerinde Bütçe Krizi: “Rüsûm-ı Erbaa Örneği”* Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 46 , Ankara 2019, s. 54

³⁸ Trabzon Vilayet Salnamesi, 1286/1871, s.98-99

³⁹ Boa, *A.DVN.MKL*, 9-12 (22 Ocak 1871)

⁴⁰ Trabzon Vilayet Salnamesi, 1305/1888, s.245

⁴¹ Necdet Uysal, *Kırım Savaşı'ndan Lozan Barış Antlaşması'na Osmanlı Dış Borçlarının Tarihsel Gelişim Süreci (1854-1923)* , Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S 53, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), Ankara 2013,s.7-8

⁴²Yılmaz Sügümlü, *Fatsa Şer'iyye Sicilleri (72 Demirbaş Numaralı Defter, (1902-1905) Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2015, s.84

Başkent İstanbul belediye reisi (Şehremini) direk Bab-ı Ali'ye yani sadrazama bağlı çalıştığı için bütçe denetleme ve onaylama işlemleri uygulanmamakta fakat taşra belediyelerinde durum böyle değildir. Belediye reisinin yazılı müracaatı, sancak merkez valisi ve Dahiliye Nezareti onayı ile yılda bir bazen iki kere belediye bütçesi Şurayı Devlet tarafından incelenmekte ve onaylanmaktadır. Ordu belediye bütçesinin Şurayı Devlet tarafından onaylanma kayıtları Osmanlı arşiv belgelerine yansımıştır⁴³

1.3.2. İmar Faaliyetleri

Ordu şehri bu günkü yerine konumlandığında çarşı kısmı olarak isimlendirilen kısımda düzenli cadde-sokak olmadığı gibi su ve kanalizasyon altyapısı da bulunmamaktadır. Dükkan ve iş yerleri baraka şeklinde ahşap yapılardan oluşmaktadır. Bina çatıları yayla evi çatılarında kullanılan ve *hartama* adı verilen çam tahtalardan kaplanmaktadır. Çakıl taşları ile döşeli cadde ve sokakların en geniş iki metre civarında olup ara sokaklarda yan yana iki kişinin geçemeyeceği bir halde olduğu kaynaklara yansımıştır.⁴⁴

Ordu Kazasının ortasındaki meydan çevrelerinde bakkallar, manavlar, attarlar, manifaturacılar, fırınlar, hırdavatçılar yer almakta sahil ahşap yalı camii çevresinde de aynı şekilde ticaret erbabı bulunmaktadır. Ara sokaklarda ise köylülerden ürün alıp satan mağazalar, depolar, terzi, çarıkçı, yemenini, çapulacı, bakırcı, sobacı, tenekeci, nalbant, semerci ve saraç gibi esnaf ve zanaatkarlar bulunmaktadır.⁴⁵

İmar faaliyetleri belediyelerin her dönem en temel görevi olmuştur. Tुरूk ve Ebniye nizamnameleri Ordu Belediyesine de şehir yolları, şehir planlaması, binaların yönetmeliklere uygun yapılması, köprü, camii, iskele vb. kamu hizmet binaları inşası ve denetimi gibi sorumlulukları yüklemiştir. Bu hizmetler İstanbul'da mimarbaşı nezaretinde yapılmakta taşrada ise mühendis ve mimar sayısı azlığı nedeniyle sancak merkezinden tahsislerle yürütülmektedir. Bu amaçla Ordu Belediyesine 1869 yılında tahsis edilen mühendis ve kondüktörler Bucak yol mühendisi Tahir Efendi, Yüzbaşı Pikor Josef Markoviç ve Kondüktör Filip Markoviçtir.⁴⁶ 1872

⁴³ BOA, *DH.UMVM*, 131/7

⁴⁴ Saylan, *Ordu Kasabası*, s. 384; Çebi, *Ordu Belediye Tarihi*, s.110.

⁴⁵ Çebi, *Ordu Şehri Hakkında*, s.73.

⁴⁶ Trabzon Vilayet Salnamesi, 1286/1869, s. 33.

yılında tahsis edilen mühendis ise Herminan Efendi, kondüktörler de Filip Markoviç, Pikor Şirak Binacıyan ve Pikor Çolunsaki'dir.⁴⁷

Ordu Belediyesi kurulduğu dönemde bağlı olduğu Trabzon Sancağının valisi de Sırrı Paşadır. Sırrı Paşanın valilik dönemi bu bölgede ulaşım alanında fark yaratılan dönemlerdir. 1884 yılında Ordu-Niksar-Sivas yoluna başlanmış, Ordu-Giresun-Samsun yolu ve çok sayıda şose yol yapımına girişilmiştir. 1890 yılına gelindiğinde Ordu-Niksar-Sivas yolundan 82 km. yapılabilmıştır.⁴⁸ Hizmetleri unutulmayan Sırrı Paşanın adı Ordu'nun en gözde caddesine verilmiştir.

İstanbul'da yangın bölgelerine yeni nizamnameler doğrultusunda imar uygulamalarının yapıldığı teknik imkanların nispeten genişliği sayesinde haritalara aktarıldığını görmekteyiz.⁴⁹ Ordu'da da şehrin büyük bir kısmının yandığı 1883 yangınından sonra hızla imar faaliyetine başlanmıştır. Trabzon valisi Sırrı Paşa şehrin planlanma ve yeniden imarı için Mustafa Efendi ve Çingıryan Efendi isimli Kondüktör (Mühendis Yardımcılar)'nı görevlendirmiş. Kondüktörler yeni Turuk ve Ebniye Nizamnamesine⁵⁰ göre cadde genişliğini 18 metre sokak genişliğini de 12-14 metre olarak belirlemiş ve uygulamıştır. Birbirine paralel caddelerden ve bitişik binalardan oluşan imar planı uygulanmışlardır. Bu plan bazı değişiklikler olsa da büyük oranda uygulanmıştır.⁵¹ Bu yangın çok çekişmelere yol açmış, geçmişte belediye başkanlığı ve azalığı yapan ailelerin çoğu 1906 yılında Trabzon ve Gümüşhane'ye sürülmüştür.⁵²

Bu şehir planı ile şehir içindeki mezarlıklar dışarıya taşınmış ve ortaya çıkan bu alanlar şehir parkına çevrilmiştir. Şehir içinde ticaretin gelişmesi

⁴⁷Trabzon Vilayet Salnamesi, 1288/1872, s. 72.

⁴⁸Süleyman Uygun, *"Fransız Kaynaklarında Ordu"*, Tarihi ve Kültürel Boyutları ile Ordu I, ed. Sadullah Gülten vd., Fenomen Yayınları, Ankara 2021, s. 315.

⁴⁹ İrfan Dağdelen, *İstanbul Yangın Haritaları*, Atık Çağdan XXI Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, <https://istanbultarihi.ist>, Cild:1, İstanbul 2020.

⁵⁰ Nizamname; sokak genişliği, istikametleri, levha numaraları, bina yükseklikleri, bina çıkmaları, ruhsat belgeleri, onarımlar, yangın alanları imar faaliyetleri, onarım yasakları, yangın önlemleri gibi maddeleri içermektedir. Bkz. Düstur, I. Tertip, II. Cilt, s. 499-514; Ergin, Mecelle-i Umur-u Belediye, IV, s. 1673-1685; Kirpi, *II Abdülhamit Dönemi Ebniye Nizamnameleri* s.28-30

⁵¹ Kemal Saylan, *1868-1914 Döneminde Ordu Kazası*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2007 s.48

⁵² Çebi, *Belediye Tarihi* s.129

amacıyla taş ticaret binaları yapılmış, bunların sayısı Vali Giritli Sırrı Paşa döneminde 150'yi bulmuştur. Kanalizasyon ve yağmur sularını toparlamak için derelerle entegre kanallar oluşturulmuş ve şehir içindeki yağmur, saçak ve kanalizasyon sularına deşarz oluşturulmuştur. Ordu şehrinde ulaşım çözümleri kapsamında vali Sırrı Paşa döneminde inşa edilen yollarda taştan ve ahşaptan 155 köprü inşa edilmiştir.⁵³

1.3.3. Salgın Hastalıklarla Mücadele

Osmanlı-Rus savaşlarında asker ölümlerinin kayda değer bir kısmı veba, kolera, tifüs, sıtma, çiçek ve frengi gibi hastalıklardan olmuştur. Terhis sonrası evlerine dönen askerler, geçtikleri yerlere virüsleri bulaştırmakta ve bu durum Osmanlı coğrafyasında salgınlara sebebiyet vermektedir.⁵⁴ Kaybedilen topraklardan gelen göçler ile de salgınlar yayılmıştır. Bu süreçte ortaya çıkan salgın hastalıklara karşı belediyelerin etkin faaliyet yürüttükleri görülmektedir.⁵⁵

Ordu Belediyesinde de aynı işlemleri görmekteyiz. Belediye meclisi azalarından birinin uzun süre sıhhiye memuru Hacı Salih'in (1873-1878)⁵⁶ olması bu konuya ciddi yaklaşıldığını göstermesi açısından önemlidir. Belediye birimlerinden biri de sağlık alanında oluşturulmuştur. 1905 yılı Ordu Belediyesi sıhhiye memuru Etnas Efendi, Baytar ise İbrahim Efendidir.⁵⁷ 1894 belediye tabibi ise Etnas Hacı Fota Efendi karantina memuru ise Tefik Efendidir ve gösterdikleri başarıdan dolayı mecidiye nişanı ile ödüllendirilmeleri talep edilmiştir.⁵⁸

Sivrisinek, sıtma ve yaz aylarında yayılan salgınların etkisi ile yaz ayları sahiller boşalarak insanlar Çambaşı ve diğer yaylalar şenlendirmektedir.⁵⁹

⁵³ Kurnaz Cemal, "Giritli Sırrı Paşa Hayatı, Eserleri, Şiirleri", İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri, S. 9, Yıl 2000, s. 134; Çebi, *Ordu Şehri Hakkında...*, s.139; Uygun, *Fransız Kaynaklarında Ordu*, s.315.

⁵⁴ Tuğrul Özcan, *Sahil Kasabalarında Salgın Hastalıklara Karşı Mücadele: Fatsa Kasabası Örneği (1860-1930)*, Journal of History Studies Cilt 10 Sayı 10 Aralık 2018, Ordu 2018 s.235

⁵⁵ Ergin, *İstanbul Şehreminleri*, s.173

⁵⁶ Trabzon Vilayet Salmamesi, 1289-90-91-92-93-94/1872 s.42,1873 s.42, 1874 s.43, 1875 s.85,1876 s.87, 1877, s. 51.

⁵⁷ *Trabzon Vilayet Salmamesi*, 1322/1905, s. 245.

⁵⁸ BOA, DH.MKT,305/33.

⁵⁹ İlhan Ekinci, "19. Yüzyılda Bir İskele Kasabası Olan Ordu'nun Bataklık ve Sıtma ile İmtihanı", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma*, (Edt. Şükran Köse - Çağrı Büke - Fevzi Çakmak - Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara, 2017, s. 579.

Yaylalarda belediyenin de hizmet ürettiğini Çambaşı yayla yangı kayıtlarında görmekteyiz⁶⁰.

1.3.4. Yangınlarla Mücadele ve İtfaiye

Osmanlı kentleri ahşap bina teknolojisi ile inşa edildiği için çıkan yangınlar çok çabuk yayılmakta zarar ve ziyan çok fazla olmaktadır. İstanbul'un % 80'i defaatle yanıp kül olmuştur. Taşra vilayetlerinde ve Ordu'da da yangınlar çıkmıştır. 1883 yangınında şehrin çok az yapısı hariç hepsi yanmıştır. Bu büyük yangından dükkânlar, hükümet sarayı ve kente ait devlet arşiv kayıtları da nasibini almış hepsi tamamen kül olmuştur. 1890 Ordu Çarşısı yangını ise çok olaylara yol açmıştır.⁶¹ 1888 Hükümet Konağı yangını kamu evrakları yok olduğundan, 1913 yılında meydana gelen yangın da 306 dükkân, 80 hane, bir mekteb, bir camii, bir un kapanının yandığı maddi zararın ise 60.000 lira ve 1919 Çambaşı Yangını ise 200'ü aşkın ev yandığı ve 10.000 lira zarar çıkardığı için önemlidir.⁶²

Osmanlı devleti yangınlar konusunda çok Görse IV: Osmanlı İtfaiye Tulumbası sıkıntı çekmiş ve deneyim kazanmış itfaiye sistemi Avrupa devletlerinden daha ileri seviyeye çıkmıştır. Bu durum Dersaadet Ticaret Odası Gazetesinde şu ifadelerle raporlaştırılmıştır:

"Dersaadet itfaiye alayı fertlerine yangın söndürme aletleri ve nakil kabiliyeti kazandırıldığı rivayet edilmektedir. Avrupa başkent ve başlıca şehirlerinin hepsinde yürürlükte olan bu tedbirin edinilmesinden dolayı memnuniyetimi beyan ederim. Bu durumun onlardan daha önce bizde uygulanması bizi hayrete düşürmüştür."

Yine gazetede yayınlanan aynı raporda itfaiye teşkilatlarını modernize etmek için gerekli aletleri tarım aletleri üreten fabrika ve imalathanelerde, yangın tulumbalarını da Tersane-i Amire fabrikalarında üreterek itfaiyeyi modernize etmeye talip olunmakta ve yerli üretim çözümü ortaya konulmaktadır.⁶³

Taşra belediyelerine gönderilen yangın nizamnamesinden sonra Ordu Belediyesi tarafından itfaiye teşkilatının kurulduğunu görmekteyiz. Mayıs

⁶⁰ BOA, DH.EUM.AYŞ, 10/19.

⁶¹ Yıldız, *İstanbul Yangınları*, s. 286; Uygun, "Fransız Kaynaklarında Ordu" s. 315; Saylan, *Ordu Kazası*, s. 48; Çebi, *Ordu Şebri Hakkında...*, s.159-161.

⁶² BOA, DH.MKT, 210/66; BOA, DH. MTV. 43/47; BOA, DH.EUM.AYŞ, 10/19.

⁶³ Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, 17 Ağustos 1890, s. 1.

1895 tarihli raporda, Ordu merkezde 1384 adet ahşap bina, dükkân, baraka olduğu, bunların çoğunun birbirine bitişik olduğu, yangına müsait olduğu, hanelerin ahşap olduğu ancak çarşıda bulunan dükkan ve diğer binaların aralarında aralıklar olduğu ve yangın çıkması durumunda yayılma ihtimalinin az olduğu ifade edilmekte ve Ordu Belediyesinin itfaiye teşkilatı olduğu raporlaştırılmaktadır. Ordu Belediyesinin yangın tulumbası eksikliğini gidermek için sipariş verildiği ve vergiden muaf tutulması talebi de kayıtlara yansımıştır.⁶⁴

1.2.5. Diğer Faaliyetler

Ordu belediyesi ticareti geliştirmek için un kapanının satışı ile kaynak yaratmak, taştan dükkanlar inşa etmek gibi birçok hizmet yapmıştır. Hepsinden önemlisi ticareti geliştirmek için Ordu sahiline ahşap ticari iskele inşa etmesidir. İnşa sebebi ticareti canlandırmak olarak belirtilmektedir. İskelenin inşa masraflarının karşılanması için nakledilen mallardan ücret alınması Şuray-ı Devletten talep edilmektedir. Akabinde iskeleden geçecek mallardan belediyenin alacağı vergi tarifesi oluşturulmuştur.⁶⁵

Dört sene sonra (11 Temmuz 1888) iskelenin borcunun bitmediği belediye bütçe kalemlerinin sınırlı olması sebebiyle vergileri belediyenin alacağı sürenin uzatılması konusu Meclisi Mahsusa kararlarına yansımıştır. Ticaretin gelişmesi için iskele çevresinde vapur acentelerinin kurulduğu yer temini ve inşası konusunda belediyenin öncülük ettiği yine kaynaklara yansımıştır.⁶⁶

İstanbul ve taşra nizamnamelerinde sıkça rastlandığı gibi Ordu Kazasında hayvanların kesilmesi ve mezbaha sorunu yaşanmaktadır. Kaza merkezinde kasaplar ve halk deniz kumsalında diktiği direklerde kestiği hayvanları tahta barakalarda satmaktadır. Osmanlı şehirlerinin çoğu gibi hızla gelişen Ordu Kazasında da hayvan kesiminden kalan artıklar sorun teşkil etmiş şehrin ihtiyacı için bir mezbahane inşa edilmiştir.⁶⁷

Özellikle Süleyman Felek'in belediye başkanlığı döneminde zabıta teşkilatının aktif işletildiği, şehrin temizliği için tedbirler alındığı, kaynak temin edilerek şehrin iyileşmesi ve insanların hayat kalitesinin artması için bir-

⁶⁴ BOA, ŞD, 1848/11; BOA, İ.RSM, 4/22.

⁶⁵ BOA, İ.ŞD. 69/4086-1; BOA, İ.ŞD. 69/4086-2.

⁶⁶ Uygun, *Fransız Kaynakları* s.34-317

⁶⁷ Saylan, *Ordu Kasabası*, s. 400; Çebi, *Ordu Belediye Tarihi*, s. 290.

çok faaliyetin hayata geçirildiği yerel kaynaklara yansımıştır.⁶⁸

Sonuç

Osmanlı devletinde başkent İstanbul'un yönetim ve belediyeçilik alanında özel bir yarı vardır. Şehrin yönetimi ve belediyeçilik faaliyetleri alanında kanun ve yönetmelikleri vardır. Bu özellik itibariyle dünyada ayrı bir yeri vardır da denilebilir. İstanbul'da uygulanan ve geliştirilen faaliyetlerin taşra nizamnameleri ile diğer Osmanlı vilayetlerine taşındığı görülmektedir. Fakat, teknik personel, kaynak yetersizliği, taşrada rantabl olmama gibi sebeplerle uygulanamayan nizamnameler de vardır.

Belediyeçilik faaliyetlerinin İstanbul dışındaki yerlerde eş zamanlı uygulandığı söylenilebilir. Vilayetlerin nizamname çıkarma yetkisi vardır fakat merkezi idare onayı gereklidir, bu bağlamda kendi nizamname çıkaran belediyeler de vardır.

Ordu Belediyesinin 1868 yılında diğer taşra belediyeleri ile yakın zamanlarda kurulduğu görülmektedir. Kurulduğu dönemde diğerleri gibi Ordu Belediyesi de faaliyet için kaynak, yol ve imar konuları, göçler, salgın hastalıklar ve yangınlar gibi ortak sorunlarla uğraşmıştır. Bunların yanında kendi ekonomik, coğrafi, doğa şartları ve insan kaynaklı sorunlarla da uğraştığı görülmektedir.

Belediye kurulduğu dönemde Ordu kentinin tarım ve hayvancılığa dayalı ekonomisinin olduğu görülmektedir. Zanaatkarlık da bu ekonomiye göre şekillenmiş, sahil kasabası olmaya has özellikler taşıyan ve ahşap teknoloji ağırlıklı yapılaşması olan bir şehir yapısının olduğu söylenilebilir.

Belediye kurulmasının şehre olumlu yansıdığı yapılan faaliyetlerden görülmekte; çıkan yangınlarla şehir tahrip olmakla birlikte şehir planı uygulanması, yapılan yollar, ticaret iskelesi ve yeni yapılaşma sisteminin uygulanması ile belediyenin olumlu etkisinin görüldüğünü söylemek mümkündür. Bu dönem ekonominin dışa açıldığı, canlandığı ve bunlarda da belediyenin katkısı olduğunu söylemek de mümkündür.

Kaynakça

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA)

Dahiliye Asayiş Kalemi (DH.EUM.AYŞ).

⁶⁸ Çebi, *Ordu Şehri Hakkında*, s.140-148

Dahiliye Mütenevvia (DH.MTV).

Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT).

Dahiliye Umuru-ı Maliyye ve Vilayat Müdürlüğü (DH.UMVM).

İrade-i Dahiliye (İ.DH).

İrade Dosya Usulü (İ.DUİT).

İrade-i Meclis-i Mahsus (İ.MMS.)

İrade-i Meclis-i Vâlâ (İ.MVL).

İrade-i Rısumat (İ.RSM).

Meclis-i Vâlâ (MVL).

Sadaret Umum Vilayet Evrakı (A.} MKT.UM.).

Sadaret Amedi Kalemi Evrakı (A.AMD).

Sadaret Mukavelemeler (A.DVN.MKL).

Şurayı Devlet (ŞD.).

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.).

Diğer Arşiv ve Kurumsal Belgeler

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi

Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi Arşivi

Düstur, Dersaadet Matbaa'yı Amire, İstanbul

İbb. Atatürk Kitaplığı Arşivi

İbb. İtfaiye Müzesi Arşivi

Resmî Cerîde, No: 70, sayfa: 1-2, 16 Nisan 1924

Topkapı Sarayı, R. 1935, v. 43b

Trabzon Vilayet Salnamesi, Vilayet Matbaası, Trabzon

Tetkik Eserler

BAŞ, Mitat, *Ordu Yöresi Tarihi*, Ordu Belediyesi Yayınları, Ordu 2012

BİNGÖL Şeyhmuz, *Osmanlı Taşra Belediyelerinde Bütçe Krizi: "Rüsûm-ı Erbaa Örneği"* Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 46, Ankara 2019.

BOSTAN, M. *Hanefî, XV-XVI Asırda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002.

ÇAKMAK Biray, *Çapadan Traktöre Ordu Kazası Örneği*, Orta Karadeniz Kültürü, Türk Kültürü Araştırmaları Ens.Haz. Bahaddin Yediyıldız, Ankara 2005.

ÇEBİ Sıtkı, *Ordu Şehri Belediye Tarihi*, Sıtkı Çebi Notları, Ordu 2002.

ÇEBİ Sıtkı, *Ordu Şehri Hakkında Derlemeler ve Hatıralar*, Orsev Yayınları, Ordu 2000.

ÇEBİ Sıtkı, *Ordu Tarihi ve 50. Yılda Ordu Şehri*, Ordu Ticaret ve Sanayi Odası Yay., Ordu 1973.

DAĞDELEN İrfan, *İstanbul Yangın Haritaları*, Atik Çağdan XXI Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, <https://istanbultarihi.ist>, cild:1, İstanbul 2020.

DİZMAN İbrahim, *20. Yüzyılda Ordu (1900-1999)*, Ordu Belediyesi Yayınları, Ankara 2012.

EKİNCİ İlhan, "19. Yüzyılda Bir İskele Kasabası Olan Ordu'nun Bataklık ve Sıtma ile İmtihanı", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma*, (Edt. Şükran Köse - Çağrı Büke - Fevzi Çakmak - Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara 2017.

ERGİN Osman Nuri, *İstanbul Şehreminleri*, Haz.Ahmet Nezh Galitekin, İBB Kültür Daire Başk. Yayın No:38, İstanbul 1996.

ERGİN, Osman Nuri, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye (1330-1338)*, I-V, İBB Kültür Daire Başk. Yayın No:21, İstanbul 1995.

KİRPİ Karya, *II Abdulhamit Dönemi Ebniye Nizamnameleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020.

KOCA, H. İbrahim, *Kanun ve Nizamnameler Işığında Dersaadet Belediye Teşkilatı (Şehremaneti 1955)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Siyaset Alanı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996.

KURNAZ Cemal, "Giritli Sırrı Paşa Hayatı, Eserleri, Şiirleri", *İlmi Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, S. 9, Yıl 2000.

ORTAYLI İlber, *Kadı*, DİA CİLT 25, İstanbul 2012.

ORTAYLI İlber, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, sayı 178, Ankara 2020.

ÖZCAN Tuğrul, *Sahil Kasabalarında Salgın Hastalıklara Karşı Mücadele: Fatsa Kasabası Örneği (1860-1930)*, Journal of History Studies Cilt 10 Sayı 10, Ordu 2018.

SAYLAN Kemal, *Ordu Kasabasında Belediyenin Kurulması ve Faaliyetleri (1869-1914)*, Tarihi ve Kültürel Boyutları ile Ordu I, ed. Sadullah Gülten vd., Fenomen Yayınları, Ankara 2021.

SAYLAN Kemal, *1868-1914 Döneminde Ordu Kazası*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2007.

SÜĞÜMLÜ, Yılmaz, *Fatsa Şer'iyeye Sicilleri (72 Demirbaş Numaralı Defter, 1902-1905) Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2015.

UYGUN, Süleyman, *"Fransız Kaynaklarında Ordu"*, Tarihi ve Kültürel Boyutları ile Ordu I, ed. Sadullah Gülten, Tuğrul Özcan, Kâmil Yavuz, Fenomen Yayınları, Ankara 2021.

UYSAL Necdet, *Kırım Savaşı'ndan Lozan Barış Antlaşması'na Osmanlı Dış Borçlarının Tarihsel Gelişim Süreci (1854-1923)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi Sayı 53, Ankara 2013

YILDIZ, Adnan, *Osmanlı Belgelerinde Ordu*, Ordu Valiliği Yayınları, İstanbul 2013.

YILDIZ Kenan, *Şehir Topoğrafyasına Etkisi Bakımından Osmanlı Dönemi İstanbul Yangınları*, Antik Çağdan XXI Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, <https://istanbultarihi.ist>, cilt:1, İstanbul 2020.

YILMAZ Özgür, *"Tanzimat Döneminde Osmanlı Taşra İdare Meclisleri (1840-1871)"*, Journal of History Studies, C.6, S. 6.

Academic Akademik
Literature Literatür

The Journal of Sosyal Bilimler
Social Sciences Araştırmaları
Research Dergisi

OSMANLI MECLİS GELENEĞİ VE BAHRIYE MECLİSİ

Beyza ŞEYHOĞLU

Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi

DOI :

Makale Geliş Tarihi : 8 Haziran 2023

Makale Kabul Tarihi : 8 Haziran 2023

Makale Sonuçlanma Tarihi : 16 Haziran 2023

Makale Yayın Tarihi : 29 Nisan 2024

Sayfa Aralığı : 87-101

Beyza Şeyhoğlu, “Osmanlı Meclis Geleneği ve Bahriye Meclisi”,
Akademik Literatür Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (AKA-
LİD), C.1, S.2, Nisan 2024, s. 87-101.

Öz

Osmanlı Devleti’nde meclis oldukça önemli bir kurum olmuştur. Divan-ı Hümayun, yıllarca Osmanlı Devleti’nde etkin bir meclis olarak görev yaptıktan sonra II. Mahmut döneminde oluşturulan ancak esas anlamını Tanzimat’ın ilan ediliş i ile tamamlayan meclisler bürokraside oldukça etkin bir konuma gelmiştir. Denizcilik alanında yapılacak olan reformların bir temele oturtulması için de bahriyedeki kurumların da tanzimi gerekiyordu. Bahriye Meclisi’nin kuruluş u da Osmanlı Devleti’nde meclislerin arttığı , reformların temelinin meclislerde atıldığı bir dö-

nemde gerçekleşmiştir. Bu makalede Osmanlı Devleti'nin genel meclis çerçevesi çizilmeye çalışıldıktan sonra Bahriye teşkilatı ve Bahriye Meclisi'nin meclis geleneğindeki yeri ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, Meclis, Bahriye, Bahriye Meclisi.

Abstract

The council has been a very important institution in the Ottoman Empire. The Divan-ı Hümayun served as an active assembly in the Ottoman Empire for many years. Subsequently, the assemblies created during the reign of Mahmud, but which completed their main meaning with the promulgation of the Tanzimat, have become effective in the bureaucracy. In order for the reforms to be made in the maritime field to be put on a main, it was necessary to organize the institutions in the navy. The establishment of the Naval Assembly also took place at a time when assemblies were increasing in the Ottoman Empire and the foundation of reforms was laid in the assemblies. In this study, after trying to draw of the general assembly of the Ottoman Empire, the organization of the Navy and the place of the Naval Assembly in the council tradition have been tried to be discussed.

Keywords: Ottoman Empire, Council, Navy, Navy Assembly.

Giriş

Meclis, Arapça kökenli bir kelime olmakla beraber “*bir konuyu konuşmak veya görüşmek için bir araya gelmiş kimseler topluluğu*” anlamına gelmektedir.¹ Türklerin kurdukları devletlerden arta kalan bir miras olarak karşımıza çıkan meclis hem Selçuklu hem de Osmanlı Devleti'nde sıklıkla başvurulan bir mercii haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin etkin kurumu Divan-ı Hümayun olmasına rağmen zamanla önemini yitirmiştir. Çağa ayak uydurmaya çalışan Osmanlı Devleti de kendi kurumlarını her daim geliştirme mecburiyetinde olmak zorunda olmuştur. 1839 senesinde Gülhane Parkı'nda Tanzimat Fermanı'nın okunmasıyla beraber Osmanlı Devleti'ndeki yenilik hareketlerinin yolu açılmıştır.² Tanzimatla birlikte yapılacak olan reformların hem denetlenmesi hem de reformların oluşturabil-

¹ <https://sozluk.gov.tr/> (E.T 07/06/23).

² Halil İncılık, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hattı Hümayunu”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed: Halil İncılık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s. 91.

mesi için Meclis-i Vâlâ başta olmak üzere, diğer meclisler de yönetim alanındaki bu değişim neticesiyle kurulmuştur.³ Özellikle bahriye alanında yapılacak olan değişimlerde kara ordusu örnek alınmıştır. Bahriye Meclisi'nin kuruluş vesilesinin Dâr-ı Şura-yı Askeri olduğunu söylersek yanlış olmaz.⁴ Bu makalede de Osmanlı Devleti'nin genel hatlarıyla meclislerini tanıttıktan sonra Osmanlı Devleti'nin bahriye teşkilatını ardından Bahriye Meclisi'nin kurulmasını ve lağvedilmesine değinilmiştir.

1. Geçmişten Tanzimata Osmanlı Meclis Geleneği

Türk devlet teşkilatında meclis, önemli bir konumdadır. Osmanlı Devleti de kurulduğu yıldan itibaren meclisin öneminin farkında olmuş ve Divan-ı Hümayun'u devlet işlerinde etkili bir konuma getirmiştir. Divan-ı Hümayun; yasama, yürütme ve yargının yanı sıra toplumun düzeni ve devlet için önemli kararların alındığı bir mekanizmaya sahipti.⁵ Yürütme ve yargı erki padişah adına Divan'da kullanılmaktaydı.⁶ XVIII. yüzyıldan itibaren Divan, sadrazamın evinde toplanmaya başlamıştır. Böylelikle Divan, önemini kaybederken sadrazamın evi olan Bâb-ı Âli önem kazanarak yükselişe geçmiştir.⁷ Etkisi azalan Divan, XVIII. yüzyılın yarısından sonra yalnızca ayda bir kez toplanarak temel işlevinden uzaklaşmıştır. Divan artık elçileri kabul eden, kapıkulu askerlerine maaş dağıtan sembolik bir kurum olmaya başlamıştır. Devlet işleri ise Meşveret Meclisi'nde görüşülmeye başlanmıştır.⁸

Meşveret Meclisi öteden beri mevcut olan bir meclisti. Divân-ı Hümayûn görevini ifa ederken bile mezkûr meclis, savaş veya barış gibi olağanüstü durumlarda toplanmaya devam etmiştir.⁹ Meşveret meclisini önemli kılan, onun ihtiyaca göre toplanan bir meclis olmasıdır. Divan her zaman toplanabilirken meşveret meclisinde ise böyle bir durum mümkün değildir. Yapı olarak Divan'dan epey farklı unsurlar barındırdığı için ondan arta kalan

³ Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vala (1838-1868)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 40

⁴ Ali İhsan Gencer, "Bahriye Meclisi'nin Kuruluşu ve Önemi", *Türk Dünyası Araştırmaları Ayırı Basım*, 1983, s. 152.

⁵ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015, s. 94-96.

⁶ Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 15.

⁷ Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 16.

⁸ Ali Akyıldız, *Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836-1856)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018, s. 19.

⁹ Ali Akyıldız, "Meclis-i Meşveret", *TDV(İA)*, c. 28, 2003, s. 248.

boşluğu dolduramamıştır. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin kuralları oturmuş, belirli bir nizama sahip danışma kurulu ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye tam da bu eksikliği gidermek maksadıyla kurulmuştur.¹⁰

III. Selim, Osmanlı Devleti'nin yeniden eski gücünü yakalaması için reformlara ihtiyacı olduğunu tespit edip çalışmaların bu minvalde gerçekleşmesini sağlamaya çalışmıştır. II. Mahmut'ta böyle bir ortamda yetişmiş, amcası Selim'in başaramadıklarını başarmaya çalışmıştır. Devletin reform hareketlerine başlayabilmesi için öncelikle her daim sorun çıkarıcı Yeniçeri Ocağı'nı bertaraf etmesi gerekiyordu. II. Mahmut bunu çok iyi biliyordu. Ancak elinde silah olan bir grup insanı kontrol altına almak kolay değildi. Bu nedenle II. Mahmut, yeni bir ocak kuracağını ve bu yeni ocağa da yeniçerilerden yetenek sahibi yüz elli kişinin alınacağı haberini vererek ortamı bir nebze olsun yumuşatmaya çalışmıştır.¹¹ Yeni kurulan ocağa "Eşkinciyan Ocağı" ismini vermiştir. Bu ocağa mensup olacak askerlerin yeniçerilerin tepkisine maruz kalmaması, onları ayrı bir asker statüsünde görmemeleri için, yeniçeri kışlasında kalmaları kararlaştırılmış ve yalnızca haftada bir gün Davutpaşa ya da Kağıthane'de batı usulüne göre talim yapmaları uygun görülmüştür. 11 Haziran 1826'da yeni üniforma giydirilip ellerine silah verilerek Et Meydanı'nda talimlere başlanmıştır.¹² Talimin başladığı gün yeniçeriler isyan başlatmıştır. İsyân gittikçe büyüdü en sonunda yeniçerilerin etrafı ve kışlalar sarıldı. Ardından yeniçeri kışlaları topa tutuldu. Böylelikle hem isyan son buldu hem de yeniçerilerin dönemi kapanmış oldu. Bu olaydan bir gün sonra II. Mahmud yeniçeri ocağının ilgasını haber ederken yeni reformların da yolunu açmış bulunmaktaydı.¹³ Çünkü II. Mahmud biliyordu ki hangi reformu yaparsa yapsın, yeniçerilere son vermediği sürece onun da sonu tıpkı amcası III. Selim gibi olacaktı.

Esasen III. Selim'in başlattığı ıslahat yarım kalsa da II. Mahmut ıslahatların yolunu açarak devam ettirmeye çalışmıştır. Ardından halefleri Abdülmecid

¹⁰ Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 17-18.

¹¹ İsmail Hami Danişmend, *İzablı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 4, Türkiye Basımevi, İstanbul 1972, s. 110

¹² Stanford Shaw, Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. 2, çev: Mehmet Harmancı, E Yayınları İstanbul 2010, s. 47. Ayıca bkz; Danişmend, *a.g.e.*, s. 110.

¹³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi VII. Cilt Islahat Fermanı Devri (1861-1876)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003, s. 146-149.

ve Abdülaziz döneminde hız kaybetmeden ıslahat çalışmaları yapılmıştır. Özellikle II. Mahmud döneminde kurulan kurumlar, nezaretler ve meclisler oldukça önemlidir. Hatta bunlardan en önemlileri Dar-ı Şurâ-yı Bab-ı Âli, diğeri ise Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'dir. Bu kurumların Avrupa'dan örnek alınıp kurulduğu düşünülmektedir.¹⁴ Meclis-i Vâlâ, yalnızca II. Mahmud döneminde değil Tanzimat ilan edildikten sonra da yapılacak olan tüm reformların denetlenmesi amacıyla kullanılan bir meclis olmuştur. Bu meclisin ortaya çıkmasında en büyük neden Divan-ı Hümayun'un önemini kaybetmesi, meşveret meclisinin her daim toplanan bir yapıya sahip olmaması gibi durumlar olup, bununla beraber bu durumlar devlette yaşanan birtakım aksaklıklara sebebiyet vermiştir. Tüm bu problemler Osmanlı'da bir meclise ihtiyaç olduğunu gözler önüne sermiştir.

II. Mahmud döneminde kurulan Meclis-i Vâlâ isimli diğer meclis hem danışma meclisi olacaktı hem de "Tanzimat-ı Hayriyye'nin müzâkeresine mübâşeret" yani Tanzimat'la beraber yapılacak olan yenilikleri denetleyecek olan reform meclisi görevine sahip olacaktı. Bu meclis bir başkan, beş üye ve iki kâtipten oluşuyordu. Haftada dört gün toplanacak olan meclise, toplanma yeri olarak saray belirlenmişti. Tanzimat fermanı ilan edilmeden evvel Dâr-ı Şura ve Meclis-i Vâlâ'nın görevleri tam olarak birbirinden ayrılmadığı için karışık bir durum mevcuttu. Bir evrak önce Dâr-ı Şura'ya oradan da bir üst mercii olarak Meclis-i Vâlâ'ya havale ediliyordu. Ancak asıl problem ise karar mekanizmasında birtakım problemler olmasıydı. Bürokraside hiyerarşinin hâkim olmasından dolayı, her zaman üst rütbeliler daha üstün bir konumda bulunduğu için alt rütbedeki üyeler alınacak kararlarda sessiz kalıyordu. Böylece üst rütbedeki üyelerin isteği doğrultusunda kararlar onaylanmış oluyordu. Çok geçmeden bu soruna "*meclis üyelerinin hepsinin rütbesinin eşit sayılması*" kuralı getirilerek bir çözüm yolu bulunmuş oldu. Meclisin iyi bir biçimde çalışmasını aksatan başka bir sorun daha vardı. Meclis üyeleri yalnızca meclisten sorumlu değildi, sorumlu oldukları başka görevleri, çalıştıkları başka mevkiler mevcuttu. Hiç şüphesiz bunun nedeni mecliste görevli olan kişilerin maaşlarının hazineye karşılanmasının mali açıdan problemlere sebebiyet vereceği içindi. Bu kişiler,

¹⁴ Carter V. Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform Babıâli 1789-1922*, çev: Ercan Ertürk, Alfa Yayınevi, 2019, s. 241.

meclis üyelikleri görevlerinden maaş almayıp, başka mevkilerdeki görevlerinden maaş alıyorlardı. İlk etapta bu soruna tam olarak bir çözüm yöntemi bulunamamıştır.¹⁵

Tanzimat Ferman'ında aynı zamanda Meclis-i Vâlâ'nın görevlerini belirten maddeler de vardı. Buna göre; Tanzimat Fermanı ile sınırlanan padişahın yetkilerinin toplandığı kurum Bâb-ı Âli ve Meclis-i Vâlâ olmuştu. Böylece meclis, içinde yasama ve yargıya sahip olduğu için yarı anayasal bir organ olma özelliği kazanmıştır. Meclis, Tanzimat'ın uygulanması, uygun kanunlar tasarlanması gibi görevlere sahip olmuştur. Ayrıca Dâr-ı Şûrâ ile birleştirilmiştir, böylece aralarındaki görev karmaşası da sona ermiştir. Meclis-i Vâlâ ile çalışması için Meclis-i Âli-i Umûmî¹⁶ isimli bir meclis oluşturulmuştur. Toplanma yeri kurulduğu günden beri saray olan Meclis-i Vâlâ, 1840 yılında Bâb-ı Âli'de inşası sona eren binasına¹⁷ taşınmıştır. Binanın açılışında Abdülmecid, yaptığı konuşmada Meclis-i Vâlâ'nın çalışmalarının çok önemli olduğundan bahsedip, meclisin çalışmasından memnun olduğuna dair izlenimler vermiştir. Meclis-i Vâlâ üyeleri de her fırsatta, Tanzimat'a uygun yasalar hazırlayacaklarını belirterek, Tanzimat'a uygun davranışlarda bulunmayanların cezalandırılacağını özellikle belirtmişlerdir.¹⁸

Meclis-i Vâlâ oldukça yoğun bir meclisti, görevi yalnızca reformları tasarlamak değildi aynı zamanda reformların uygulanıp uygulanmadığına dair denetim de yapıyordu. Ayrıca meclis üyelerinin başka görevleri de vardı sadece meclis işleriyle meşgul değillerdi. Bu sebeple üyeler işlerle ilgilene-medikçe, işlerde yığılmalar meydana geliyordu. 1845'te İmar Meclisleri ile uğraşan meclisin, ardından vergi reformuyla beraber karşısına daha büyük sorunlar çıktı. Bu reformlardan memnun olmayan ayan ve önemli devlet

¹⁵ Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 36-39.

¹⁶ Meclis-i Vâlâ üyelerinin ve üst düzey devlet adamlarının katıldığı genel bir meclisti. Meclis-i Vâlâ'nın aldığı kararları gözden geçirip padişaha sunmakla yükümlüydü. Meclis-i Âli-i Tanzimat kurulduktan sonra meclis yeni bir yapı kazanır. Aldığı kararlar, Meclis-i Vükela'da görüşüldükten sonra arza sunulurdu. Bkz, Akyıldız, *a.g.e.*, s. 220-222.

¹⁷ Yeni yapılar ve yeni nizamnameler yapılacak olan reformların önünü açıyordu. Modern kurumlar modern yapılarla birleştirildiğinde zihinlerde daha farklı bir imaja bürünüyordu. Detaylı bilgi için bkz; Ş. Pınar Özyalvaç, "Tanzimat Dönemi Reformlarında Mekân Sorunu ve Çözüm Arayışları", *Osmanlı Modernleşmesi Reform Çağında Çözüm Arayışları*, ed: Ahmet Dönmez, Kitap Yayınevi, İstanbul 2019, s. 163-191.

¹⁸ Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 41-45.

adamlarının muhalif hareketleriyle de uğraşmak zorunda kaldı. Aynı zamanda sorun çıkararak bu kişilere karşı temyiz mahkemesi görevini icra etmeye başladı. İşlerin yoğunlaşması ile 1854 yılında Meclis-i Vâlâ'nın ikiye ayrılmasına karar verildi ve Meclis-i Âli-i Tanzimat kuruldu. Siyasi çekişmeler, anlaşmazlıklar her dönemde olduğu gibi elbette bu dönemde de olmuştur. 1838'den 1854 yılına kadar geçen on altı senede Meclis-i Vâlâ'da yirmi iki tane başkan değişmiştir. Yeni meclis, böyle bir çekişmeli ortamın neticesinde oluşturulmuştur. Özellikle bu dönemde Mustafa Reşid Paşa ile Damat İbrahim Paşa arasında bitmek bilmeyen bir siyasi çekişme ortamı mevcuttu. Damat İbrahim Paşa, sadareten azledilmesinin müsebbibi olarak Mustafa Reşid Paşa'yı görmekteydi ve tam da bu sırada "Tatbik Mührü Meselesi"¹⁹ olarak adlandırılan rüşvet olayı patlak verdi. Meclis-i Tanzimat'ın kuruluşu böyle bir ortamda gerçekleşmiştir. Böyle bir olay yaşandığı için, muhtemelen Meclis'in çıkardığı ilk kanunun rüşvetin yasaklanmasıyla ilgili bir kanun olmasının da etkisi vardır. Bu mecliste tıpkı Meclis-i Vâlâ gibi Tanzimat'ın uygulanabilirliğini denetleyecekti. Ayrıca rüşvetle savaşıarak onu ortadan kaldırmayı hedeflemekteydi. Aynı zamanda bu meclis, diğer meclislerin üst makamında yer alan bir meclis olacaktı. Oluşturulan yeni meclis, Meclis-i Vâlâ'ya ait olan yasama yetkisini barındıracaktı. Burada görüşülen yasalar en son durak olarak, tıpkı diğer meclislerde olduğu gibi Meclis-i Âli-i Umumi'ye gidecekti orada eğer kabul görürse padişaha arz edilecekti. Bu meclis çok daha geniş yetkilere sahipti, yalnızca hükümetin kendisine verdiği konuları görüşmeyecek ayrıca kendisinin de isteğine

¹⁹ Mehmed Ali Paşa ve Mustafa Reşid Paşa arasındaki gerginliği iyice arttıran bu olay şu şekilde meydana gelmiştir. Cezayiroğlu Mıgırđıç aşar ve iltizam müddetinin uzatılması için hediye olarak 4.500.000 gurus para vermiş karşılığında da paşanın mührünün bulunduğu üç seneti olduğunu iddia etmiştir. Mehmed Ali Paşa, mühürlerin sahte olduğunu söylemesinin ardından tartışma daha çok alevlenmiştir. Yalnızca içte değil, dışta da bu tartışma diğer devletler tarafından da takip edilmekteydi. Tam da bu sırada sadrazamlık mevkiine Mustafa Reşid Paşa atanmıştır ve dava onun isteğine göre seyretmeye başlamıştı. Mühürlerin sahte olup olmadığını anlamak için bilirkişiler atanmıştır ve buna karar verebilmek için tam beş kez meclis toplanmıştır. En sonunda mühürlerin Damat Mehmed Ali Paşa'ya ait olduğu tespit edilmiştir. Nevrekoplu Mehmet Bey isminde bir kişi de ağnam ve iltizam için Paşa'ya verdiği parayı geri istemektedir. Detaylı bilgi için bkz; Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir 1-12*, yay: Cavid Bay-sun, Türk Tarih Kurumu, 1953, s. 36 Ayrıca bkz rüşvet konusunda detaylı bilgi için; Serap Sunay, "Tanzimat Meclisi'nde Görülen İlk Rüşvet Davası: "Tatbik-i Mühür" Meselesi ve Perde Arkası", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, c. 33, İstanbul 2014, s. 82-112.

bağlı olarak bazı konuları görüşme yetkisi de mevcut olacaktı. Hatta gerekli gördüğü takdirde hükümet üyelerini sorgulayıp, bunun sonucunda var olan yargılama yetkisini de kullanabilecekti. Bu diğer meclislerin bünyesinde bulunan bir yetki olmadığı için gerçekten daha önce eşi benzeri olmayan bir durumdu. Bu meclisle beraber Osmanlı, yasama ve yürütmenin birbirinden ayrılması gibi önemli bir adım atmış bulunmaktaydı.²⁰

Meşveret Meclisi'nin yerini doldurması amacıyla Meclis-i Has ya da Meclis-i Vükela ismiyle de bilinen yeni bir meclis teşkil edilmiştir. Meclisin yapısı bakanlar kurulunu andırsa da devletin mutlakiyetçi bir yapıya sahip olması nedeniyle o kadar geniş yetkilere sahip bir meclis değildi.²¹ Meclis-i Vükela'da üyelerin padişah tarafından atanması koşulu vardı ancak bazı durumlarda seçimlere sadrazamın da müdahil olduğu bilinmektedir.²² İlk etapta haftada iki gün toplanılması kararlaştırılan meclis, sonraları ihtiyaç dâhilinde haftada üç ya da dört kere toplandığı bilgisine ulaşılmaktadır.²³ Meclis-i Vükela'yı önemli kılan oluşturulan tüm nizamname kararlarının son durak merciisi olmasından kaynaklanmaktadır. Eğer alt kademelerden gelen karar bu mecliste kabul edilirse son olarak padişaha arz edilirdi ve en son kararı padişah verirdi. Bu meclis, yüksek yasama ve yürütme meclisi yetkilerini içinde barındırmaktaydı.²⁴

Osmanlı Devleti'nin genel meclis teşkilatı yukarıda anlatıldığı gibidir. Bahriye Meclisi'nin yerini anlatabilmemiz için Bahriye teşkilatından bahsetmemiz yerinde olacaktır.

2. Osmanlı Bahriye Teşkilatı Ve Bahriye Meclisi'ne Giden Yol

Osmanlı bahriye teşkilatı, Osmanlı Devleti'nin deniz kıyısında yeni topraklar elde etmesiyle beraber her daim değişim ve dönüşüm içinde olmuştur. Tersanelerin Osmanlı Devleti'nin bahriye teşkilatında önemi oldukça büyüktür. Keza tersaneler hem gemi inşasında hem de idari teşkilatta oldukça önemlidir.²⁵ Aslında XVI. yüzyıla kadar gemilerin Gelibolu'da inşa edildiği

²⁰ Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 47-51.

²¹ Findley, *a.g.e.*, s. 287.

²² Findley, *a.g.e.*, s. 287; Sultan Abdülmecid döneminde üyelerin tamamı padişah tarafından atanmıştır. Bkz; M. Yasin Taşkesenlioğlu, *Tanzimat Döneminde Bir Reform Meclisi Meclis-i Âli-i Tanzîmât (1854 -1861)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018, s. 26.

²³ Ali Akyıldız, "Meclis-i Vükela", *İA (TDV)*, c. 28, 2003, s. 251.

²⁴ Taşkesenoğlu, *a.g.e.*, s. 26.

²⁵ İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Âmire*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992, s. 2

bilinse de kaynaklarda burası için tersane kavramı kullanılmamıştır. Tersane ilk olarak Galata harc-ı hassa defterinde Galata için kullanılmıştır. Ancak çok sonraları Galata için Tersane-i Amire tabiri kullanılmıştır.²⁶

Tersane-i Amire, Kaptan Paşa'nın kontrolünde bulunmaktaydı. Ayrıca idari olarak Tersane ricali ve tersane halkı olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Tersanede, Tersane Kethüdası idareci konumunda olmakla beraber Tersane Ağası ve Tersane Eminin yanı sıra maliye dairesinde çalışan kâtip ve dönem dönem değişen çeşitli sanat gruplarının ustaları bulunmaktaydı. Ustaların dönem dönem değişmesinin nedeni Osmanlı bahriyesinin Avrupa'daki değişime ayak uydurmasından kaynaklanmaydı. Tersane üç dönem yaşamıştır. Bunlar sırasıyla kürekli, yelkenli ve buharlıdır. Bundan sebeple sanat ustaları değişiklik göstermiştir.²⁷ Ayrıca Tersane-i Amire Ricali, tersanede görev yapan memurlar başta olmak üzere tersane çalışanlarının tümünü kapsamaktaydı. Tersane ricalinde, donanma sefere çıkmadan evvel ya da seferden geldiği vakitlerde gemi onarımını gerçekleştiren kişiler oldukça fazlaydı. Donanma sefere çıktığında tersanede işler hafiflediği için kimi personelin de donanma ile sefere çıktığı bilinmekteydi. Tersane ricalinin yanı sıra Bahriye teşkilatının bir kolu da Donanma Ricalidir. Donanma Ricali; gemide istihdam edenler, derya beyleri ve kaptanlardan oluşmaktaydı.²⁸

Bahriye teşkilatında oldukça önemli bir yere sahip olan Kaptan Paşa ise teşkilatın tepesinde bulunmasının yanı sıra derya kalemine ait zemet ve tımarları dağıtır ayrıca bahriyeye ait görevlendirmeleri gerçekleştirirdi. Divan önemini kaybetmeden evvel Kaptan Paşa, divan üyesi olmakla beraber toplantılara katılırdı. Divanda bahriyeye ait davalara bakmasının yanı sıra bahriye işlerinde hüküm yazabilir, tuğra çekebilir ve padişah adına ferman yazabilirdi.²⁹

Tersane Emmini ise Kaptan Paşa'nın emriyle Tersane'de işleri yürüten bir görevliydi. Tersane Emmini, tersane ve gemilerin bütün mali işleriyle ilgilenmesinin yanı sıra yapılan tüm harcamaları muhasebe defterine kaydediyordu.³⁰ Herkes Tersane Emmini olamazdı. Bunun için hassa reislerinden,

²⁶ Bostan, a.g.e., s. 1-2.

²⁷ İdris Bostan, "Tersane-i Amire", *TDV(İA)*, C. 40, 2011, s. 514-515.

²⁸ Bostan, a.g.e., s. 31-32.

²⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020, s. 415.

³⁰ Bostan, a.g.m., s. 515; Ayrıca bkz; Uzunçarşılı, a.g.e., s. 425-426.

tophane nazırlarından veya sarayın Birun teşkilatından olmak gerekirdi. Saray protokolünde Tersane Emmini divan üyesi değildi. Ancak bahriyeyle ilgili soruları cevaplamak üzere divandaki toplantılara katılırdı.³¹

Bahriye teşkilatı için oldukça önemli bir kurum olan Umur-ı Bahriye Nezareti ise 1804 senesinde kurulmuştur. Aslında bu nezaretin kurulması 1804 senesinde hazırlanan Bahriye kanunnamesinde gündeme gelmiştir. Kanunnamedeki değişiklikler esas alınarak Tersane Eminliği'nin kapatılarak yerine Umur-ı Bahriye Nezareti'nin kurulmasına karar verilmiştir. Ayrıca bahriyeye yeni bir maddi kaynak olarak da Irad-ı Cedid hazinesi düşünülmüştür. Böylece bu hazine Tersane hazinesine aktarılacaktı.³² Yeni kurulan nezaret için nazır arayışları baş göstermişti. Nazır olarak düşünülen isimlerin içinde Moralı Seyit Ali Efendi de yer almaktaydı. Ali Efendi, Paris sefirliği yapmasının yanı sıra hem Avrupa'daki siyasi gelişmelere tanıklık etmiş hem de Avrupa devletlerinin bahriye alanında nasıl gelişim gösterdiklerine şahit olmuştu. Ali Efendi'nin bahriyedeki misyonu bahriyeyi daha iyi bir yere taşımaktı.³³

1806 senesine kadar nazırlık görevini icra eden Ali Efendi'nin yerine Elhac Ahmet Aziz Efendi getirilmiştir. Bir yıl kadar görevde kalmış, ardından Elhac İbrahim Efendi nazır olarak göreve getirilmiştir. Padişah, bahriyede yaşanan bu boşluğun farkına varmış olacak ki tekrar Ali Efendi'yi nazır olarak göreve getirilmiştir. Ancak Ali Efendi'nin nazırlığı çok uzun sürmemiştir. Keza Umur-ı Bahriye Nezareti de uzun soluklu bir kurum olamamıştır. 1808 senesinde Kabakçı Mustafa isyanı ile III. Selim'in nizam-ı cedid ile beraber oluşturdukları bütün kurumlar ilga edilmiştir.³⁴ Daha sonra Tersane Eminliği tekrar gündeme gelmiştir.

2.1. Bahriye Meclisi'nin Teşkili

Bahriye Meclisi'nin aslında Tanzimatla beraber oluşan meclisler çağının Bahriye'deki yansıması olduğunu söylersek yanlış olmaz. Kara ordusunda mevcut olan meclis hasebiyle bahriyede bir meclis oluşturulması gündeme gelmiştir. İki kere oluşturulan Bahriye Meclisi'nin ilki 1840 senesinde tarih

³¹ Bostan, *a.g.e.*, s. 37-38.

³² BOA, HAT, 114 /4559.

³³Safvet, *Filasalar*, Matbaa-i Bahriye, İstanbul 1329, s. 30.

³⁴ Ali İhsan Gencer, *Bahriye'de Yapılan Islâhât Hareketleri ve Bahriye Nezâreti'nin Kuruluşu (1789-1867)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001, s. 89, 93-94.

sahnesinde yerini aldığını görmekteyiz. 1840 senesinde kurulan meclis³⁵ ayrıca “Şurâ-yı Âlî-i Bahri, Meclis-i Bahriye ve Tersane-i Amire Meclisi ve Meclis-i Rüesa” gibi isimlerle de anılmaktaydı.³⁶ Kurulan meclis; reis, altı aza, katip, mukayyit ve müftüden oluşmaktaydı.³⁷ Meclisin görevi ise tersaneye ait bütün eşya ve malları temin edecek aynı zamanda da imalattan sorumlu olacaktı.³⁸ İlk mecliste sık sık azalar değiştirilmiştir.³⁹ Yapısının tam manasıyla oturamamasından kaynaklı hem de Kapudan Tahir Paşa'nın bu meclisi gereksiz olarak adlandırmasından dolayı meclis, 1841 senesinde kapatılmıştır.⁴⁰ Ahmet Lütfi Efendi meclisin ilgasından şu şekilde bahsetmiştir: “dâr'üş-şura darağacının önünden denize ilka olunan kereste pâresi gibi tayy u ilga ediliyordu”⁴¹

Henüz bir çalışmaya imza atamadan lağvedilen meclisin yerine bahriyeye ait işlerin Tersane Müsteşarı'nın yapması gündeme gelmiştir. Meclis-i Adiyeye, Tersane Müsteşarlığının bünyesinde bulunan ihtiyaca göre toplanan bir meclistir. Bu meclis, Bahriye Meclisi'nin yerini dolduramamış olacak ki dört yıl sonra yeniden meclisin açılması gerektiği gündeme gelmiştir.⁴²

1845 senesinde meclis yeniden açılmıştır ancak yapılacak olan reformlar için ciddi manada paraya gereksinim duyulmaktaydı. Para sadece yapılacak olan reformlar için değil aynı zamanda mecliste çalışanların maaşlarının ödenmesi için de gerekliydi. Meclis-i Vala'dan arta kalan paralarla Bahriye Meclisi çalışanlarının maaşının ödenmesi kararlaştırılmıştır.⁴³ Meclis'in haftanın hangi günü ve ne sıklıkla toplandığı bilinmemektedir. Toplandığı yer ise divanhanedir. Ancak bazı durumlarda başka mekanlarda toplandığına belgelerde rastlanmıştır. Örneğin pazar günü yapılacak olan toplantı Bâb-Âli'de gerçekleşmiştir.⁴⁴

2.2. Bahriye Meclisi'nde Görüşülen Konular

³⁵ DTA, ŞUB, 2-3A.; BOA, İ. DH.,7/307.

³⁶ Safvet, *a.g.e.*, s. 39.

³⁷ DTA, ŞUB, 2-3A.

³⁸ BOA, HAT, 1424/58242.

³⁹ Gencer, *a.g.e.*, s. 140.

⁴⁰ Gencer, *a.g.e.*, s. 141-142.

⁴¹ Ahmed Lütfü, *Târîh-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, C. 7 Matbaa-i Âmire, Dersaadet 1290.

⁴² Gencer, *a.g.e.*, s. 142.

⁴³ Gencer, *a.g.e.*, s. 149.

⁴⁴ BOA, *A.TŞF*, 16/94.

Bahriye Meclisi'nin görevi yalnızca tersane ile ilgili malzemeleri temin etmekle sınırlı değildi. Kaptan Paşa donanmayla sefere çıktığı zaman vekaletini Bahriye Meclisi ve Tersane-i Amire yöneticilerine bırakırdı.⁴⁵ Meclis, Bahriye Kanunnameleri ve Nizamnamelerini oluştururdu. Özellikle 1849 senesinde oluşturulan Bahriye Nizamnamesi hem bahriyedeki kuralların hem de Bahriye Meclisi'nin görevlerinin belirlenmesi açısından oldukça önemlidir.⁴⁶ Gemi yapımında gerekli malzemelerin temininin yanı sıra bu malzemelerin kaçakçılığını engellemekte meclisin görevlerinden birisiydi.⁴⁷ Aynı zamanda piyasadaki eşitsizliği kaldırmak için malzemelerin fiyatını belirlemek de meclisin görevlerinden birisi olmuştur.⁴⁸ Gemi yapımı ya da tamiri için de Bahriye Meclisi'ne sıkça başvurulmuştur.⁴⁹ Bahriyede görev alan askerlerin askerlik süresi de Bahriye Meclisi'nce belirlenmiştir.⁵⁰ Bahriye için asker ve personel yetiştiren Bahriye Mektebi'ndeki eğitim süresi, öğrencilerin mektebe alınma kriterleri ve okuldaki müfredatın oluşturulması Bahriye Meclisi'nde görüşülen konulardan olmuştur.⁵¹ Bahriye Mektebi öğrencilerinin İngiltere'ye staja gönderilmesi de mecliste görüşülen konulardandır.⁵²

Bahriye Meclisi'nin karar alma mekanizmasının tepesinde tıpkı diğer meclislerde olduğu gibi padişah bulunmaktaydı. Bahriye meclisinden çıkan karar ilk önce Kaptan Paşa tarafından incelenir, onun onayını aldıktan sonra mazbata Sadaret'e iletilir. Sadareten de Meclis-i Vâlâ'ya gönderilirdi. Meclis-i Vâlâ'da onaylandıktan sonra son karar mercii olarak padişaha gönderilirdi. Eğer mazbatada açık olmayan bir konu varsa padişaha gönderilmeden evvel Meclis-i Vâlâ açık olmayan konuyu belirttikten sonra dosyayı Sadaret'e gönderirdi. Sadaret'te Kaptan Paşa'ya geri gönderirdi. Kaptan

⁴⁵ BOA, *A. MKT. NZD.*, 7/96.

⁴⁶ DTA, *ŞUB*, 5-79A.

⁴⁷ DTA, *ŞUB*, 5-20A.

⁴⁸ Düzcü, *a.g.e.*, s. 320.

⁴⁹ Bahriye Nizamnamesi (1849), ed: Coşkun Güngen, çev: Sabahattin Öksüz, *Dz.K.K'lığı Karargah Basımevi*, 1996, s, 43-44.

⁵⁰ DTA, *ŞUB*, 6-33A.

⁵¹ Timur Demir, *Eğitim Tarihimizde Heybeliada Bahriye Mektebi'nin Yeri*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal

Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2011,

s. 9. Ayrıca Bkz; Safvet, *a.g.e.*, s. 18.

⁵² BOA, *HR.SFR.*(3), 52/20.

Paşa, meclisi yeniden toplayarak açık olmayan hususun aydınlatılmasını sağlardı. Mazbata tekrar aynı kurumlardan geçerek padişahın arzına sunulurdu.⁵³ Bazı durumlarda Meclis-i Vâlâ kendine gelen mazbatayı Kaptan Paşa'nın da üye olarak bulunduğu Meclis-i Hass-ı Vükelâ'ya gönderirdi. Bu durumun nedeni de görüşülen konunun Meclis-i Vâlâ yerine Meclis-i Hass-ı Vükelâ'da görüşülmesinin uygun olmasıdır.⁵⁴ Bahriye Meclisi'nin alt kolu olarak çalışan meclisler de vardı. Liman Meclisi, Ticaret-i Bahriye Meclisi ve İnşaiye Meclisi bu meclislerdendir. Bu meclislerin asıl kuruluş maksadı Bahriye Meclisi'nin yükünün hafiflemesi içindir.⁵⁵ Bu meclislerde karar alma mekanizması ise alınan karar Bahriye Meclisi'nce onaylandıktan sonra tıpkı diğer işleyişi takip etmesidir.⁵⁶

2.3 Bahriye Meclisi'nin Bahriye Nezareti'ne Devredilmesi

1845 senesinden 1867 senesine kadar aktif olarak görev yapan meclis, 1867 senesinden itibaren Bahriye Nezareti'nin kurulmasıyla onun alt komisyonu olmuştur. Bahriye Meclisi 1864 senesinde Bahriye, Levazım ve Nizam dairelerine bölünmüştü. Bahriye Nezareti'nin kurulmasıyla beraber bu üç daireye bir de İmalat dairesi eklenmiştir.⁵⁷ Bir diğer fark Kaptan Paşalığının kaldırılmasından dolayı meydana gelmiştir Kaptan Paşa yalnızca donanmanın seferdeki işleyişinden sorumlu olacaktı. Bahriye Nazırı ise denizcilikle ilgili idari ve mali işlerin yürütücüsü olacaktı.⁵⁸ Burada karşımıza çıkan temel fark işleyiş mekanizmasında olmuştur. Mazbata, Kaptan Paşa yerine Bahriye Nazırı'nın onayına sunulacaktı. Ardından konu Şura-yı Devlet'te görüşülecekti.⁵⁹ Bahriye Nezareti'nin kaldırılmasıyla beraber Bahriye Meclisi'nin görev ve yetkileri sona ermiştir.

Sonuç

⁵³ Gencer, *a.g.e.*, s. 161-162.

⁵⁴ Gencer, *a.g.e.* s. 162-163.

⁵⁵ Gencer, *a.g.e.* s. 204-205. Liman meclisi için alınan kararın Bahriye Meclisince onayladığına dair bkz; BOA, İ.DH., 368/24385.

⁵⁶ Gencer, s. 205.

⁵⁷ Levent Düzcü, *Osmanlı Deniz Kuvvetleri (1890-1918)*, (Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale 2004, s. 9. Bkz; BOA, A.MKT.MHM,453/30. Bkz,

⁵⁸ Aybars Pamir, "Kaptan Paşa ve Hukukî Statüsü", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 53, S. 3, 2004, s. 54.

⁵⁹ Gencer, *a.g.e.*, s. 325.

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren meclisleri etkin kullanmıştır. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise bürokratikleşmenin bir getirisi olarak neredeyse her alanda meclis teşkili karşımıza çıkmaktadır. Elbette kurulan bu meclisler kurumların yükünü azaltması bakımından önemlidir. Ancak meclislerin gün be gün çoğalması bürokratik mercileri evrak bakımından oldukça zora sokmuştur. Meclis-i Vâlâ başta olmak üzere kurulan diğer meclisler Tanzimat'ın ilkelerine uygun olarak reform yapma gayretinde olmuşlardır. Devletin hem kara hem de deniz teşkilatı kendisine Avrupa'yı örnek alarak bu minvalde yenilik hareketlerini gerçekleştirmiştir. Bahriye Meclisi de böyle bir ortamda kurulmuştur. Denizcilik alanı için kapsamlı reformlara imza atmaya çalışan bu meclis, tıpkı diğer kurumlar gibi mali yetersizlikle karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca 1854 Sinop baskınında oldukça maddi külfet karşısına çıkmıştır. Ancak buna rağmen 1845 senesinden 1867 senesine kadar etkin bir biçimde işleyiş göstermiştir.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

HAT, 114 /4559; 1424/58242; *İ.DH.*,7/307; *A.TŞF*, 16/94; *A.MKT. NZD.*, 7/96; *İ.DH.*, 368/24385; *HR.SFR*(3), 52/20.

2. Deniz Kuvvetleri Arşivi

DTA, *ŞUB*, 2-3A; 5-79A; 5-20A; 6-33A.

3. Kitaplar-Makaleler

AHMED LÜTFÜ EFENDİ, *Târîh-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, C. 7 Matbaa-i Âmire, Dersaadet 1290.

AHMET CEVDET PAŞA, *Tezâkir 1-12*, yay: Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, 1953.

AKYILDIZ, Ali, "Meclis-i Meşveret", *TDV(İA)*, c. 28, 2003, ss. 248-249.

AKYILDIZ, Ali, *Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836-1856)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018.

AKYILDIZ, Ali, "Meclis-i Vükela", *İA (TDV)*, C. 28, 2003, ss. 207-209.

Bahriye Nizamnamesi (1849), ed: Coşkun Güngen, çev: Sabahattin Öksüz, Dz.K.K'lığı Karargah Basımevi, 1996.

BOSTAN, İdris, "Tersane-i Amire", *TDV(İA)*, C. 40, 2011, ss. 513-516.

BOSTAN, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Âmire*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992

DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzablı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 4, Türkiye Basımevi, İstanbul 1972.

DEMİR, Timur, *Eğitim Tarihimizde Heybeliada Bahriye Mektebi'nin Yeri*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2011.

DÜZCÜ, Levent, *Osmanlı Deniz Kuvvetleri (1890-1918)*, (Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale 2004.

FINDLEY, Carter V., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform Babıâli 1789-1922*, çev: Ercan Ertürk, Alfa Yayınevi, 2019.

GENCER, Ali İhsan, "Bahriye Meclisi'nin Kuruluşu ve Önemi", *Türk Dünyası Araştırmaları Ayrı Basım*, 1983, ss. 148-160.

GENCER, Ali İhsan, *Bahriye'de Yapılan Islâhât Hareketleri ve Bahriye Nezâreti'nin Kuruluşu (1789-1867)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015.

İNALCIK, Halil, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hattı Hümayunu", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed: Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, ss. 89-111.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi VII. Cilt Islahat Fermanı Devri (1861-1876)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003.

ÖZYALVAÇ, Ş. Pınar, "Tanzimat Dönemi Reformlarında Mekân Sorunu ve Çözüm Arayışları", *Osmanlı Modernleşmesi Reform Çağında Çözüm Arayışları*, ed: Ahmet Dönmez, Kitap Yayınevi, İstanbul 2019, ss. 163-196.

PAMİR, Aybars, "Kaptan Paşa ve Hukukî Statüsü", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 53, S. 3, ss. 39-60.

Safvet, *Filasalar*, Matbaa-i Bahriye, İstanbul 1329.

SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vala (1838-1868)*, Türk Tarih Kurumu, 1999.

SHAW, Stanford J., SHAW, Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. 2, çev: Mehmet Harmancı, E Yayınları İstanbul 2010.

SUNAY, Serap, “Tanzimat Meclisi’nde Görülen İlk Rüşvet Davası: “Tatbik-i Mühür” Meselesi ve Perde Arkası”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, c. 33, İstanbul 2014, ss. 87-114.

TAŞKESENLIOĞLU, Yasin M., *Tanzimat Döneminde Bir Reform Meclisi Meclis-i Âli-i Tanzîmât (1854 -1861)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020.

<https://sozluk.gov.tr/> (E.T 07/06/23).

Academic Akademik
Literature Literatür

The Journal of Sosyal Bilimler
Social Sciences Araştırmaları
Research Dergisi

AZİZİYE ZIRHLISI İSYANI

Selçuk SARI

Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi

DOI :

Makale Geliş Tarihi : 25 Nisan 2023

Makale Kabul Tarihi : 25 Nisan 2023

Makale Sonuçlanma Tarihi : 19 Haziran 2023

Makale Yayım Tarihi : 29 Nisan 2024

Sayfa Aralığı : 102-122

Selçuk SARI, “Aziziye Zırhlısı İsyanı”, *Akademik Literatür Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (AKALİD)*, C.1, S.2, Nisan 2024, s. 102-122.

Öz

1878’de Girit’te huzursuzluklar yeniden arttı ve yeni bir isyana dönüştü. Otorite ve güvenlik sağlamak amacıyla içinde Aziziye zırhlısının da yer aldığı bir filo Girit’e gönderildi. Suda Limanı’na demirleyen zırhlıda idari ve kişisel sebeplerden dolayı kaptan değişimi gerekti. Gruplaşmaların getirdiği gerginlikler ile birlikte gemide görev ortamı kalmamıştı. Otoriteyi sağlayabilmek için yeniden kaptan değişimine karar verildi. Fakat görev değişimi için gönderilen kaptan gemiye alınmadı. Böylece Aziziye zırhlısında isyan başladı. 1880’de gerçekleşen hadise iki ay kadar devam etti. Yaşananlar gemide subay olarak görev yapan Süleyman Nutki Bey’in hatıratında da yer bulmuştur. Mevcut belge ve bilgiler ışığında konu aydınlığa kavuşturulmaya çalışılacaktır. Olayın sebepleri, gelişimi ve sonucu, devletin hadiseye

yaklaşımı ve Osmanlı bahriyesindeki tesiri incelenecek ve dönemin deniz gücü konusunda bazı tespitler yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Aziziye, Girit, Hatırat, İsyan, Zırhlı.

Abstract

In 1878, unrest increased again in Crete. A fleet, including the Aziziye ironclad, was sent to Crete to reestablish authority and security. A change of captain/commander was required due to administrative and personal reasons on the battleship anchored in Suda Port. With the tensions brought about by the groupings, there was no duty atmosphere on the ship. In order to provide authority, it was decided to change the commander. However, the commander sent for the change of duty was not taken on board. Thus, the revolt began aboard the Aziziye ironclad ("agitation" as the documents of the period describe it). The incident that took place in 1880 continued for two months. The events also took place in the memoirs of Süleyman Nutki Bey, who served as an officer on the ship. The subject will be clarified in the light of existing documents and information in hand. The reasons for the event and its developments and result, and the approach of the state to the event and its effect on the Ottoman navy will be examined and some determinations will be made about the naval power of the period.

Keywords: Aziziye, Crete, Ironclad, Memoir, Revolt

Giriş

İnsan topluluklarının bulunduğu ortamda bir takım hoşnutsuzluk, anlaşmazlık ve mücadelelerin yaşanması kaçınılmazdır. Sınırsızlık duygusu yaratan ve insan aidiyet duygusunu zorlayan deniz gibi bir coğrafyada, gemi gibi son derece sınırlı bir mekânda bu anlaşmazlıklar daha da kaçınılmaz hale gelmektedir.¹ Dünya tarihi gemilerde yaşanan isyanlarla doludur. Bu isyanların bir kısmı ticaret gemilerinde, önemli bir kısmı da askeri nitelikli gemilerde yani savaş gemilerinde yaşandı. İsyan hareketlerinin kimi ekonomik ve sosyal koşullardan kimi de politik-siyasi sebeplerden ortaya çık-

¹ Gemiler işlevlerini denizciler sayesinde yerine getirmektedir. Çalışılan iş ortamı kişinin performansını etkileyen en önemli unsurlardan birisidir. Denizcilikte içinde bulunulan gemi ve sahip olduğu imkânlar büyük önem arz etmektedir. Çünkü denizcilik bir yaşam biçimi ve gemiler de yaşam alanlarıdır. Günlük hayatta kişi hayatının bir bölümünü işine/işyerine ayırıp kalan bölümünü sosyal hayatına ayırabilmektedir. Ancak denizcilikte bu durum pek mümkün değildir. Zorlu koşullarda çalışmakta ve izole bir hayat yaşamaktadırlar. Bu sebeple gemi yaşamını hapisane hayatına benzeten denizciler olmaktadır (Ayrıntılı bilgi için bkz. Mert Akcanbaş, Kübra Uslu, "Gemi Adamlarında Stres, Tükenmişlik, Depresyon Düzeyleri ve İlişkilerinin İncelenmesi", *İş Sağlığı ve Güvenliği Akademi Dergisi (Açık Erişim)*, Sayı 1 (2022), c.5, s. 33-49.

tı. Fakat gemilerde yaşanan isyanları temelde yaşam koşullarının tetiklediği görülmektedir. İnsan onuruna aykırı hareketler ve ırkçılık isyan faktörlerinden birisiydi. Örneğin Brezilya donanmasında yaşanan Kirpi isyanına (Revolta da Chibata) ırkçılık ve ağır cezalar sebep olmuştu.²

HMS *Drednought*'un 1906 yılında Kraliyet Deniz Kuvvetlerinde hizmete girmesi deniz gücü açısından çığır açtı. Güney Amerika Kıtası ülkeleri drednot edinme yarışına girdi. Arjantin ve Şili ile rekabet halinde olan Brezilya iki adet drednot siparişi verdi. Brezilya donanması drednotları teslim aldı fakat gemide görevlendirecek yeterli personeli yoktu. Her bir drednotta ortalama bin personelin görev alması gerekiyorken Brezilya donanmasında drednot başına ancak üç yüz personel düşüyordu. Donanma personeli sayı ve nitelik olarak yetersiz kalınca İngilizlerden destek alındı. Böylece komuta kademesinde İngiliz subayların yer aldığı bir personel grubu oluştu. İş açığını kapatmak için personele baskı ve ağır cezalar uygulanıyordu. Özellikle sık başvurulan kırbaç cezası çok tepki çekiyordu. Neticede 10 Kasım 1910'da Rio de Janeiro Limanında demirli olan *Sao Paulo* ve *Minas Geraes* drednotlarında isyan başladı. Donanmada uygulanan fiziksel ceza ve köleliğe son verilmesi istendi. İlaveten talepleri reddedilirse limanda demirli gemilerden şehrin topa tutulacağı iletildi. İsyana kısa sürede yayılmadan bastırıldı fakat etkisi Brezilya sınırlarını aştı. Görüldü ki düşmanı caydırması için alınan gemilerin topları kendi halkına da dönebiliyordu. Büyük hayallerle alınan drednotlar gözden düştü. Ardından sipariş verilen *Rio de Janeiro* drednotu da Brezilya hükümeti tarafından satışa çıkarıldı. Osmanlı Devleti'nde bu gemiye talip oldu. *I. Osman* ismi ile satın alındı fakat Osmanlı Devleti'ne teslim edilmedi.³

Yirminci yüzyılın başlarında Çarlık Rusya donanmasında yaşanan Potemkin isyanı da insanlık dışı muamelenin sonucuydu. 1905 yılında Çarlık Rusya'nın Karadeniz filosunda personelin yaşam koşulları çok ağırdı. Şiddete dayanan disiplin, ağır cezalar ve ast-üst çekişmesi isyanın çıkışında etkili oldu. Yönetim zafiyeti ideolojik yaklaşımların da etkisiyle isyana dönüştü. Politik ortamın da etkisiyle hareket büyüdü. İsyanın ateşi zırhlının mutfağından çıktı. Personelin yemeklerinde kullanılmak üzere *Potem-*

² George Reid Andrews , “Black Political Protest in Sao Paulo, 1888-1988”, *Journal of Latin American Studies*, Sayı 24 (1992), s. 147-171.

³ Serhat Güvenç, *Osmanlıların Drednot Düşleri*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 19-30.

kein zırhlısına getirilen etler saklama koşullarına riayet edilmediğinden kurtlandı. Personelden bazıları duruma şahit oldu. Engellenmeye çalışılsa da tüm personel durumu öğrendi. Gemi doktoru etlerde incelemede bulundu. Neticede “*etler tuzlu su ile yıkandığında kurt kalma*z” diyerek tüketilmesine onay verdi. Doktorun kararı tepkiye sebep oldu. Bir kısım personel kararı protesto etti. Ardından protestocuların kaydı tutulmak istendi. Bu aşamada komutan ve askerler arasında yaşanan sürtüşmede isyan patlak verdi. İsyanın Rusya’nın Karadeniz filosunu tamamen sarma ihtimali komşu devletleri tedirgin etti. Osmanlı Devleti olası bir Boğaz teşebbüsüne karşı İzzettin vapurunu görevlendirdi. İlaveten Boğaz’ın belirli noktalarına topların yerleştirilmesine karar verildi.⁴

Birinci Dünya Savaşı sürecinde Alman donanmasında yaşanan Kiel isyanı ekonomik ve politik etkenlerin sonucu oluştu. ABD’nin savaşa iştiraki ile Birinci Dünya Savaşı’nın seyri değişmişti. Elde ettikleri bölgeleri terk etmek zorunda kalmak Alman ordusunu moral açısından çökertti. Buna karşılık Alman Deniz Kuvvetleri karşı harekete geçerek moral yükseltmek istedi. Siyasi otoritenin çekinik tavrı askeri yetkilerde tepki yarattı. Gemilerdeki monoton hayat, bıkkınlık veren talimler tahammül edilmez bir hal almıştı. Hükümet göz ardı edilerek harekât planlanırken isyan haberleri çıktı. Savaş ekonomisi nedeniyle aşırı çalıştırılan işçiler halk ile birleşti. Limanda bulunan gemilerde görevli askerlerinde katılımıyla hareket büyüdü. Toplumun öfkesi sokağa patladı. Yaşanan hadise Almanya’da sosyalist hareketin işine yaradı. Bu hareketin büyük desteğini alan gruplar büyük bir politik krizin oluşmasını sağladı. Silahlanan yirmi bine yakın asker şehre hâkim oldu. 30 Ekim’de 1918’de başlayan isyan 6 Kasım’a gelindiğinde bütün Alman şehirlerine yayıldı. Neticede Almanya’da Kayzer Wilhem görevinden ayrılmak zorunda kaldı.⁵

1921 Kronstadt isyanı da 1918-1920 yılları arasında yaşanan Rus İç Savaşı sürecinin sonucu olarak ortaya çıktı. Kronstadt’ın bir parçasını oluşturduğu Baltık Filosu, 1920 itibariyle her açıdan kriz içerisindeydi. Baltık bahri-

⁴ İlhan Ekinci, “Potemkin Zırhlısı İsyanı ve Boğazlar Meselesi”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı 76 (2000), s. 39-49; Hasip Saygılı, “1905 Potemkin İsyanı ve Sultan II. Abdülhamid”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı 7 (2016), s. 267-290.

⁵ Nesrin Sancak, “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Donanması ile Alman Donanması Arasındaki İlişkiler”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016, s. 83-85.

yelileri, gerçek bir filodan çok bir filonun kalıntıları arasında yaşayan bir grup insan görünümündeydi. Yaşanan iç ve dış gelişmelerden memnuniyetsizlik, demokratik yönetim talebi ve savaş ekonomisinin yıkıcı sonuçları askerin muhalefetine sebep oldu.⁶ Tüm bu koşulların etkisinde artık Kronstadtlı denizciler dizginlenemiyordu. 28 Şubat 1921'de Kronstadt İsyanı'nın politik ilkelerini oluşturan on beş maddelik bir önerge kabul edildi. Bolşevik yönetimi 5 Mart'ta denizcilere isyanı durdurup teslim olmalarını içeren bir ultimatom verdi fakat kabul görmedi. Denizciler kabul etmeyince 7 Mart'ta müdahale başladı fakat Bolşevik kuvvetler halkın da desteğini alan denizcilere karşı koyamadı. Bu süreçte Bolşevik kuvvetlerin içerisinde bulunan siyasiler halka propaganda imkânı buldu. Savaş komünizmi politikasından vazgeçildiği ve koşulların iyileştirileceği haberleri yayıldı. Bu yenilik haberleri, işçi ve köylülerin Kronstadtlı denizcilere sırtını dönerek hükümete yaklaşmasına neden oldu. Ardından başlatılan üçüncü saldırıda denizciler desteksiz kaldı ve 18 Mart'ta Kronstadt isyanı bastırıldı.⁷

1929 Büyük Buhranı da isyanları beraberinde getirdi. Tasarruf tedbirleri çerçevesinde askeri harcamalar ve askeri personel giderleri de azaltıldı. Mevcut maaş miktarının yetersiz olduğu halde bir de kesintilerin yapılmasıyla personel tepki gösterdi. 1931 yılında Şili donanmasında yaşanan isyan da dönemin sonucudur. Şili donanmasında personelin bir kısmı mevcut ekonomik koşullarda maaşların yüzde on azaltılmasından ve ek ödemelerdeki kesintilerden memnun değildi. Özellikle düşük rütbeli askerlerde tepkiye sebep oldu. Şili donanmasının en büyük gemisi olan *Latorre*'nin personeli durumu protesto etti. Gemi komutanına taleplerini ileten bir dilekçe verildi. Fakat komutan dilekçeyi görmezden gelerek üst makamlara iletmeyi reddetti. Duruma razı gelmeleri telkin edildi. Komuta kademesi erlerin taleplerine destek vermeyince erlerin tepkisi arttı. Neticede *Latorre* gemisinin mürettebatı harekete geçerek isyan başlattı. Maaş kesintisinin kaldırılması, ücretsiz kıyafet verilmesi, dış borç ödemelerini durdurup içeride halka destek olunması, halka tarım arazi tahsisi ile tarım üretiminin artırılması ve ülkeye yatırım yapılması talep edildi. İsyan donanmanın tamamından destek görmedi. Diğer kuvvet birimleri de hükümet tarafında durarak isyana destek vermedi. İstedikleri ezici etkiyi ya-

⁶ Merve İrem Yapıcı, "Kronstadt'tan Nep'e Uzanan Süreçte Batılı Güçlerin Sovyet Politikası", *History Studies*, Sayı 13 (2021), C. 6, s. 4-10.

⁷ Yapıcı, "Kronstadt'tan Nep'e Uzanan Süreçte Batılı Güçlerin Sovyet Politikası", s. 5-10.

ratamadılar fakat olay deniz tarihinde dikkat çeken bir hadise olarak yerini aldı.⁸

1931 yılında İngiliz Kraliyet Donanması Atlantik Filosu'nun Cromarty Firth Üssü'nde yaşanan isyan da Büyük Buhranın tetiklediği bir hadiseydi. Invergordon İsyanı olarak tarihe geçen olayın sebebi kemer sıkma politikalarının donanmaya yansımaysdı. Dönemin İngiliz hükümeti ekonomik buhran sebebiyle bahriye personelinin maaşlarında indirim gitmişti. Sıkıntılı bir dönemde mevcut maaşlarında düşürülmesi personelde tepki yarattı. 15 Eylül 1931'de personel kesintiye tepki olarak ayaklandı. Personelin bir kısmı gemilerin baş kasaralarına toplandı. Limanda demirli gemilerin çapa zincirlerine asılarak gemilerin demir alıp ayrılmasına engel olundu. Bazı gemilerde otorite sağlansa da *Valiant*, *Rodney*, *Hood* ve *Nelson* kruvazörlerinde otorite sağlanamadı. Olayın haber alınması üzerine Atlantik Filosu derhal Invergordon'dan merkez üssü Portsmouth'a geri çağırıldı. İngiliz hükümeti olayın altında öncelikle siyasi faktörler aradı. İsyanın sosyalizm temelli olduğu şüphesi üzerine istihbarat teşkilatı da devreye girdi. Olayların ortaya çıkışı ve büyümesinde komutan Wilfred Tomkinson sorumlu tutuldu. İsyanlılara göz yummakla suçlandı. Invergordon isyanı İngiliz donanmasının zafiyeti olarak kayıtlara geçti.⁹

Askeri tarihe bakıldığında bazı gemilerin de birden çok isyana sahne olduğu görülmektedir. Örneğin Yunan donanmasına ait *Averof* zırhlısı görev sürecinde birkaç isyana sahne oldu. *Averof* Zırhlısı, dönemin güçlü gemilerinden birisi olarak; Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı'nda Yunan donanmasının sancak gemisi olarak görev aldı. 1 Mart 1935'teki Venezelos yanlısı siyasi hareketlerde isyancılar tarafından kullanıldı. İkinci Dünya Savaşı'nda, eski olmasına rağmen, tekrar Yunan filosunun amiral gemisi oldu. Teknolojisinin artık eskidiği bu gemi muharebeye uygun değildi. Bu sebeple Yunan donanması başkanı *Averof*'un batırılarak kullanılmaz hale getirilmesini istedi fakat bomba infilak etmedi. *Averof*'un kaptanı Damilatis, gemisinin imha edilmesine razı olmadı. 18 Nisan 1941 tarihinde isyan ederek *Averof* ile birlikte Yunanistan'dan ayrıldı ve gemiyi İskenderiye'ye getirdi. Ardından Hint Okyanusu'ndaki savaş filolarına ka-

⁸ William F. Sater, "The Abortive Kronstadt: The Chilean Naval Mutiny of 1931", *The Hispanic American Historical Review*, Sayı 60 (1980), s. 239-268.

⁹ Christopher M. Bell, "The Royal Navy and the Lesson's of the Invergordon Mutiny", *War in History*, Sayı 12 (2005), s. 75-92.

tıldı ve uzun süre Hindistan'da kaldı. 13 Ekim 1941 tarihinde komünistler tarafından gemide bir isyana daha teşebbüs edilse de başarılı olamadı ve failer yakalandı.¹⁰

1. Osmanlı Bahriyesinde İsyân Hareketleri

Türk tarihinde karadaki askeri isyanlar ile ilgili çalışmalar mevcuttur. Fakat denizde/gemide yaşanan askeri isyanlar geri planda kalmıştır. Kaynak olarak başvurduğumuz çalışmalarda denizcilerin karıştığı bazı hadiseler yer verilmiştir. Fakat denizlerde yaşanan askeri isyanlara dair özel bir çalışma bulunmamaktadır. Avrupalı denizciler arasında isyanlar sıklıkla ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nde de her dönem askeri isyanlar yaşanmasına rağmen bahriyede durumun farklı olduğu ifade edilmektedir. Leventlerin reislerine son derece bağlı oldukları varsayımıyla denizlerde isyan hareketlerinin görülmediği yorumları yapılmıştır. Hatta deniz askerinin isyan etmek bir tarafa isyanların bastırılmasında ana faktör olarak kullanıldıkları ifade edilmektedir. Bu doğrultuda bazı kaynaklarda Osmanlı donanmasında isyan hareketine rastlanmadığı varsayımı dahi yapılmaktadır.¹¹

Bu noktada Kâtip Çelebi XVII. yüzyılda kaleme aldığı “Tuhfetü'l Kibâr Fi Esfâri'l Bihâr” eserinde dönemi ve öncesi hakkında önemli bilgiler vermektedir. Eser belirli bir isyandan bahsetmemiştir. Ancak gemilerde isyan ihtimali üzerinde de durmaktadır. Özellikle gemilerde istihdam edilen forsaların seçimine dikkat çekmektedir. “*Gemilerin kürekçisi müşakkar ola, yani Türk ve forsa karışık ola. Eski kapudanlar kürekçilerin iyisini seçüp, baştarda küreğine üç forsa üç Türk korlardı. Forsalardan çok sakımla. İstanbul gemilerinde de çok kâfir konmayup mirî kâfir defter ile gemilere dağıtıla. Bir gemide elli kâfire kapudanlar rıza verirler. Türk bildiği kadar kürek çektiği yeğdir; forsa ustalığına tamah olunmaya. Bugüne dek forsanın basıp gittiği gemiler sayısızdır*” ifade-

¹⁰ Maria Vasilikiotou (Meryem Batan), Savaşta ve Barışta Bir Yunan Gemisi: Averof-Yunan Kaynakları Üzerinden Bir Analiz, *Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi*, ANKARAD, Sayı 6 (2021), s. 55, 80, 81.

¹¹ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s.71-85; Emrah Safa Gürkan, *Sultanın Korsanları* (8.baskı), Kronik Yayınları, İstanbul 2022, s.216-218.

leriyle bir duruma dikkat çekmektedir. Kâtip Çelebi'nin ifadeleri, her dönemde donanmada isyan tehdidi olduğunun hatta yaşandığının göstergesidir.¹²

Denizde olmasa da denizcilerin başlattığı bazı olaylar da yaşanmıştır. Denizde isyan ile denizci isyanları yapısal olarak farklılık gösterse de örnekleri Osmanlı tarihinde de mevcuttur. 1770 Çeşme Baskınından sağ kurtulan denizci askerler, başıboş şekilde İstanbul'a doğru yola çıktıklarında bir isyanın fitili ateşleniyordu. Çeşme Baskınında yaşanan büyük kaybın üzerine karada da mağlubiyetler yaşandı, kayıplar verildi. Larga ve Kartal Muharebelerinde alınan yenilgi kıvılcım yarattı. Yaşananların müsebbibi olarak görülen III. Mustafa tahttan indirilmek istendi. Donanmadan birçok denizci, İstanbul sokaklarında günlerce terör estirdi. Yaşananlar İngiliz elçisi John Murray'ın raporlarına da yansdı.¹³

Bir diğer hadise 1772'de Beşinci Yeniçeri Ortası'nda bulunan Laz Denizciler ve Galata-Pera Muhafızı Akdenizli Kalyoncular arasında yaşandı. Akdenizli kalyoncuların ve onların hizmetinde görev alan birkaç Rum hizmetlinin, mahalle halkına yaptıkları uygunsuz hareketler Yeniçeri grubunda tepki topladı. Ardından iki grup birbirine girdi. Dört, beş bin asker Galata'ya toplandı. Limanda demirli gemilerin topları şehre doğrultuldu. Hatta zaman zaman ateşlendi. III. Mustafa olaya bizzat el koydu ve sorumlu görülen Rum hizmetliler idam edildi. Kalyoncular görevlerinin başına gönderildi. Buna rağmen mağduriyet duygusuyla taşkınlıklara devam ettiler. III. Mustafa'nın etkisiyle olaylar büyümeden bastırıldı.¹⁴

XIX. yüzyılda donanmanın Mısır Hidivliği'ne teslim edilmesi yine merkezi otoriteye karşı bir tavırdı. Siyasi temelli bir isyan olarak da nitelendirilebilir. Olaya sarayda yaşanan İngiliz-Rus hizipçiliği, siyasi entrikalar ve kişisel vehimler sebep oldu. II. Mahmut'un vefat haberi gemi personelini derinden etkiledi. Kısıtlı iletişim imkânları sarayda olan biteni öğrenmeyi engelliyordu. Doğruluğu teyide muhtaç haberler de vehimleri artırdı. Fevzi Paşa ne yapacağına karar veremiyordu. II. Mahmut'un zehirlenerek öldürüldüğü ve devletin Ruslara teslim edileceği fikrine kapıldı. Donanma

¹² Seda Çakmakcioğlu-Çetin Şan, *Deniz Savaşları Hakkında Büyüklere Armağan, Tuhfetü'l-Kibâr Fî Esfârî'l-Bihâr (Kâtip Çelebi)*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2007, s. 195.

¹³ Erhan Afyoncu, *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2018, s. 285-286.

¹⁴ Erhan Afyoncu, *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, s. 287-288.

devre dışı bırakılıp Rusların İstanbul'u işgaline göz yumulacağı fikrinden kurtulamıyordu. Nihayetinde Fevzi Paşa kararını verdi. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya bir mektup gönderdi. Osmanlı'yı kurtarmak için birleşme teklifinde bulundu. Ardından da donanmayı İskenderiye'ye götürdü. Hadise uluslararası boyut kazandı. Avrupa devletlerinin temsilcileri devreye girdi. Fevzi Paşa İskenderiye'de çok zor duruma düştü. Osmanlı subay ve denizcilerinin durumu da farksızdı. Mehmed Ali Paşa da artan ekonomik ve siyasi külfetlerden rahatsız olmaya başladı. Donanmanın kendisinde bırakılmayacağını da anlamıştı. Dış ve iç aktörlerin etkisiyle sorun çözüldü. Geniş planda uluslararası güçlerin etkisi görünse de dar planda iç politikada hizipleşme, kişisel çıkar ve hesaplaşma planlarının yansıması olarak tarihteki yerini aldı.¹⁵

Bu çalışmaya konu olan *Aziziye* zırhlısı isyanı 1877-78 Osmanlı-Rus harbi sonrası yükselen Girit Meselesinin¹⁶ bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. 1878'de Girit'te ayrılıkçı isyanlar yeniden başlamıştı. Belirli aralıklarla görülen bu isyanlar karşısında Osmanlı idaresi, Rum halkına bazı tavizler vererek önlem almaya çalıştı. Bir süre sonra bu ayrıcalıklardan da memnun kalmayan Rumlar, tekrar isyan etti¹⁷. Kontrolü sağlamak üzere bölgeye bir filo gönderildi. *Aziziye* zırhlı fırkateyni de filoda görev alan gemilerden birisiydi. Görev esnasında gemi personeli arasında bir isyan yaşandı. Hadisenin varlığını az sayıdaki belgeden ve Süleyman Nutki Bey'in hatıratından¹⁸ öğreniyoruz. Nutki'nin seyir zabiti olarak görev yaptığı ve

¹⁵ Ahmet Dönmez, "Babiâli'de Hizip Çatışmaları: Ahmed Fevzi Paşa'nın Osmanlı Donanmasını Mısır Valisine Teslimi Olayı", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy.40, s. 43-57, 2016.

¹⁶ Osmanlı İmparatorluğu'nun İstanbul'un fethinin ardından başlattığı Akdeniz'de egemenlik kurma sürecinin son halkası, iki yüz yıllık bir gecikmeyle Girit oldu. İstanbul'un fethinden sonra ekonomik ve stratejik önemi bir kat daha artan Ada, XV. Ve XVI. yüzyıllarda sık sık Türk akınlarna uğradı. Ancak fetih amaçlı akınlar XVI. yüzyıl boyunca gerçekleşemedi. XVII. yüzyıla gelindiğinde Girit stratejik açıdan yeniden önem kazandı (Ayrıntılı bilgi için bkz. Ayşe Nükhet Adıyeye, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 12, 13, Ankara, 1999).

¹⁷ Hasan Ali Cengiz, "Halepa Fermanı ve Sonrası Girit'te Yapılan Düzenlemeler", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 16 (2018), C.. 8, s. 74-89.

¹⁸ Hatırat ve günlükler resmi belgeleri dengeleyen gayri resmi belgeler olarak nitelenmektedir. Resmi evraklara yansıyan ifadelerin arkasında yaşanan gerçekleri görmemizi sağlayarak dengeyi sağlayabilmektedir. Dengeleme yanında deneyim aktarımını da sağlar. Aynı-

yaklaşık 500 er ile 30 subayın bulunduğu Aziziye, 1879 yılı başında Girit'in Suda limanına geldi.¹⁹

Süleyman Nutki'nin kendisi de gemi personeli arasında bulunuyordu. Süleyman Nutki Osmanlı askeri denizcilik tarihinin önemli yazarlarından biridir. Konumuzu teşkil eden hadisenin oluşum, gelişim ve sonucu hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Mevcut bilgiler arşiv belgeleriyle teyit edilerek olay anlaşılmasına ve anlatılmaya çalışılmıştır. Arşiv belgelerinde Osmanlı yetkilerinin olayı açık bir isyan olarak nitelendirmediği görülmektedir. Daha ziyade bir galeyan olarak adlandırarak bunu hizmet içi askeri huzursuzluk olarak ele aldığı görülmüyor. Bu durum da birçok sorunla uğraşılan dönemde hadiseyi büyütmeden kapatmaya gitmek istenilmiş olabileceğini akla getiriyor. Mevcut belge ve bilgiler ışığında yaşanan bu olay üzerinden genelde dönemin askeri yapısı özelde Osmanlı donanmasının bir yönü anlamaya ve aydınlatılmaya çalışılacaktır.

2.Aziziye Zırhlısı'nda İsyan Süreci

Süleyman Nutki Bey hatıratı gemilerdeki yaşam şartları ve dönemin bahriyesi hakkında önemli bilgiler içermektedir: *“Gemilerde disiplinsizlik hat safhadaydı. Farklı kaptan tayinleriyle disiplin artırılmaya çalışılıyordu. Gemilerde isyan çıkmaktaydı. İstedikleri kaptan görevlendirilmemesi, görev beğenmeme gibi sebeplerle ayaklanmaktaydılar. Askerin eğitimi zayıftı. Yemekler düzgün değildi. Yatakhaneler uygun değildi. Ne yelkenle ne de motorla gidemeyecek gemiler savaş gemisi diye gezdiriliyordu. Yüz kişilik gemilere 150-200 kişi bindirilirdi. Ast-üst ilişkisinde baba oğul hitapları kullanılırdı. Abdülmecid döneminin eseridir. Padişahın askerlere oğul, askerin üstüyle birbirine baba-oğul hitaplarında bulunarak manevi bir bağ kurulmaya çalışılmaktaydı. Otorite boşluğu bu şekilde bir nebze giderilmeye çalışılıyordu. Bahriye teşkilatı amiralleri arasında şahsi kin ve çekememezlik mevcuttu”*.

tılı bilgi için bkz. “Askeri Tarihçiliğin Gayri Resmî Kaynakları: Asker Anıları ve Günlükleri” ed. Cevat Şahin-Gültekin Yıldız, *Osmanlı Askeri Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar Yeni Yaklaşımlar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 92.

¹⁹ Süleyman Nutki Bey 1854 yılında İstanbul'da doğdu. Deniz Binbaşısı Seyfi Mehmet Bey'in oğludur. 1867 yılında Bahriye Mektebi'nde eğitime başladı. 1875'te donanma da görev almaya başladı. Askeri ve sivil denizcilik adına kıymetli çalışmaları vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Korkmaz, "Aydın ve Müteşebbis Bir Bahriye Subayı: Süleyman Nutki Bey'in Hayatı (1854-1924) ve Eserleri", *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, Sayı 2 (2021), s. 174.

Süleyman Nutki Bey'in yansıtmaya çalıştığı genel vaziyet, Aziziye zırhlısı ortamına ve hadisenin temel gerekçelerine işaret etmekteydi.²⁰

Aziziye zırhlısında bir isyanın ortaya çıkış süreci Süleyman Nutki'nin notlarında ayrıntılı olarak aktarılmıştır. Buna göre olayın ortaya çıkışı Aziziye zırhlısında süvari değişimiyle başladı. Aziziye zırhlısı, Girit'te bulunduğu süreçte birkaç defa süvari değişimi yaşandı. Hepsi de görev süresince memnuniyet yaratmıştı. Zor koşullara rağmen verimli bir görev süreci yaşanmıştı. Hiçbirisi personele kalp kırıcı bir söz etmemiş, davranış sergilememişti. Görev değişimlerinde de gidişleri üzüntü yaratmıştı. 1880 yıl başlangıcına kadar Aziziye zırhlısında emir ve kumanda sorunu yoktu. Bu dönem oldukça verimli ve keyifli bir süreç olarak aktarılıyordu. Süvari Rıza Bey ile Süvari Mehmet Bey'in görev değişimi her şeyi değiştirdi. Süleyman Nutki Bey'in ifadesi ile "eski günler aranır oldu".²¹

Mehmet Bey'in *Aziziye* fırkateyninde görevlendirildikten sonra yaşananlar resmî belgelere de yansımıştır. *Aziziye* Fırkateyni'nde yaşananları hatıratan öğrendikten sonra arşiv belgelerinden de bilgi alındı. Hatıratların öznel eserler olması ve taraflı ele alınması ihtimali de göz önüne alınarak anlatımlar belgeler ile desteklendi. Osmanlı Devleti'nin olaya bakışı, yaşananların resmi kaynaklara yansımaları da incelendi. Belgeler, olaydan Girit Ceziresi'nde bulunan *Aziziye* fırkateyni mürettebatından küçük zabitan ile neferatın dahil olduğu asilik derecesinde vuku bulan bir hadise olarak bahsetmektedir.²²

Belgelere göre olaylar şöyle başlıyordu: Bir grup asker Mehmet Bey'in *Aziziye* zırhlısına süvari tayin edildiğinin ikinci günü kaptana/komutana bir tezkere sunmuşlardı. Tezkerede subaylar önceki süvari Rıza Bey'den bahsetmekte ve onun zamanında aşırı disiplin ve baskıdan çaresiz kaldıklarından şikâyet etmekteydi. Kendilerinin darp edildiğine ve çeşitli zahmetlerde bırakıldıklarına dair şikayetleri de vardı. Bunun üzerine yeni sü-

²⁰ Nurcan Bal, *Süleyman Nutki Bey'in Hatıratı*, Deniz İkmal Grup Komutanlığı Basımevi Müdürlüğü, İstanbul 2003, s. 42-45

²¹ Süvari Rıza Bey'i, "narin ve çelebi olmakla beraber geminin hareket düzeni konusunda parlakıydı. Her iş başında bizzat hazır bulunur ve sabah yoklamalarında genel görev dağılım defteri koltuğunda olduğu halde gelip hastaları ayırır ve yerlerine ihtiyat efrat yerleştirilip genel eğitimlere sekte vermezdi" şeklinde tanıtmaktadır. Bkz. (Bal, 2003, 42-45)

²² Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İrade-i Dahiliye (İ.DH.), 811/3/3, 17/Ş/1297 (25 Temmuz 1880)

vari Mehmet Bey durumu soruşturmak için harekete geçti. Ancak bu durumun Osmanlı belgelerine yansımaları farklıydı. Belgeler askeri disipline dikkat çekerek Mehmet Bey'in sorumsuz davrandığını ifade ediyordu. Sözde soruşturmanın maksadı suçu önlemek değil askerin gönlünü kazanıp taraftar toplamaktı. İlâveten Mehmet Bey'in "tayinci" olmasına işaret ederek askeri serbest bıraktığı ve bu durumun da düzensizliğe sebep olduğuna işaret ediliyordu.²³

Görev süresince sadece üç kere askere top talimi ettirildiği iki kere de genel talim yapıldığı belirtiliyordu. Öncelikle düzensizlik yaşanmakta, topbaşı emri verilmesine karşın personel itaatsizlik ederek emre uymamaktaydı. Seferberlik kurallarıyla uyum sağlamadığı ve askerin eğitim faaliyetlerine önem verilmediği görülmekteydi. Bütün bunlara ilâve olarak askerin personelinin gemi dışına çıkışları artmıştı. Sabah yoklamasının ardından asker serbest bırakılmaktaydı. Günlük bir defa yapılması gereken çamaşır yıkama izni günde üçe çıkarılmıştı. Her bölükten 4-5 kişi toplamda 25-30 kişilik gruplar halinde günde üç grup çamaşıra çıkarılmaktaydı. Sefer üzerinde olan bir savaş gemisi olmasına karşın verilen izinler ve yapılan uygulamaların disiplini hayli zayıflattığına dikkat çekiliyordu.²⁴

5 Ramazan 1296 tarihli (23 Ağustos 1879) Şurayı Bahri tarafından verilen mazbataya ek olarak altı maddeden oluşan bir fezleke hazırlanmış ve Aziziye'de yaşanan isyana dâhil olanları ayırmak için bir divanî harp mahkemesi oluşturulmuştu. Fezlekeye göre komutana-süvariye yöneltilen ithamlar şunlardı; birinci maddesinde, gemiye süvari tayin olunduğunun ilk gecesinde kendisine taraftar toplamak adına karşısına çıkan ilk fırsatı değerlendirmiş ve bir grup askerin şikâyeti üzerine harekete geçmişti. Askerlerin iddiası daha önceki komutan Rıza Bey'in kendilerine eziyet ettiğine yönelikti. Sözde soruşturma yapmak adı altında Rıza Bey'e usul-erkana aykırı gayri ciddi bir tavır sergilenmesine sebep olmuştu. İkinci madde de gemide serbestiyet ve oyun müsaadesi vererek askeri âdâb ve ahlakını bozmuştu. Üçüncüsü; askerden askeri harp kanunlarına muhalif olanları korumuş, eylemde bulunup ceza alanları affederek müsamaha göstermiş ve nizamı ihlal etmişti. Dördüncüsü; rütbesine ve kanuna aykırı davranarak askeri düzene hâlel getirmişti. Beşinci madde; geminin malzeme ve

²³ BOA, İ.DH. 811/3/3, 17/Ş/1297 (25 Temmuz 1880)

²⁴ BOA, İ.DH. 811/6/1

eşyalarından israf yapmıştı. Altıncı madde; süvarilik süresi olan beş buçuk aylık sürede asker için gerekli eğitim ve talim uygulanmamıştı.²⁵

Osmanlı resmî belgelerinde ve divanıharbe verilen fezlekedeki suçlamalara karşın Süleyman Nutki Bey belgelerin yazmadığı başka sebep ve şartlara dikkat çekmekteydi. “*Fırkateynde beş yüz küsur er, otuz subay bulunmaktaydı. Subayların büyük bir kısmı alaydan yetişenlerdendi. Bazı rütbeliler askerlik ve askeri terbiyeden habersizdi. Erlerin yarısı rediflerden oluşan yaşlı ve bazıları sakallı gemicilerdi. Çoğunluğu on iki sene askerlik yapmış eski karacı erlerden geri kalanlardı. Artık işten değil canlarından yıldırılmışlardı. Savaşın bitimi üzerine biran evvel evlerine dönmeyi düşünüyorlardı. Artık gemide kaldıkları her günü ve yapılan talimi fazladan yorgunluk olarak görüyorlardı*” ifadeleriyle personelin durumunu ve ruh halini aktarmaktadır. Süleyman Nutki’ye bu gruba eğitimlik yapmak görevi verilmişti. Askeri fikir ve uzmanlıklarında kullanılan bilgiler de subaylara o derecelerde bıkkınlık vermiş ve fırsat düştükçe şikâyette bulunmuşlardı. İlerleyen süreçte bazı siyasi gelişmeler neticesinde görev değişimleri yaşanmış ve eski süvari yeniden tayin edilmişti.²⁶

Süleyman Nutki, Rıza Bey, Rıza Bey’in özel sebeplerle uzaklaştırılıp (tayin edilip) yerine Mehmet Bey’in vekaleten süvariliğe atanmasından sonra gelişen olayları şöyle nakletmektedir; “*Rıza Bey’in uzaklaşması üzerine Mehmet Bey gelip kaç kamarasına içki sofrasını kurdu. Vekaleten atandığı görevi asaleten üstlenmeyi amaçlamaktaydı. Kendine taraftar toplamak için taraf olacağını düşündüğü askerleri, çavuşları ve nüfuzlu alaylı subayları da sofrasına davet etti.*²⁷ *Süvari Bey’in tuttuğu yolda devam etmesinin tehlike yaratacağı aşıkardı*”. Açıkça kaptanın-komutanın karşısında yer aldığı anlaşılan Süleyman Nutki birkaç defa bu tehlikeyi ima ettiğini ancak süvarinin bir cevap vermeye tenezzül etmediğini belirtmektedir. Ona göre fırkateynin dahili düzeni ve askerinin onuru zarar görmekteydi. Günlük eğitimlere son verilmişti. Askeri hiyerarşi tamamen bozulmuş ve üst-ast ilişkisinde emirler dinlenmez olmuştu. Serbestiyet o kadar artmıştı ki asker gece dahi istediği gibi gemi dışına çıkabilmekteydi. Sivil kıyafet serbestisi olduğu gibi kostümlerle orta oyunu dahi sergilenmekteydi. Süvari Mehmet Bey’in takdirini toplayan bu gösterilerde alkolün ve alkışların etkisi askeri nizama aykırı davranışları daha da

²⁵ BOA, İ.DH. 811/3/3, 17/Ş/1297 (25 Temmuz 1880)

²⁶ Nurcan Bal, *Süleyman Nutki Bey’in Hatıratı*, s. 42-45.

²⁷ Nurcan Bal, *Süleyman Nutki Bey’in Hatıratı*, s. 43,44.

teşvik etmekteydi. Olayın çıkışından önce gemide devam eden bu kurallara aykırı ve olağandışı durum dışarıya bildirilmeye çalışılmıştı.²⁸

Mehmet Bey'in vekaleti iki ay kadar devam etmişti. Bu sırada Rıza Bey de İstanbul'dan Aziziye'ye geri dönmüştü. Fakat asker Süvari Mehmet Bey'in devam etmesini talep ederek Rıza Bey'in geri dönmesini istemiyordu. Âsâr-ı Tevfik gemisinin filikasıyla Aziziye'ye gelen Rıza Bey gemiye alınmayarak geri gönderildi. Olaylar üzerine durumu fark eden Akdeniz Filo Komutanı Giritli Hüseyin Paşa hemen gemiye gelmişti ancak iş işten geçmişti. Mehmet Bey sessizliğini korumuş ancak yandaşları olan ve fikren zehirlenmiş askerlerin ileri gelenleri kararlıydı. Fikir birliği içinde kararlarının kesin olduğunu ve Mehmet Bey'den başka süvari istemediklerini söylüyorlardı. Süleyman Nutki Bey bu meselede Hüseyin Paşa'yı da itham etmekteydi. Konuyu halletme konusunda kendisinin "isteksiz" davranıldığından şikayetçiydi. “*Hüseyin Paşa olayın üzerine giderek araştırılmasında ısrarcı olmadı. Bir kez dahi beni yanına çağırarak bilgi almadı. Tavırlarından Süvari Mehmet Bey'in kalması yanlısı olduğu anlaşılıyordu*” demektedir. Bu durumda Mehmet Bey'i kayırdığına dalalet getirilmiştir.²⁹

Süleyman Nutki, hatıratında olay karşısında kendisinin hareket tarzını da anlatmaktadır. Birkaç *sefine emini* ile fikir birliği sağlamıştı. Onlar vasıtasıyla personel içinden haber alabilmiş ve gerektiğinde kendince uyarılarda bulunmuştu. Bu süreçte hiçbirinden hakarete maruz kalmadığını ifade etmektedir. Nutki'ye göre; onları fikirlerinden döndürmek de mümkün değildi. Gerçek anlamda hadiseyi durdurmaya çalışan askerler az da olsa mevcuttu. Buna rağmen halen durumu körükleyenler de mevcuttu. Bu karmaşada masum ve tarafsız olanları da ayırt etmeye fazla imkân yoktu. Özellikle ismini vermediği üç alaylı yüzbaşısıya değinmekteydi. Bu kişiler her fırsatta isyancı askerlere cesaret vermekteydi. Bir seferinde İkinci bölük erlerinden büyük bir kısmı Âsâr-ı Tevfik'e nakledilmeyi kabul etmişken tabur yüzbaşısı etki ederek vazgeçirmişti.

Süleyman Nutki gemide kendi pozisyonuna da açıklık getirmişti. “*Vazifemi yapmaya çalıştım. Her gün gemide meydana gelen olayları ayrıntılı olarak yazıp imza eder ve masa üzerine koyarak subaylardan bu olaya şahit olanların imzalamasını teklif eder ve bu şekilde imzalanın tutanakları saklardım. Bana bu hususta yardım eden ve işimi kolaylaştıran Külahçı demekle meşhur Saadettin Kaptan idi.*

²⁸ Nurcan Bal, *Süleyman Nutki Bey'in Hatıratı*, s. 43,44.

²⁹ Nurcan Bal, *Süleyman Nutki Bey'in Hatıratı*, s. 45,46.

Alaylı subaylar dışındakiler ve katipler benim tanzim ettiğim tutanağı imzalıyor, çarkeçılar tamamıyla tarafsız duruyorlardı. Ateşçiler ve kömiürcülerde güverte askeri-nin bu hareketine katılmıyorlardı. Başçarkeçi Hasan Bey ve Çarkeçi Deli Hüseyin Bey ileriyi düşünen ve düzen taraftarı şabıslar arasındaydılar. Subaylardan bazıları askerin gösterdiği vahşet ve şiddetten korkarak gece yatarken bile kamaralarını kilitlemeye mecbur oluyorlardı” ifadeleriyle gemi atmosferini aktarmaktadır.³⁰

Bunun üzerine olaylara bir son verebilmek için Süvari Mehmet Bey, gemiden karaya çıkarılıp Âsâr-ı Tevfik süvarisi Arif Bey ile görev değişimi yapıldı. Bu değişme ve tayin, askeri yatıştıracağı yerde bir derece daha öfkelerini şiddetlendirdi. Hepsi gemiden çıkmamaya yemin ettiler. Hatta başka geminin filikasıyla gelen tayınatı geri gönderiyor, gemiye girmek isteyen diğer gemi erlerine de baltalarla saldırılıp içeri alınmıyor, araya girilmesiyle tayinat gemiye zar zor çıkarılabiliyordu. Nutki’ye göre bu ihtilalin gerektirdiği kanûni cezalardan kurtuluş olmadığı kesindi. Her fırsatta er veya subay olsun, personele nasihat edip ihtilalci gruptan ayrılmaları telkin edilmekteydi. Süleyman Nutki, İkinci Çarkeçi Hasan Bey ile birlikte bu süreci yürüttüklerini ifade ediyor. Fakat “Mehmet Bey’in grubunun daha kuvvetli işlediği, hatta yandaşlarına maddi destekten de kaçınmaktaydı” diyerek kendi telkinlerinin başarısız oluşunun sebeplerini izah etmişti.³¹

Durumun yarattığı tehlike üzerine İstanbul’dan müdahale geldi. İzzettin vapuru, gemideki mevcut redifleri alarak yerlerine yeni personel göndermekle görevlendirilmişti. Fakat redifleri gemiden çıkarmak mümkün olmamıştı. Dışarı çıkmadıkları gibi silahla da karşı koyacaklarını [müdafa edeceklerini] iletmişlerdi. On beş gün geçmiş olmasına rağmen tek bir kişi ikna edilemedi. Tek vücut olarak ayak diremeleri üzerine İzzettin vapuru İstanbul’a geri döndü. Kısa süre sonra yeniden müdahale edildi. Bu sefer başarılı olundu. Bütün fırkateyn subayları gelmiş ve hepsi gözetim altında İstanbul’a çağrılmıştı. Süleyman Nutki, iki ay süren ihtilalin bütün evrelerini günlük olarak düzenlediği tutanaklara yazıp anlatmıştır. Özelli-

³⁰ Süleyman Nutki’nin gemideki olayları ayrıntılarıyla kaydedip imzalattığı evraklar ne yazık ki bulunamamıştır. Süleyman Nutki Bey bu evrakların taşınma sürecinde kaybolduğunu ifade etmektedir. Mevcut arşiv belgeleri üzerinden olay aktarılmaya çalışılmıştır (Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nurcan Bal, *Süleyman Nutki Bey’in Hatıratı*, s. 46).

³¹ Nurcan Bal, *Süleyman Nutki Bey’in Hatıratı*, s. 47.

le Arif Bey'in süvari tayininden sonra daha ayrıntılı bir şekilde yazılmasında Arif Bey'den de yardım gördüğünü ifade ediyor.³²

İstanbul'a gelinceye kadar otuz yedi sayfadan oluşan bir fezleke hazırlamıştı. Altını mühürleyip söz konusu tutanağa ekleyerek İstanbul'a ulaştığında liman kumandanı olan Bozcaadalı Hasan Paşa'ya takdim etmiştir. Hasan Hüsnü Paşa'nın emri ile fezleke bütün subayların önünde okunmuştur. Bunun altını tasdik edenler ile tasdik etmeyenler ayrı ayrı gemilerde tutuklanıp, evrak divânıharbe havale edilmişti. Süleyman Nutki, kıçtan kara Taif vapuru'nda, mahkemenin devam ettiği 39 gün boyunca kalmıştır. Bu fezlekenin divânıharp yargılamalarında çok önemli olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Süleyman Nutki divânıharp kararının bu fezlekeyi imza edenlerin beraati ve imza etmeyen bütün askerlerin de yargılanması ve cezaya çarptırılmasından ibaret olduğunu yani fezlekeyi imzalayanları mahkemenin isyancı olarak kabul etmediğini belirtmiştir.³³

Yargılama sürecinde olayların merkezinde olduğu anlaşılan Süvari Mehmet Bey'in Aziziye fırkateyni öncesi görevlerinin de gündeme geldiği görülüyor. Hatırat ve belgelere bakıldığında parlak bir mazisi de bulunmuyor. Suda Tersanesi'nde *Orhaniye ve Mesudiye* zırhlı fırkateynleri süvariliklerinde bulunduğu esnada yolsuzluk ve hırsızlık iddiaları artmaktaydı. Depolarda bulunan malzemelerin özel işlerinde kullanıldığı iddia edilmişti. Saç tabakaların ve boya bidonlarından eksilenlerin olduğu anlaşılınca soruşturma yapılmış, soruşturmada sivil esnafa satılarak kar elde edildiği anlaşılmıştı. Gemilerde boyaların aşırılması ve 100 kuruş hesabıyla zimmetine 37450 kuruş geçirdiği, olaya karışanların içinde olduğu, müsamaha gösterdiği ifade edilmişti. Olayın içinde olanlara bir buçuk yıldan dört buçuk yıla kadar pranga cezaları verilmişti.³⁴

İsyana karışanlar içerisinde "Mirliva Mehmet Bey, Tarabyalı Mehmet Bey, Süvari Mülazım Ali Kâmil Efendi, Süvari-i sani İsmail Kaptan, Çarkçı Mehmet Bey, Edhem Kaptan, Tabur başı Mustafa'nın" suçlularının daha büyük olduğu ifade edilmektedir. Yine bir grup askerinin de isimleri zikredilerek ağır şekilde cezalandırılması talep edilmiştir. Redif Kara Ali Parsun (?), Sürmeneli Mehmet Çavuş (muvazzaf), Akçaabatlı İsmail

³² Nurcan Bal, *Süleyman Nutki Bey'in Hatıratı*, s. 47, 48.

³³ Nurcan Bal, *Süleyman Nutki Bey'in Hatıratı*, s. 48.

³⁴ BOA, *İDH*. 811/4/1-3, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) Sâdaret Resmî Mâruzat Evrak ı(Y.A.RES.), 4/35/1, 8.R.1296, (26 Ağustos 1879).

Çavuş, Redif Rizeli Mehmet Çavuş, Bartınlı Mustafa Çavuş, Nefer Oflu Ali (muvazzaf), Ereğlili İbrahim Efendi, Sürmeneli İsmail Onbaşı, Rizeli Ali Onbaşı, Redif İnebolulu Mustafa Çavuş, Trabzonlu Ahmed Onbaşı (muvazzaf), Tonyalı Hızır (yedek bölük), Tonyalı Hasan Çavuş (muvazzaf), Karasulu İbrahim Çavuş, Redif Ünyeli Mehmet Çavuş, Amasralı Hüseyin Onbaşı, Redif Fatsalı Ahmet Çavuş, Ünyeli Mahmut, Sürmeneli Ali (yedek bölük) Rizeli Mehmet, Redif Ali Kemal Çavuş, Büyükdereli Mehmet Çavuş (muvazzaf), Gülpazarlı(?) Mustafa Çavuş, Rizeli Osman Onbaşı'nın" isyanda etkisi olduğundan cezalandırılmaları talep edilen askerler listesinde yer aldılar. Diğerlerinden ayrı olarak bu iki grubun galeyandaki rolüne özellikle değinilmiştir.

Kurulan divanîharpte tanıkların ifadelerine de başvurulmuştu. Hadiseye karışan personelin, Miralay Gürünlü Mehmet Bey, Bahr-i Sefid'te görevli Mülazım Şükrü Efendi, Serçarkçı süvari vekili ve ikinci süvarisi de dahil personelin ifadelerine yer vermektedir. Süvari Muvazzaf Binbaşı Mehmet Bey ile İkinci süvari İsmail Kaptan, askeri başıboş bırakmaktan suçlu görülmüştür. Süvari Mehmet Bey görevden uzaklaştırılmıştır. Olaya karışan diğer personel kırkar yıl hapis ve kürek cezalarına çarptırılmıştır. Hapis ve kürek cezalarının tersanece uygulanması kararlaştırılmıştır. Bütün bu yüksek cezalara karşın ilerleyen süreçte Miralay Mehmet Bey ve Kaymakam Aziz Bey'in bağışlanmayı talep ettikleri görülmektedir. Zor durumda olduklarını ve mazeretlerini içeren bir dilekçe ve belgeler Bahriye Nazırı Hasan Paşa'ya sunulmuştur.³⁵

Gemi subaylarının çoğunun dokuzar ay hapsi ve bir süvarinin görevden uzaklaştırılması diğer bahriye mensupları üzerinde derin etki yarattığı anlaşılmaktadır. Divanîharp kararlarında Süleyman Nutki Bey'in raporunun etkili olduğu dedikoduları kendisinden çekinilmesine sebep verir. Hiçbir süvarinin Nutki'yi gemisine kabul etmek cesaretine sahip olmadığı dedikoduları ortaya çıkmıştır. Halbuki Bozcaadalı Hasan Paşa ve askeriyede disiplinin artması taraftarı otoriter kişilerin mevcut cezalardan memnun oldukları ve Süleyman Nutki'nin güven kazandığı görülmektedir.³⁶

Süleyman Nutki, isyana karışan ve hapsedilen kişiler ile görev sürecinde birkaç defa görüşüğünü söylemektedir. "*Muhbir-i Sürur Fırkateyni Seyir subaylığından divanîharp Dairesi'ne üye tayin olundum. Daire Camialtı Meydanı'na*

³⁵ BOA, İDH. 811//5/1; BOA, İDH. 811/6/1.

³⁶ Nurcan Bal, *Süleyman Nutki Bey'in Hatıratı*, s. 48.

bakan ahşap binada idi. Bir seneden fazla burada kaldım. Bu müddet zarfında terhis olunan redifler içindeki Aziziye ihtilalinin elebaşları ve taraftarları tutulup üç sene mahkûm olarak hapishaneye atılmıştı. Sent Pavlo Zindanının kalıntılarından olan bu hapishaneyi görev gereği ziyaret ettim. Aziziye ihtilalcilerini gördükçe, kendilerine düşüncelerimde yanılmadığımı söyleyerek cezalarına rıza göstermelerini söyledim” şeklinde ifade etmektedir.³⁷

Sonuç

Aziziye zırlıslı isyanı (galeyanı), Süleyman Nutki Bey’in hatıratında saklı kalmış bir hadise olarak karşımıza çıkmıştır. Olay ile ilgili Osmanlı arşiv belgeleri yok denecek kadar azdır. Onlar da resmî belgelerin yazışma usul ve üslubu arasında sükût etmiş gibidir. Askeri tarihimizde karalardaki isyan hareketleri konusu hayli ele alınmış olmasına karşın denizlerde isyan ve denizci isyanları konusuna değinilmemiştir. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru yaşanan Aziziye isyanı (galeyanı), bahriye teşkilatı özelinde bürokratik yapının genel durumunu yansıtmaları bakımından da değer taşımaktadır. Gemi ve personel savaş pozisyonundadır ve devletin güç ve otoritesini temsil ile Girit’te hâkimiyet sağlamaları beklenmektedir! Ancak kendisi kontrol dışı kalan gemide olaylar iki ay sürmüş ve birkaç teşebbüs ile ancak kontrol altına alınabilmiştir. Osmanlı bahriyesinde yaşanan böyle bir olay devletin elini güçlendirmek beklentisinin aksine zafiyet algısı yaratmış olmalıdır.

Denizlerde donanma gezdirmenin maddi ve manevi misyonları vardır. Dünyada donanma yarışının devletlerin gövde gösterisi haline geldiği bir dönem yaşanıyordu. Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu ekonomik ve politik koşullarda bu misyonu desteklemesi zordu. Teknik ve personel açısından yetersiz, idari açıdan sıkıntılı bir yapının böyle bir etki yaratması da beklenemezdi. Osmanlı donanmasında yaşanan bu hadise bir açıdan malûmun ilamıydı. Teknik, idari ve personel kaynaklı sorunlar artmakta, bahriye teşkilatının içinden teknolojik yetersizlik eleştirileri yükselmekteydi. Askeri eğitim ve disiplin zayıftı. Askeri yapıda oluşan alaylı-mektepli ayrımı personeli ayrıştırmaktaydı. Gemilerde yaşam alanlarının durumu şartların gerektirdiğinden çok uzaktır.

³⁷ Nurcan Bal, *Süleyman Nutki Bey’in Hatıratı*, s. 50,51.

Personelin ekonomik durumu kötüdür. Günlük yaşamlarını dahi sürdürmekte zorlandıkları görülmektedir. Bir kısım personel gemilerin depolarındaki malzemeyi piyasaya satmakta veya kendi ihtiyacında kullanmaktadır. Mevcut durumun üzerine yaşanan bir dizi olumsuz hadise sürece noktayı koymuştur. Uzun hâkimiyet yıllarında “iktidar sembollerine” değer veren padişah için mevcut şartlardaki bahriyenin bu amaca hizmet etmekten hayli uzak olduğunu gördüğü söylenebilir. Aziziye isyanı (galeyanı) ve bunun gibi olayların, temkinli ve şüpheli olarak nitelenen Padişah üzerinde nasıl bir psikolojik etki yarattığını bilemiyoruz. Ancak olayın akabinde yaşanan bazı hadiseler ile birlikte bakıldığında sonuçları netleşmektedir. Dönemin bahriye nazırının değiştirilip, ilerleyen yıllarda eleştirilere sebebiyet verecek olan donanmanın bir kısmının Haliç’te tutulma sürecinin bir parçası olduğu şeklindeki yorumlar daha fazla anlam kazanmaktadır.

Kaynakça

Osmanlı Arşivi Arşiv Kaynakları

İrade-i Dahiliye (İ.DH): 811/65510, 811/65510/4, 811/65510/6, 811/65510/7, 811/65510/8.

Sâdaret Resmî Mâruzat Evrakı (Y.A.RES.): 4/35/1.

Kaynak Eserler

Kâtip Çelebi, Tuhfetü'l-Kibâr Fî Esfâri'l-Bihâr (Deniz Savaşları Hakkında Büyüklere Armağan), haz. Seda Çakmakcıoğlu ve Çetin Şan, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2007.

Süleyman Nutki Bey’in Hatıratı, haz. Nurcan Bal, Deniz İkmal Grup Komutanlığı Basımevi Müdürlüğü, Yayınları, İstanbul 2003.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

ADIYEKE, Ayşe Nükhet, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

BOSTAN, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.

AFYONCU, Erhan, *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyenlar ve Darbeler*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2018.

EROL, Burak Gani, “Osmanlı Öncesi Türk Denizcilik Faaliyetleri”, *Hunlar'dan Günümüze Türk Askeri Kültürü (4. Baskı)*, ed. A. Sefa Özkaya, Kronik Kitap, İstanbul 2021, s. 314-332

GÜRKAN, Emrah Safa, *Sultanın Korsanları (8.baskı)*, Kronik Yayınları, İstanbul 2022.

GÜVENÇ, Serhat, *Osmanlıların Drednot Düşleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

KÜTÜKOĞLU, S. Mübahat, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı*, TTK Basımevi, Ankara 2018.

AKCANBAŞ, Mert; USLU, Kübra “Gemi Adamlarında Stres, Tükenmişlik, Depresyon Düzeyleri ve İlişkilerinin İncelenmesi”, *İş Sağlığı ve Güvenliği Akademi Dergisi (Açık Erişim)*, C. 5, Sayı 1 (2022), s. 33-49.

ANDREWS, G.R., “Black Political Protest in Sao Paulo, 1888-1988”, *Journal of Latin American Studies*, C. 1, S. 24, (1992), s. 147-171.

BELL, Christopher, “The Royal Navy and the Lesson's of the Invergordon Mutiny”, *War in History*, c. 1, S. 12, (2005), s. 75-92.

CENGİZ, Hasan Ali, Halepa Fermanı ve Sonrası Girit'te Yapılan Düzenlemeler, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 16, (2018), s. 74-89.

DÖNMEZ, Ahmet, Babıâli'de Hizip Çatışmaları: “Ahmed Fevzi Paşa'nın Osmanlı Donanmasını Mısır Valisine Teslimi Olayı”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 40, (2016), s. 43-57.

EKİNCİ, İlhan, Potemkin Zırhlısı İsyanı ve Boğazlar Meselesi, *Toplumsal Tarih Dergisi*, S. 76, (2000), s. 39-49.

GORDON, Harold Jackson jr, “War, Mutiny and Revolution in the German Navy: The World War I Diary of Seaman Richard Stumpf by Daniel Horn”, *The Journal of Modern History*, The University of Chicago Press, S. 4, (1969), s. 618-620.

KORKMAZ, Mehmet, “Aydın ve Müteşebbis Bir Bahriye Subayı: Süleyman Nutki Bey'in Hayatı (1854-1924) ve Eserleri”, *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, C. 1, S. 2, (2021), s. 170-195.

SATER, F. William, The Abortive Kronstadt: The Chilean Naval Mutiny of 1931, *The Hispanic American Historical Review*, C. 2, S. 60, (1980), s. 239-268.

SAYGILI, Hasip, 1905 Potemkin İsyanı ve Sultan II. Abdülhamid, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 7, (2016), s. 267-290.

SANCAK, Nesrin, *Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Donanması ile Alman Donanması Arasındaki İlişkiler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016, s. 83-84.

VASILİOTOU, Maria – Meryem Batan, “Savaşta ve Barışta Bir Yunan Gemisi: Averof-Yunan Kaynakları Üzerinden Bir Analiz”, *Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi*, ANKARAD, 2021, s. 55-88.

YAPICI, İrem, “Kronstadt’tan Nep’e Uzanan Süreçte Batılı Güçlerin Sovyet Politikası”, *History Studies*, C. 13, S. 6, 2021, s. 1951-1966.

Academic Akademik
Literature Literatür

The Journal of Sosyal Bilimler
Social Sciences Araştırmaları
Research Dergisi

KİTAP KRİTİĞİ

[Süleyman Uygun, *Fransız Seyyah ve Konsolosların Gözünden Ordu-Fatsa-Ünye*,
(Ed. İlhan Ekinci), Akademisyen Yayınevi Kitabevi, 1. Baskı, Ankara
2023, 210 sayfa, ISBN 978-625-399-180-7]

Erdal HÜROL

Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi

DOI

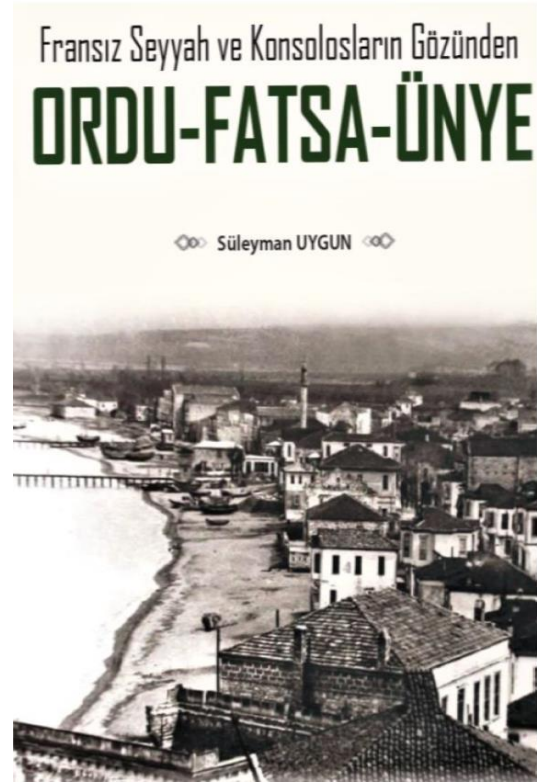
Makale Geliş Tarihi	10 Temmuz 2023
Makale Kabul Tarihi	10 Temmuz 2023
Makale Sonuçlanma Tarihi	19 Ağustos 2023
Makale Yayın Tarihi	29 Nisan 2024
Sayfa Aralığı	123-130

Erdal Hürol, “Kitap Krtiği: Süleyman Uygun, Fransız Seyyah ve Konso-
losların Gözünden Ordu-Fatsa-Ünye, (Ed. İlhan Ekinci), Akademisyen
Yayınevi Kitabevi, 1. Baskı, Ankara 2023, 210 sayfa, ISBN 978-625-399-
180-7”, *Akademik Literatür Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (AKALİD)*,
C.1, S.2, Nisan 2024, s 123-130.

Fransız Seyyah ve Konsolosların Gözünden Ordu-Fatsa-Ünye başlığı ile kaleme alınan kitap, giriş kısmının dışında üç ana bölüm ve on altı alt başlıktan müteşekkildir. Yazar kitabın önsözünde Orta Karadeniz bölgesinde yer alan üç sahil kentinin tarihi süreçteki değişim serüvenini ve kitabın amacını anlatmaktadır. Giriş kısmında ise (s.1-11) Karadeniz Bölgesi ile Ordu-Ünye-Fatsa'nın tarihi coğrafyası ve kadim geçmişi, sosyo-kültürel yapısı, ulaşım-ticaret gibi stratejik özelliklerinin yanı sıra mekân-insan ilişkilerine değinmektedir. Kitabın birinci bölümü (s.13-62) Ordu adlı kısımdır. Bu bölüm (Tarihi Coğrafya, Antik Çağ'dan 19.yüzyıla Ordu, Kırsal-Pazar'dan iskele-Pazar'a Ordu Kenti'nin Ortaya Çıkışı, Ticaret, Tarım ve Hayvancılık, Ordu Limanında nakliyat) olmak üzere beş kısımdan oluşmaktadır. “Tarihi Coğrafya”

bölümün birinci kısmında Ordu'nun da içerisinde bulunduğu kadim Karadeniz coğrafyasının tarihi, sosyo-kültürel havzası ayrıntılı mahiyette anlatılmaktadır. Araştırma kapsamında F. Braudel, V. Cuinet, I. Wallerstein'in tarihi coğrafya hakkındaki görüşleri önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Aynı bölümün “Antik Çağ'dan 19. yüzyıla Ordu” kısmında ise Ordu yerleşkesi merkezinin teşekkül etmesi ve çeşitli kaynaklara göre kentin adının manası ve tarihi geçmişi üzerinde detaylı tespitler öne çıkmaktadır. Kentin ilk kurulduğu yer olan Cotyora ile önemli tarihi kalıntıları barındıran Kurul Kayalıklarının durumuna dair ayrıntılı malumatlar bulunmaktadır. Kentin sosyo-kültürel yapısı ve tarihi geçmişi hakkında C. Rottiers, C. Taitbout, V. Cuinet, C. Texier, J. M. Kinneir gibi araştırmacıların tespit ve görüşleri önemli ayrıntıları yansıtmaktadır. Ayrıca kentin Antik Çağ'dan itibaren 19.yüzyıldaki değişim süreci kapsamlı şekilde incelemiştir.

“Kırsal-Pazar'dan İskele-Pazar'a: Ordu Kenti'nin Ortaya Çıkışı” Bu kısımda müellif 19.yüzyıldaki gelişmelere bağlı olarak değişen siyasi koşulların Osmanlı'nın toplumsal ve ticari yaşamına etkileri ile uluslararası ticaretin yeniden hız kazanmasıyla birlikte liman kentlere yansımalarına dikkat çek-

mektedir. Bu gelişmelere bağlı olarak Trabzon-Erzurum-İran hattını besleyen küçük iskelelerin önem kazanması öne çıkmaktadır. Değişen şartlara mebni kentin Kırsal-Pazar ekseninden İskele-Pazar hüviyetine dönüşümünün iz düşümlerini yansıtmaktadır. Bu bölümde ayrıca kent tarihine yönelik çalışmalar yapan M. Anthoine, F. Emecen, İ. Ekinci. ve H. Deherian gibi araştırmacıların tespitleri de önem kazanmaktadır. Kente dair izlenimlerini aktaran seyyah Kinnier'e göre küçük bir balıkçı köyü olan Ordu "*Cotyora'nın bulunduğu yere kurulmuştu, burası Karadeniz kıyısında gördüğüm en güzel koy'un batı ucunda yer alan büyük ve dağınık bir köydü. Evler ahşaptan yapılmıştı, çatısı ince kalaslarla örtülüydü, bu kalasların ölçüsü 60 cm uzunlukta, 15-30 cm saçağı, kalınlığı ise 1.25 cm kadardı. Saçağın uzunluğu bu evlerin fırtınalara karşı korunaklı yapıldığını göstermekteydi.*"

Kitabın "*Ticaret, Tarım ve Hayvancılık, İthalat*" adlı bölümünde ise kentte yaşayan Müslim, Rum ve Ermenilerin sosyo-kültürel yapısı ile iştilal ettikleri mesleklerin yanı sıra geçim kaynaklarına yönelik malumatlar yer almaktadır. Bu hususta müellif, alım gücünün zayıf olmasından dolayı kente mal satmak isteyen yabancı tüccar ve nakliyat kumpanyalarının Ordu iskelesine uğramadıklarını belirtmektedir. Diğer önemli bir ayrıntı ise kentin ithalat-ihracat verileri Osmanlı salnameleri, Fransız ve İngiliz ticaret raporları ve istatistikler eserinde yer almaktadır. Kentin tarımsal üretiminin 19.yüzyıldan itibaren uluslararası ticaretin denetim ve talebine göre yön bulduğu değişimler de vurgulanmaktadır. Bölgenin en önemli tarım ürünleri ile zengin türler barındıran ormanları ve ihraç edilen orman ürünlerinin ayrıntılı envanteri üzerinde durulmuştur. Bu ürünlerin nevi, miktarı ve yıllara göre parasal değerleri Trabzon Vilayet salnameleri başta olmak üzere yabancı kaynaklardan hareketle istatistikleri geniş yer tutmaktadır. Bu konuda V. Cuinet, J. Kinneir, F. Macler gibi seyyahların verdiği malumatlarda çalışmada önemli yer teşkil etmektedir. Tarımın yanı sıra hayvancılık konusu da ayrıca ele alınmıştır. Özellikle plato ve yaylalardaki geniş ve zengin meralar sayesinde köylünün geçim kaynağı haline gelen küçükbaş hayvancılık ve süt ürünlerinin içeriği hakkında önemli bilgiler mevcuttur. Yine kümes hayvancılığı ve yumurta üretimi konusunda T. Genna'nın (Rapport General de Service de Kerasunde s. 56) verdiği malumatlar eserinde yer almaktadır.

"Ordu Limanında Nakliyat" başlığı ile kaleme alınan bölüm (58-62) kitabın son kısmını teşkil etmektedir. Ordu limanında özellikle yabancı vapur

kumpanyalarının faaliyetleri ve diğer limanlarla olan ticari bağlantıları incelenmektedir. Sinop, Samsun, Trabzon limanlarına göre geri planda kalan Ordu'nun zamanla bu tecridi aştığı vurgulanmaktadır. Diğer bir ayrıntı ise tarım ürünlerinin hasat zamanı yabancı vapurların ihtiyaca binaen Giresun, Ordu, Ünye, Fatsa gibi küçük iskelelere de uğramakta oldukları belirtilmektedir. Bu mana da 1840 yılından itibaren Tersane-i Amire, Avusturya Llyod, Fevaid-i Osmaniye, Mesajeri Maritim, Rus Ropit vapur kumpanyalarının taşımcılıkta öncü rol oynadıkları istatistikler eşliğinde açıklanmaktadır. Bölgedeki büyük limanlara ve küçük iskelelere uğrayan vapur kumpanyalarının haftalık ve aylık sefer günleri, saatleri, gidiş-geliş rotaları, taşıdıkları malın tonajı ve yolcuların sayısı ücretleri gibi bütün detaylar Osmanlı arşivleri ve çağdaşı yabancı kaynaklar ışığında veriler halinde açıklanmaktadır.

Kitabın ikinci bölümü (s.81-122) *Fatsa* başlığı ile kaleme alınan kısımdır. Bu Bölüm *Tarihi Coğrafya, Antik Çağ'dan 19. Yüzyıla Fatsa, Osmanlı Son Döneminde Fatsa, Nüfus, Ulaşım ve Nakliyat, Hayvancılık, İhracat ve İthalat* olmak üzere beş alt başlıktan oluşmaktadır.

"*Tarihi Coğrafya*" ikinci bölümün birinci kısmında, Fatsa kazasının tarihi, sosyo-kültürel yapısı, ulaşım bağlantıları, arazi yapısı ve çevre kentlerle olan ticari-sosyal ilişkilerine kadar kapsamlı değerlendirmeleri ihtiva etmektedir. *Tarihi Coğrafya*'nın kadim geçmişi ve 19.yüzyıldaki genel vaziyeti hakkında Hamilton, Ksenophon, P. Bijışkyan gibi birçok seyyah ve araştırmacının (s. 81-84) gözlem ve raporları da çalışmaya önemli ayrıntılar içermektedir.

"*Antik Çağ'dan 19.yüzyıla Fatsa*" kısımda Fatsa adının etimolojik kökeni ve telaffuz varyantları ile merkez yerleşkesinin teşekkülü ve coğrafi konumu değerlendirilmektedir. Fatsa İskelesinin İç Anadolu ile Karadeniz sahillerini birbirine bağlama fonksiyonu, Roma ve Ceneviz döneminden beri aktif olan kadim bağlantı yolları hakkında detaylı malumatlar yer almaktadır. Bu konuda L. Vivien, V. Cuinet, Anthony Bryer gibi araştırmacıların tespit ve görüşleri de çalışmaya zenginlik ve farklı bir perspektif kazandırmıştır. Bölgede hüküm süren Miletos, Persler, Roma, Ceneviz, Selçuklu, Osmanlı gibi medeniyet ve kültür sahaları hakkında önemli değerlendirmeler yer almaktadır. Diğer taraftan 19.yüzyıldan itibaren uluslararası ilişkilerle birlikte kentlerde ortaya çıkan yeni koşulların ve fırsatların etkisiyle Kırsal-İskele'den İskele-Pazar'a dönüşümün sosyal, kültürel, ekonomik serüveni (s.81-89) detaylı şekilde anlatılmaktadır.

“*Osmanlı Son Döneminde Fatsa*” Bu kısımda 18.yüzyıldaki siyasi ve ekonomik gelişmeler üzerinde durulmaktadır. Kırım’ın Osmanlı’nın elinden çıkmasıyla birlikte Karadeniz havzasında uluslararası ticaret ve dengelerin değişmesiyle başta Samsun, Giresun, Ordu, Ünye, Fatsa limanlarının önem kazanmasına dair gelişmeler vurgulanmaktadır. E. Schnakenbourg, Karadeniz liman kentlerindeki siyasi, sosyal, ekonomik gelişmelerin Rusların Azak ve Kırım’a hâkim olmasıyla birlikte yeniden şekillendiğini belirtmektedir. Kırım’ın uluslararası ticarete öne çıkması aynı zamana başta Fransa, Almanya, İngiltere, Avusturya ve diğer devletlerin dikkatini kadim ticaret merkezi Karadeniz’e yöneltmiştir. Bu amaçla 1840 yılından itibaren birçok devletin konsolos, seyyah, araştırmacı, asker, diplomat vs görevlisini Karadeniz’e göndermelerinin esas nedenleri (s. 89-100) ayrıntılı mahiyette yer almaktadır.

“*Nüfus, Ulaşım ve Nakliyat*” Bu kısımda Fatsa kazasının 1485 yılından itibaren 19.yüzyıla kadar nüfus yapısı (Müslim, Rum, Ermeni), hane ve dağılım oranları ayrıntılı şekilde ele alınmaktadır. Özellikle Osmanlı tahrir ve nüfus defterleri ile yabancı kaynaklardan istifade edilerek idari teşekkül ve sosyal yapı detaylı şekilde yansıtılmaktadır. Ayrıca 19.yüzyıldan itibaren liman kentlerdeki gelişmelere bağlı olarak ticari faaliyetlerin artmasıyla birlikte kaza nüfusunun büyüme eğilimi ve değişen koşullar belirtilmektedir. 19.yüzyılda Kırım-İstanbul, Trabzon-İstanbul hatlarının etkin hale gelmesiyle birlikte ulaşım-ticari alanındaki gelişmelerin küçük limanlara yansımaları ele alınmaktadır. Aynı dönemde ihtiyaca binaen Fatsa’nın da ön plana çıktığı ve ulaşımında ara liman vasfına dönüştüğünden bahsedilmektedir. Bu gelişmelere bağlı olarak Türk, Fransız, İtalyan, İngiliz, Rus, Alman menşeli vapurların Fatsa limanına seferleri üzerinde durulmaktadır. Bu minvalde diğer büyük limanlar başta olmak üzere Fatsa gibi birçok ara limanlara gelen-giden vapurların taşıdıkları eşya, yolcu ve sair malzemeler ile vapurların hareket günlerine kadar detaylı bilgiler ve istatistikler yer almaktadır.

“Fatsa’ da Hayvancılık, İhracat ve İthalat” başlığı ile ele alınan kısımda 19.yüzyılda değişen koşullarla birlikte Fatsa’da hayvancılığın ivme kazandığı, Büyükbaş, küçükbaş ve kümes hayvancılığının yoğun bir üretim kapasitesine sahip olduğu vurgulanmaktadır. Kaza’da üretimin hız kazanmasıyla birlikte 1879 yılında Canik bölgesinden Avrupa’ya ilk kez İngiliz tüccarlar tarafından yumurta ihraç edildiği V. Cuinet’in raporlarına yansımıştır. Ayrıca Fatsa’dan et-süt, bal, bal mumu gibi birçok ürünün ihraç edildiği de vurgulanmaktadır. Fatsa’dan çeşitli ülkelere yapılan ihracat ve ithal

ürünlerinin istatistikleri önemli ayrıntılar (s.106-120) ihtiva etmektedir. Bu istatistiklerin Trabzon vilayet salnameleri, arşiv belgeleri, seyyah, konsolos raporları gibi çağdaş kaynakların verileriyle de tutarlı şekilde hazırlandığını müşahede etmekteyiz.

Üçüncü bölüm *Ünye*'yi (s.129-198) ihtiva etmektedir. Bu bölüm *Tarihi Coğrafya, Antik Çağ'dan Osmanlı Dönemine Kadar Ünye, Osmanlılar Döneminde Ünye, Osmanlı'nın Son Döneminde Ünye, Buharlı Gemiler Döneminde Ünye, Ünye'de Tarım, Hayvancılık ve Ticaret* olmak üzere altı alt başlıktan oluşmaktadır.

“*Tarihi Coğrafya*” kısmında *Ünye*'nin tarihi Karadeniz Coğrafyasının bir parçası olarak özel konumu, Anadolu ile Karadeniz sahilleri arasındaki geçiş güzergâhları, nüfus ve idari yapısı üzerinde durulmaktadır. Ayrıca *Ünye* adının yabancı kaynaklardaki telaffuz şekilleri ve kentin yerleşim merkezinin teşekkülü gibi birçok konu üzerinde tespit ve değerlendirmeler öne çıkmaktadır. Bölgede ve kent civarında hüküm süren en eski medeniyetlerden itibaren Selçuklu ve Osmanlı dönemleri de ayrıca ele alınmıştır. Bu kısımda (s.129-133) Ksenophon, G. I. Britianu, V. Cuinet, Kertmenjian gibi birçok araştırmacının görüş ve değerlendirmeleri önemli ayrıntılar ihtiva etmektedir. Bu mana da bölgenin yerel ve genel tarihi açısından önem arz eden ayrıntılar ve tespitler önem kazanmaktadır

“*Antik Çağ'dan Osmanlı Dönemine Kadar Ünye*” Bu kısımda *Ünye*'nin yerleşim alanı olarak M.Ö. önceki devirlere kadar uzanan tarihi geçmişine atıf yapılmakta ve bölgede hüküm süren en eski uygarlıklardan olan Kaşgalar, Hititler vs uygarlıklar dönemine dair kapsamlı bilgi yer edinmektedir. *Ünye*'nin tarihi geçmişi konusunda J. Kinneir, O. Doğan, Arrianus gibi araştırmacıların tespitleri de eserde yerini almıştır. Ayrıca Karadeniz havzasında hüküm süren Roma, Commenos, Selçuklu ve Osmanlı dönemi geniş mana da anlatılmaktadır.

“*Osmanlılar Döneminde Ünye*” kısmında Karadeniz Bölgesinin Osmanlı hakimiyetine girmesiyle birlikte Karadeniz'in kapalı deniz konumuna getirilmesinin sosyo-ekonomik yansımaları ele alınmaktadır. Bu gelişmelerle bağlantılı olarak büyük limanlarla birlikte içerisinde *Ünye*'nin de bulunduğu küçük iskelelerin uzun süre ticari ve iktisadi yönden duraksaması öne çıkmaktadır. Bilahare 19.yüzyılda değişen şartlarla birlikte Karadeniz'in Uluslararası ticarete açılmasıyla liman kentlerde filizlenen değişim ve dönüşümler ele alınmaktadır. Bu gelişmelere bağlı olarak başta Türk nakliyat

vapurları olmak üzere Fransız, İngiliz, Alman, Avusturya şirketlerinin taşımacılık ve ticari faaliyetleri geniş yer tutmaktadır.

“*Osmanlı Son Döneminde Ünye*” adlı başlıkta 18.yüzyılın sonlarında Karadeniz limanlarından başta Kırım, Odessa olmak üzere ticari canlılık kazanmasıyla birlikte Ünye iskelesine yansımaları anlatılmaktadır. Diğer bir konu devletin ihtiyaç duyduğu donanma gemilerinin üretimi ve tedarik malzemelerinin temini noktasında Ünye, Fatsa gibi kasabaların önemi üzerinde durulmaktadır. Bu mana da Kastamonu ve Sinop tersanelerinde inşa edilen kalayonların kereste ve kendir malzemelerinin önemli bir kısmının Ünye’den karşılandığından bahsedilmektedir. Ayrıca kentteki sosyal yapı ve ticari faaliyetlerin nitelikleri, insanların geçim kaynakları, mesleki teşekküller gibi birçok konu değerlendirilmiştir. Ünye’deki gayrimüslimlerin ticarete ön plana çıkmaları ve diğer limanlardaki tüccarlarla irtibatları, kent yaşamında üstlendikleri roller geniş yer tutmaktadır. Bilahare 19.yüzyıldaki gelişmelerle bağlantılı olarak birçok milletten buharlı gemilerin kente gelmesi ve ticaretin canlanması sonucu Ünye’nin limanındaki değişim vurgulanmaktadır.

“*Buharlı Gemiler Döneminde Ünye Limanı*” beşinci kısımda çok uluslu buharlı gemilerin Ünye’ye vapur seferleri başlatmalarıyla birlikte sosyal, kültürel ve ekonomik sahalara yansımaları üzerinde durulmaktadır. 19.yüzyıldaki bu gelişmelerin mesleki ve ticari sahalara da sirayet etmesiyle yelkenli ve kürekli gemilerin buharlı gemilerle rekabetine dair ayrıntılı malumatlar yer almaktadır. Ünye limanına gelen-giden çok uluslu gemilerin sefer programları, taşıdıkları malların nevi ve miktarı istatistikler halinde yer almaktadır. Ayrıca Trabzon vilayet salnameleri ile seyyah ve konsolosların raporlarına göre kentin Müslim ve Hıristiyan nüfus dağılımı, meslekleri, eğitim kurumları, öğrenci sayıları gibi çeşitli konular üzerinde incelemeler mevcuttur.

“*Ünye’de Tarım, Hayvancılık ve Ticaret*” altıncı kısımda Ünye’nin tarımsal alanları, iklimi, meraları, orman yapısı ve ağaç türleri hakkında kapsamlı bilgiler sunulmaktadır. Yetiştirilen tarım ürünlerinin çeşitleri, ihracat kalemleri ve parasal değerlerine dair istatistikler geniş yer tutmaktadır. Bölgede yaygın olan yaylacılık geleneği ve geniş platolardan oluşan meralar sayesinde Ünye kırsalında manda, öküz, inek, camış, keçi, koyun, at yetiştirildiği ve hayvansal ürünlerin önemli gelir kaynağı oluşturduğu vurgulanmaktadır. Balık ve balık yağının yanı sıra yumurta, fındık ihracatı da önemli gelir kaynakları olarak belirtilmektedir. “*İthalat-İhracat*” yedinci kısımda Ünye’den geç dönemlere kadar ihraç edilen fındık, üzüm, tütün, pirinç,

kendir teli, sade yağ ve deri ile ithal edilen ürünler üzerinde durulmaktadır. Buna ilave olarak çok uluslu vapur kumpanyalarının ve Avrupalı tüccarların limanlar üzerinden ticareti ile yerel düzeyde irtibat kurdukları gayrimüslimlerin faaliyetleri geniş yer tutmaktadır. Ünye limanından ihraç-ithal edilen ürünlerin miktarı ve parasal değerleri de yıllara göre istatistikler halinde yer almaktadır. Ayrıca Osmanlı arşiv belgeleri, seyyah ve konsolosların raporları ışında bölgenin ticari, ekonomik, ulaşım, tarım, hayvancılık faaliyetleri ve ihraca-ithalat cetvelleri geniş mahiyette çalışmada yer almaktadır.

Sonuç olarak bahsi geçen kentlerin Antik Çağ'dan itibaren 19.yüzyıldaki değişim ve dönüşümleri Osmanlı arşiv belgeleri ve çağdaşı yabancı kaynaklar esas alınarak kapsamlı şekilde incelendiğini müşahede etmekteyiz. Kıyı kentlerde temerküz eden yeni dinamiklerin etkisinde yön bulan gelişmeler detaylı şekilde yer almaktadır. Kent yaşamında ve uluslararası ticarete meydana gelen gelişmelerin izdüşümleri geniş şekilde esere sirayet etmiştir. Kaynakların çeşitliliği ve zengin literatürden mühlhem olan terkip, sentez ve değerlendirmeler son derece kıymetli haiz bilgiler içermektedir. Kentlerin sosyal, tarihi, kültürel dokusuna dair önemli tespitler yer almaktadır. Ayrıca kıyı kentlerin hinterlandı ve uluslararası ticaretteki yeri ile ithalat-ihracat, tarım ve hayvancılık faaliyetlerine dair sentezler önem kazanmaktadır. Tespit ve değerlendirmelerin istatistiklerle harmanlanması esere önemli nitelik kazandırmıştır. Eser, kültür ve uygarlık yönünden zengin tarihsel geçmişe sahip Karadeniz Bölgesinin önemli bir kısmını teşkil eden kentlerin tarihi ve sosyal gelişim anatomisini yansıtmaktadır. Bu çalışma sosyo-kültürel, ekonomik alanlar başta olmak üzere yerel ve genel tarih açısından önemli katkılar sağlayabilecek niteliklere haizdir.

Karadeniz liman kentleri hakkında detaylı malumatlar ihtiva eden çalışmalar hakkında geniş bilgi için iki eserlere de bakılabilir: Feridun Emecen, *Karadeniz Kıyı Kentleri Tarihi*, I. Baskı, Turkuaz Haberleşme ve Yayımcılık, İstanbul 2020, Feridun Emecen, *Doğu Karadeniz'de İki Kıyı Kasabasının Tarihi (Bulancağ-Piraziz)*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2005 ve Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları* Ankara 1985 ve İlhan Ekinci, *Halk, Ayan ve Devlet Tanzimat Devri Ordu Kazası*, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara 2016.

Academic Akademik
Literature Literatür

The Journal of Sosyal Bilimler
Social Sciences Araştırmaları
Research Dergisi

KİTAP KRİTİĞİ

[İlhan Ekinci, *Tuna Nehri'nde Diplomasi Oyunları (1856-1883)*, Altınpost Yayınları, Ankara, 2014, ISBN: 978-605-4811-66-3]

Selçuk SARI

Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi

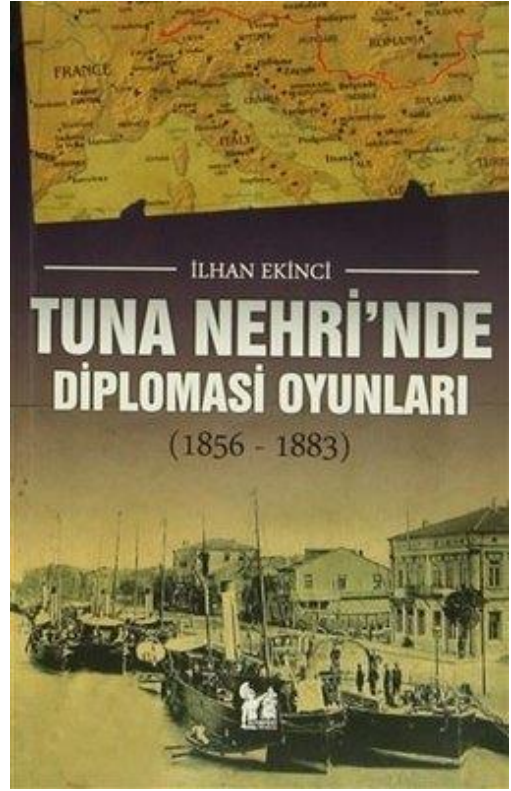
DOI

Makale Geliş Tarihi	25 Ekim 2023
Makale Kabul Tarihi	5 Kasım 2023
Makale Sonuçlanma Tarihi	29 Nisan 2024
Makale Yayın Tarihi	29 Nisan 2024
Sayfa Aralığı	131-135

Selçuk Sarı, “Kitap Kritiği: İlhan Ekinci, *Tuna Nehri'nde Diplomasi Oyunları (1856-1883)*, Altınpost Yayınları, Ankara, 2014, ISBN: 978-605-4811-66-3”, *Akademik Literatür Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (AKA-LİD)*, C.1, S.2, Nisan 2024, s. 131-135.

Tuna Nehri’nde Diplomasi Oyunları başlığıyla Prof. Dr. İlhan Ekinci tarafından hazırlanmıştır. Eser, giriş bölümü haricinde üç bölümden ve 298 sayfadan oluşmaktadır. Tuna Nehri hakkında coğrafi bilgiler ile başlayan eserde Osmanlı öncesi ve sonrası süreçlerden bilgiler ile giriş bölümü oluşturulmuştur (s. 11-29). Birinci bölüm Tuna’da Nehir Ticareti üzerine hazırlanmıştır (s. 35-98). İkinci Bölüm Kırım Savaşı ve Sonrası Tuna Meselesi ve Tuna Komisyonları ile ilgilidir (s. 117-209).

Üçüncü Bölüm 1865 Yılı ve Sonrasında Tuna Meselesi üzerine hazırlanmıştır. Tuna Nehri, Avrupa’nın en uzun ikinci nehridir. Almanya’nın güneyinde Kara

Ormanlardan doğar ve Güneydoğu Avrupa’dan kıvrılarak Karadeniz’e ulaşmaktadır. Tuna Nehri, konumu itibariyle tarih boyunca sadece bir su yolu olarak kalmadı. Kıyıdaş ülkeler arasında tabii bir sınır olarak da faydalandı. Karadeniz’in devamı gibi görülen bir su yolu olarak görüldü. Bu noktada Karadeniz ile ortak bir kadere sahiptir. Tuna Nehri’nin sağladığı stratejik ve ticari imkânlar sınır ülkeleri yanında çevre ülkelerini de cezbedetti.

Balkanlar’ın coğrafi yapısı bölgeye hâkim olmak isteyen güçlerin deniz ve nehirlerle yönelmesine sebep olmuştur. Osmanlı Devleti de suyolları üzerinden hâkimiyetini ilerletmeye çalıştı. Öncelikle Tuna üzerinden ilerleyiş sağlandı. Tuna’nın güneyine yerleşimi tamamladı ve kuzeyinde Akıncılar ile ilerleyişe devam etti. Süreç içerisinde Tuna’da ince donanma kullanılmaya başlandı. II. Murad devrinden itibaren Tuna’nın sağladığı tabii ve sağlam bir sınıra ulaşma politikası izlendi. XV. yüzyılın sonlarına doğru Orta ve Aşağı Tuna’ya doğru yöneldiler. XVI. yüzyılda Tuna Nehri’nin ötesine geçildi. XVII. yüzyılın sonuna kadar Tuna’nın ötesinde, XVIII. yüzyılın sonuna kadar da Tuna üzerinde ve gerisinde Avusturya ile mücadele edildi. XIX. yüzyılda bölgede Rusya ile yapılan savaşlar ön planda oldu. Savaşların getirdiği hassasiyetle XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren

Osmanlı Devleti Tuna'yı daimî seyrüsefere açık tutma konusundaki gayretlerini artırdı. Tuna boğazlarının elinden çıktığı 1829 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar bu politikasını sürdürdü.

Birinci Bölüm: "*Tuna'da Nehir Ticareti?*" başlığından oluşmaktadır. Bölüm içerisinde üç alt başlık altında Tuna'da nehir ticareti üzerinde durulmuştur. Osmanlı klasik dönemini içeren ve XIX. yüzyıla kadarki dönem özetlendikten sonra uluslararası ticaretin hızla arttığı XIX. yüzyıldaki gelişmeler Kırım Savaşı öncesi ve sonrası olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir. Tuna nehri XIX. yüzyılda uluslararası gündeme daha fazla gelmeye başlamıştı. 1815 Viyana Kongresi'nde iki veya daha fazla devletin topraklarından geçen ve aralarında sınır teşkil eden nehirlerdeki seyrüsefer problemleri de ele alınmıştı. Görüşmelerde Tuna Nehri hakkında da kararların alınması müzakere edildi. Davet edilmesine karşın oluşabilecek baskı ve talepleri öngören Osmanlı Devleti Viyana Kongresine katılmamıştı. Dolayısıyla Kongrede Tuna ile ilgili karar alınamadı.

Edirne Antlaşması ile Tuna ağızları Rusya denetimine girdi. Ruslar Tuna'da ticareti geliştirmek yerine engellemeye yöneldi. Rusya Tuna boğazlarını âtil bırakarak ticaretin kendisine akmasına çalıştı. Odessa Limanı serbest bölge ilan edildi. Yürütülen politika ile Odessa Karadeniz'de önemli bir ticaret noktası oldu. Başlangıçta en büyük etkiyi Osmanlı Devleti gördü fakat zaman içinde Avusturya ve İngiltere'de etkilenmeye başladı. Rusya'nın yıkıcı tutumuna karşı Avusturya durumu çözmek için Rusya ile anlaşma yoluna girdi. 1840'ta Petersburg Antlaşması imzalandı. Rusya Tuna boğazlarının ticari faaliyetlerini sekteye uğratacak uygulamalardan vazgeçeceğini taahhüt etse de uymadı.

Rusya Antlaşmaya uymadığından Avusturya kendisine Karadeniz'e ulaşacak alternatif yollar aramaya başladı. Tuna üzerine yeni bir kanal açmak, belirli noktada kara yolunu kullanmak gibi planlar yapıldı. Fakat maliyet ve zaman sorunu bunları engelledi. Dönem içerisinde Rusya ile etkileşim kısıtlı olduğu için yaptırım imkânı azalıyordu. Kırım savaşına giden süreçte en çok tartışılan konulardan birisi de Tuna meselesi oldu. Kırım Savaşı sonrasında yapılan barış görüşmelerinde Fransa Rusya'nın İngiltere ve Avusturya ise Osmanlı Devleti tarafında oldu. Osmanlı Devleti Tuna boğazları ve delta adalarının hakimiyetinin yeniden kendi elinde bulunmasını istiyordu. Yapılan konferansta Osmanlı Devleti ve Rusya'nın sınırları belirlendi.

İkinci Bölüm, “*Kırım Savaşı ve Sonrası Tuna Meselesi ve Tuna Komisyonları*” üzerine bilgiler vermektedir. Bölüm içerisinde Kırım Savaşı öncesi durum ve savaş sonrası statü üzerinde durulmuştur. Viyana Kongresi’nde Ren Nehri ile ilgili kararlar alınmış fakat Tuna Nehri adı geçmesine rağmen karar alınmamıştır (1815). Bu durum XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren gelişen ticaret ile sorun yaratmaya başlar. Kırım Savaşı sonrası yapılan boğazlar ve Karadeniz’in tarafsızlığı durumu dengeleri etkiler. Süreç içerisinde Rusya’yı sıcak denizlerden uzak tutmak ön planda oldu. Avusturya daha savaş bitmeden önce bazı konularda karara varılmasını istiyordu. Öncelikle Rusya Tuna Nehri’nden uzak tutulacak ve Osmanlı’nın Avrupa sınırları netleştirilecekti. Sınır belirleme konusunda coğrafi faktörler etkili oldu. Rusya’nın Tuna’dan uzak tutulması önemliydi ve bunu da başardı. Avrupalılar Karadeniz’i tarafsız ve silahsız hale getirerek kendi çıkarlarını garanti altına aldılar. Fakat Osmanlı Devleti’nin Karadeniz’deki çıkarları göz ardı edildi. Cephede kazanılan savaş masa başında kaybedildi. Osmanlı Devleti 1829 Edirne Antlaşması ile Ruslara kaybedilen yerler geri aldı. Ancak Osmanlı devleti bu kazancın bedelini ödemek durumunda kaldı. Tuna Boğazlarının idaresini kendisinin başkanlık edeceği uluslararası bir komisyon tarafından yapılmasını kabul etti. Paris Kongresi’nde konu değerlendirilerek Tuna Nehri’nde bir komisyon kurulmasına karar verildi. Komisyonun faaliyetleri ve bütçesi nizamnamelerle belirlendi.

Siyaset ve ticari rekabetin ele alındığı bölümde Kırım Savaşı sonrası Tuna’nın ticaretinin şekillenmesi, serbest liman ve ticareti güneye kaydırma ve Karadeniz kıyısından Tuna kıyılarına demiryolu hattı kurulması ve Tuna Nehir İdaresi süreci anlatılmaktadır. Komisyonun çabalarına rağmen, tüccarlar, Tuna boğazlarındaki coğrafi yapı yüzünden ekonomik kazanç kaybı yaşamaktaydılar. Buna stratejik sebepler de eklenince Tuna ticaretinin daha elverişli noktalara kaydırılması söz konusu oldu. Tuna’nın seyrüsefere en uygun yeri Vidin’den Karadeniz’e kadar olan bölgeleriydi ve Osmanlı’nın elindeydi. Fakat üzerindeki ticareti Avusturya Kumpanyası yürütüyordu. Osmanlı Devleti Tuna ve ulaşımına uygun diğer nehirlerinde vapur seferleri için gemi siparişi verdi. Bu gemiler hem ticari hem de askeri maksatlı nakliyei sağlayacaktı. Kara ve demiryolu ile kanal projeleri ortaya koyuldu. Rus tehdidi projeleri etkiledi. Kırım Harbi sonrasında Ruslar yenilince bölgede bazı projelerin ortaya koyulma imkânı oluştu. Özellikle Tuna Vilayeti valisi Midhat Paşa döneminde bölgede Osmanlı nüfuzunu ve ticaretini artıracak faaliyetler yürütüldü.

Üçüncü Bölüm: “1865 Yılı ve Sonrasında Tuna Meselesi” başlığı ile kaleme alınmıştır. Bölüm içerisinde Uluslararası komisyonun Tuna Nehri’ne dair seyriseferi geliştirmek ve iyileştirmek için yapmış olduğu faaliyetler üzerinde durulmuştur. Uluslararası nehir hukuku birden fazla devletlerin sınırlarından geçen nehirler ile ilgi olarak özellikle sahil devletlere daha fazla haklar vermişti. Bu noktada Tuna üzerinde iki uluslararası komisyon ortaya çıkmıştı. Birisi Paris Antlaşmasının taraf devletlerini içeren Tuna Avrupa Komisyonu diğeri Tuna’ya sahil devletlerin oluşturduğu *Tuna Daimî Komisyonu* idi. Birincisi geçici ikincisi ise sürekli idi. Bu iki komisyon nehir üzerinde tarafların rekabetlerini artırmıştı. Avrupa Tuna ve Sahil Komisyonu’nun yetkileri, hakları garanti altına alınması gibi hususların hiçbir zaman tam açıklığa kavuşmadığı görülmektedir. 1871 Londra Sözleşmesi, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi), Berlin Antlaşması, Londra Konferansı süreçleri ve alınan kararlar üzerinde durulmuştur.

Tuna Nehri’nin hukuki durumu önceden sadece sahil devletleri ilgilendirirken 1856, 1871, 1883 yıllarında yapılan uluslararası antlaşmalar ile İngiltere ve Fransa da duruma dâhil oldu. Yıllar içerisinde bölgede Osmanlı’nın siyasi, askeri ve ekonomik etkisi de geriledi ve 1911’de artık önemsiz miktarda bir etkisi vardı. Birinci Dünya Savaşı ve Sevr ile tamamen bırakıldı. 93 Harbi sonrası Bulgaristan’ın bağımsızlığı ile Adakale harici ilişkisi kalmamış ve Birinci Dünya Savaşı ile tüm hukuki haklarını da kaybetmiştir. Lozan’da ayrı olarak görüşülmesine rağmen farklı bir sonuç çıkmamıştır. Fakat manevi tesirleri devam etti. Toplum hafızasında Tuna ile ilgili kültürel motifler yaşamaya devam etti.

Osmanlı ve Avrupa tarihi için çok önemli bir yere sahip olan Tuna nehri ile ilgili monografik çalışmalar yok denecek kadar azdır. İncelemiş olduğumuz eser Tuna Nehri hakkında çok yönlü bilgiler aktarmaktadır. Osmanlı Devleti’nin Balkanlardan geri çekiliş sürecini ve uluslararası rekabeti Tuna nehri özelinde işleyen monografik bir çalışmadır. Tuna üzerindeki Osmanlı hakimiyetinin ve nüfuzunun kaybediliş hikayesini uluslararası bir komisyonun kuruluşu ve gelişimi üzerinden anlatmaktadır.